

KORAK

BROJ 13 / decembar 2008.

ISSN 1512-9411

U ovom broju:

Meldijana Arnaut

OD ŽENE ŽRTVE DO DAME U UNIFORMI

Sylvie Matton

ŽENE SREBRENICE

mr. Alija Muminović

**DOSSIER „BOSNA I HERCEGOVINA –
SUBJEKT MEĐUNARODNIH ODNOSA“**

dr Sadudin Musabegović

LIVENE SKULPTURE NAMJESTO STAKLA

dr Enver Backović

**HISTORIJA MONETARNOG SUVERENITETA
BOSNE I HERCEGOVINE**

SADRŽAJ

DRŽAVA I DRUŠTVO

dr Džemal Najetović BOSNA I HERCEGOVINA PRED IZAZOVOM NOVOG PRAVNO-POLITIČKOG UREĐENJA I EVROPSKE BUDUĆNOSTI	3
dr Enes Ljevaković OSNOVNI PRINCIPI RATNOG PRAVA U ISLAMU	13
Edhem Hrnjević PONEŠTO O IZGRADNJI NOVIH TERMOELEKTRANA U NAŠOJ ZEMLJI	18

ŽENA U RATU.... I NAKON NJEGA

Meldijana Arnaut OD ŽENE ŽRTVE DO DAME U UNIFORMI	23
Lejla Hadžimusić OČIJU BEZ SUZA	39
Sylvie Matton ŽENE SREBRENICE	47
Carol Off ORAO – TUŽITELJICA LOUISE ARBOUR	66

Izdavač: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, Daniela Ozme
7, tel/fax: (033) 444 045 e-mail: zatebebih@bih.net.ba www.zatebebih.net ~ Za izdavača:
prof. Mesud Hadžialić ~ Redakcija: Orhan Bajraktarević, Zahir Dervišević, Murat Kahrović, Sa-
fet Kešo, Emir Ramić ~ Glavni urednik: Asaf Džanić ~ Sekretar: Dževad Hadžić ~ Lektor i
korektor: Nazif Osmanović ~ DTP: Kenan Branković ~ Štampa: Armis-Print, Sarajevo ~ Za
štampanje: Smail Alihodžić

TEMA KORAK-a: SVIJET I MEĐUNARODNI ODNOSI

Immanuel Volerstin DEPRESIJA: DUGOROČNI PREGLED	89
Fikret Muslimović IZRAELSKI REŽIM JE TERORISTIČKI	93
Reza Burdži KO JE ODGOVORAN ZA BLOKADU I MASAKR STANOVNIKA GAZE?	99
mr. Alija Muminović DOSSIER "BOSNA I HERCEGOVINA – SUBJEKT MEĐUNARODNIH ODNOSA"	102

UMIJEĆE SJEĆANJA

dr Sadudin Musabegović PREUSMJERAVANJE KATASTROFE PROTIV NJE SAME	155
dr Enver Backović HISTORIJA MONETARNOG SUVERENITETA BOSNE I HERCEGOVINE	158

BOSNA I HERCEGOVINA PRED IZAZOVOM NOVOG PRAVNO-POLITIČKOG UREĐENJA I EVROPSKE BUDUĆNOSTI

S obzirom da se Bosna i Hercegovina nalazi pred izazovom novog pravno-političkog uređenja, i da je izrazila želju za integraciju u EU i NATO, fokusirat ćemo se na karakteristike njenog položaja na Zapadnom Balkanu i okruženja i pokušati dati odgovor na pitanje: „Kakav je uticaj imao Dejtonski mirovni sporazum na izgradnju stabilnosti i mira u Bosni i Hercegovini“?

1. KARAKTERISTIKE NOVOG STRATEŠKOG OKRUŽENJA BIH

Kroz izgradnju evropskog geopolitičkog subjektiviteta, Evropa želi postati politička, ekonomska i vojna sila prvog reda na svjetskoj hijerarhijskoj skali. Zbog toga je neophodno prihvatiti praksu da se i dalje međusobno i pred međunarodnom zajednicom istinski opredjeljujemo za ulazak u EU i NATO, kao značajan uslov za izgradnju trajnog mira i sigurnosti na ovom prostoru.

Nakon završetka minulog rata horizonti bosanskohercegovačke sigurnosne politike su se proširili, a država je otpočela uključjenje u evroatlantske tokove koji su trenutno izražajni nego ikada prije.

U isto vrijeme države koje okružuju Bosnu i Hercegovinu prolaze kroz slične procese. Promjene u našem geopolitičkom okruženju imaju implikacije na razne vrste izazova i prilika sa kojima će se BiH suočiti u dolazećim godinama. Na najvišem nivou Bosna i Hercegovina će biti izložena trendu koji se opisuje kao “globalizacija”.

Iza pitanja o identitetu i percepciji, savremeno strategijsko okruženje je karakterizirano sa serijama funkcionalnih pitanja koja presijecaju određene geografske i administrativne linije i čine krute definicije pitanja regionalne sigurnosti sve manje i manje relevantnima.

Regionalne politike i percepcije su u uvećanoj razmjeri međusobno zavisne. Povremeno su prisutna povezivanja i interakcije pitanja i prijedloga vezanih za teritorijalno ustrojstvo države. Primjer BiH obnovio je zabrinutost o sigurnosnim aranžmanima i ponudio obeshrabrujući primjer o tome kako povoljno međunarodno strateško okruženje ne mora biti garancija stabilnosti, sigurnosti, smirenja i pomirenja.

Važna sigurnosna pitanja odnose se i na zaštitu okoliša. Nijedna država sama ne bi trebala planirati postupke u krizama povezanim sa državnim rizicima za okolinu.¹ Zbog toga je neophodan poticaj za regionalnu saradnju, koordinaciju i finansiranje.

U praksi država Zapadnog Balkana prisutni su i problemi vezani za migracije različitog opsega koje sa Istoka i Juga idu preko naše države. Većina ovih migracija su ekonomske prirode. Aktuelno stanje našeg strateškog okruženja nije u stanju da se nosi samo sa sobom i da je u tom smislu i dalje potrebna pomoć, kako EU, tako i SAD.

Intenzivna kampanja o navodnom islamskom terorizmu ojačava potrebu za multilateralni prilaz ovom problemu. Stanje dobrosusjedskih odnosa imati će krucijalni efekat na sigurnosne prilike u regiji, koja bi mogla biti i jedna od najnaglašenijih područja evropske sigurnosti. Dobrosusjedski odnosi su veoma važan preduslov koji je vezan za izgradnju multietničkih država.

Sigurnosnu situaciju opterećuje i činjenica da je ratni zločinac Ratko Mladić još na slobodi.

Sve dok se ne uspostavi efikasna sigurnosna arhitektura u Bosni i Hercegovini nemoguće je razviti sigurnosnu arhitekturu EU. Vjerovatno će područje Zapadnog Balkana dobiti veći značaj u strategiji

1 Npr. aktuelna događanja vezana za širenje pandemije virusa ptičije gripe (op.a.)

EU i NATO kada se smanje rizici i stvore povoljnije prilike na relacijama centar Evrope i njegova južna periferija.

Evropska sigurnosna politika i identitet će se najvjerojatnije i najviše osjetiti u području Zapadnog Balkana tj. u dvorištu Evrope. BiH bi mogla biti test za evropsku ozbiljnost kada se tiču pitanja njene sigurnosti.

Jedna od karakteristika novog strateškog okruženja je i stalna marginalizacija ovog područja na kojem se Evropa suočava sa izazovom stabiliziranja i integrisanja siromašnih i nestabilnih društava na svom jugu. Nacionalizacija državnih politika značila bi povratak na zategnutije odnose sa susjedima i svakako sa Briselom. Prema tome pred nama su značajni politički, ekonomski i sigurnosni izazovi. Bilo bi veoma korisno da države Zapadnog Balkana podržavaju jedna drugu u procesu učlanjenja u EU i NATO i stvaraju pretpostavke za razvoj sposobnije evropske odbrane i sigurnosti koja je relevantna sigurnosnim interesima NATO-saveza. Nadam se da će naši prijatelji u istinskoj demokratiji i humanim postupcima pomoći izgradnji sigurnijeg strateškog okruženja.

2. EKONOMSKO OKRUŽENJE

Politički nemiri i minuli ratovi bili su najvažnije ograničenje za ulaganja stranog kapitala na ovaj prostor. Slabe trgovinske veze Zapadnog Balkana sa Evropom i SAD i dalje obeshrabuju strana ulaganja. Siromašna transportna infrastruktura, kako gdje, (u RH je u zadnjim godinama znatno poboljšana) djeluje frustrirajuće na strane ulagače. Tome doprinose i nedovoljni regionalni naponi za ostvarenje rasta izvoza. Zbog svega toga nadgradnja regionalne transportne infrastrukture je postala fokus nekoliko inicijativa Pakta za stabilnost. Naglasak na putnoj mreži je razumljiv jer je gustoća putnih mreža na ovom području znatno ispod evropskih standarda.

Kada je u pitanju ekonomski oporavak BiH može biti ključni partner za SAD i EU u stabilizaciji i modernizaciji bosanskohercegovač-

kog društva koje je u tranziciji kao i ostale države Zapadnog Balkana.

Bez međunarodne finansijske pomoći teško će se izvršiti tranzicija na području Zapadnog Balkana. Prema zagovornicima "novog Maršalovog plana" za deset do petnaest milijardi US dolara mogla bi se izvršiti tranzicija u cijeloj Centralnoj i Istočnoj Evropi, gdje živi oko stovadesetpet miliona ljudi. Ovaj iznos čini se velikim ali uporedbe radi godišnji budžet NATO-a iznosi preko dvjestopedeset milijardi US dolara.²

Ekonomski razvoj na ovom području može imati važan i direktan uticaj na sigurnosnu situaciju. Evropa se ovdje suočava sa izazovom razvijanja kooperativnog modela sigurnosti. Stanja "ratnih ekonomija" ohrabrila su širenje kriminala i nasilja a moguće je i suočavanje sa izazovima raznih oblika terorizma. Pitanje terorizma ostalo je neuralgičan problem jer se uglavnom veže za strane državljane iz muslimanskog svijeta umjesto da se veže za lica bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost.

Endru Tilekot (Tylecote) izjavio je još 1992: "Evropa ide u pravcu polarizacije na dinamički centar i manje dinamičku periferiju, pri čemu centar karakteriše tendencija brze proizvodne inovacije i niska inflacija, a periferiju sve suprotno. Takva strukturalna neravnoteža biće povećana daljom ekonomskom integracijom".³

3. EU I NATO U STABILIZACIJI ZAPADNOG BALKANA

Bez obzira koju ulogu SAD na kraju da odigraju, EU će dugoročno imati vodeću ulogu na Zapadnom Balkanu. Brisel treba da spriječi razvoj novih političkih i ekonomskih "granica" unutar Zapadnog Balkana, koje bi mogle predstavljati osnov za nove konflikte (npr. riješavanje Kosovskog problema na štetu BiH i sl.).

2 Ivan Berend: Centralna i Istočna Evropa, CID, Podgorica, 2001, str. 385

3 Tylecote Andrew, "Core-Periphery Inequalities in European Integration East and West", Aldershot, 1992, 249.

NATO će ubuduće imati važan uticaj na regionalnu stabilnost Zapadnog Balkana. Nakon što je završena stabilizacija centralne Evrope trebalo bi konačno potpunije stabilizirati i Zapadni Balkan. Članstvo u NATO-savezu je visoko na listi želja svih vlada država Zapadnog Balkana. Ukoliko se ova očekivanja ne bi ostvarila preformske vlade bi mogle biti značajno oslabljene.

Ukoliko se SAD povuku sa Zapadnog Balkana i minimiziraju svoje angažovanje Ruska Federacija bi mogla početi igrati važniju ulogu u ovoj regiji. Poznato je da je Balkan tradicionalno bio fokusna tačka ruske vanjske politike.

Naša budućnost ne treba biti izolovana, već u skladu sa ciljevima međunarodne zajednice vezanih za ovaj dio Evrope. Zato bez uvažavanja evropskih standarda i kriterija ne samo da se ne možemo uključiti u EU, nego se uopšte ne možemo približiti razvijenim evropskim državama.

Za međunarodnu zajednicu, koja djeluje u ulozi arbitra u implementaciji mirovnog procesa u BiH, za postizanje efikasnih rezultata, neminovno će se nametnuti potreba za nastavkom saradnje i globalizacijom prostora Zapadnog Balkana. Pod pojmom Zapadni Balkan podrazumijeva se termin EU kojim se u praksi obuhvata područje država: Republike Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore, Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije i Albanije. Riječ je o državama koje su obuhvaćene Procesom stabilizacije i pridruživanja i koje žele članstvo u EU. Zapadni Balkan je politički pojam kojim se izražava strategija EU prema prostoru bivše SFRJ bez Slovenije, plus Albanija. Prostor Zapadnog Balkana tačno je određen u dokumentu "Proces stabilizacije i pridruživanja zemalja JI Evrope" (Brisel, 26.05.1999.g.).

Ističući ulogu EU u stabilizaciji Zapadnog Balkana zastupnik u Parlamentu SR Njemačke gospodin Šaule Wolfgang, prilikom posjete Sarajevu, izjavio je: "Ukoliko Evropa želi da sama sebe shvati ozbiljno, ona mora biti u stanju da na cijeloj svojoj teritoriji stvori mir i stabilnost. Stoga je pitanje da li će i na teritoriji Zapadnog Balkana

dugoročno biti prevladani ratni konflikti i problemi. To je istovremeno pitanje kredibiliteta same Evrope“⁴

4. MEĐUNARODNI ASPEKT SIGURNOSTI BIH

Sasvim slobodno se može definirati kao pravilo da će stepen našeg prihvatanja od strane međunarodne zajednice i njenih pojedinih organizacija u potpunosti odgovarati stepenu naše integracije unutar BiH, kako na polju sigurnosti, i tako i na ostalim poljima.

U kreiranju vizije sigurnosti na nivou Bosne i Hercegovine, potrebno je preferirati “zajedničko tlo” svih naroda koji žive u njoj, ne zanemarujući postojeće nesuglasice koje je potrebno rješavati na otvoren i konstruktivan način.

U traganju za najboljim rješenjem preporučivo je za orijentaciju imati vrijednosti i ciljeve za koje su zainteresirani svi građani i narodi u Bosni i Hercegovini. Tu, prije svega, spada dostojanstven život pojedinca, građanina, u modernoj, prosperitetnoj, demokratskoj državi. Takav pojedinac i takva država mogu egzistirati samo uz punu integriranost Bosne i Hercegovine u savremene evropske i svjetske asocijacije, uz puno uvažavanje savremenih svjetskih standarda.

5. POVJERENJE I POMIRENJE

Kao posljedica intenzivnih ratnih dejstava došlo do stvaranja netrpeljivosti i nepovjerenja. Realno je očekivati da će se u narodima pojaviti “Vili Brantovi” koji će imati odvažnosti i umijeća da stvore atmosferu objektivnog sagledavanja neposredne prošlosti i trezvenog gledanja na neophodnost suživota i toleranciju. Na prostoru Zapadnog Balkana potrebno je postići objektivni odnos prema surovim ratovima koji su ostali iza nas, da bi se na objektivnoj osnovi moglo očekivati međusobno praštanje, ne insistirajući na zaboravu, jer bi nametnuto zaboravljanje moglo uzrokovati stvaranje poten-

⁴ “Oslobođenje”, Sarajevo, 19.09.2004.godine, str.5.

cijalnih uzroka novih pokušaja „zaštite ugroženih nacionalnih interesa“.

Za razmatranje svake vrste napretka u BiH, a time i njene buduće sigurnosti i odbrane, od ključnog je značaja otpočinjanje procesa pomirenja i jačanja povjerenja, kao značajnog oružja u borbi protiv nagomilanog nepovjerenja i mržnje.

Kako bi se osiguralo da nema povratka nesigurnosti trebalo bi ubrzano raditi na izgradnji osnove za pomirenje naroda Zapadnog Balkana. Uz postojanje potrebne volje, prvenstveno kod konstitutivnih naroda, pomirenje je sasvim moguće, na što prvenstveno upućuje duga historija suživota i tolerancije među narodima u Bosni i Hercegovini.

Njena budućnost ne može biti bazirana na negativnim i usko-grudnim konceptima i pristupima. Njena budućnost treba biti temeljena na univerzalnim ljudskim vrijednostima. Ne samo budućnost BiH već i šireg regiona u kome je ona situirana. Svima nam treba biti jasno da sreća i prosperitet ni jednog naroda na ovom prostoru ne smiju biti temeljeni na nesreći bilo kog drugog naroda.

Nama je u Bosni i Hercegovini potrebna veća međusobna saradnja i partnerstvo u istoj. Različite kulture i religije stanovništva ove države trebaju nam i mogu samo pomoći i donijeti dobro. Poštovanje tuđeg identiteta najviše se osjeća kroz ispoljavanje raznih dobrodošlica i želju da se drugi upozna i cijeni. Potrebno je mnogo više rada na ujedinjenju naših etničkih različitih zajednica, jer je samo tako moguća izgradnja bosanskohercegovačkog identiteta. Rezultat je moguće očekivati i postići samo ako istinski iziđemo iz etničkih granica. Samostalna izgradnja privrednih, kulturnih, vjerskih i sličnih objekata manje je značajna od partnerstva i prijateljstva koje se stvara ako se taj proces zajednički obavlja. Bilo bi korisno formirati radnu grupu koja bi uradila nešto kao uputstvo za saradnju država nastalih disolucijom SFRJ, s ciljem da se ovaj prostor stabilizira nakon minulih ratova i svima ponudi bolju budućnost. U tome svi možemo dati svoj udio, tako što ćemo se međusobno bolje upoznavati i razmjenjivati iskustva, umjesto da se preziremo, te odbaciti sve što je upereno protiv mirnog suživota.

6. UTICAJ DEJTONSKOG MIROVNOG SPORAZUMA NA IZGRADNJU STABILNOSTI I MIRA U BOSNI I HERCEGOVINI

Polazeći od činjenice da je Ustavom BiH, u čl. I, tačka 1, utvrđen kontinuitet postojanja BiH po međunarodnom pravu kao države sa specifičnom unutrašnjom strukturom i u postojećim međunarodno priznatim granicama i njenim članstvom u Ujedinjenim nacijama, te da kao takva država sa povoljnim geografskim položajem u Evropi ima "značajne prednosti u društveno-ekonomskom pogledu u odnosu na druge države na prostoru bivše Jugoslavije",⁵ onda je takav "bosanskohercegovački prostor, prije svega, sa strateškog aspekta vrlo zanimljiv za države njegovog okruženja".⁶

Bosna i Hercegovina i njeno najbliže oruženje su za budućnost najvažnije područje u kome treba djelovati da bi se osigurao trajan i stabilan mir. Dosljedna provedba Dejtonskog sporazuma je put mira i stabilnosti. Različita shvatanja o tome šta znači dosljedna provedba Dejtonskog sporazuma sve su više izvor nestabilnosti i perspektivno su izvor ugrožavanja mira. Neki žele dosljednu provedbu Dejtonskog sporazuma, samo u onim odredbama koje potpomažu ideje i političke ciljeve sa kojim se ušlo u rat, a odredbe tog sporazuma koje jasno osporavaju takve ideje i ciljeve istovremeno ignoriraju, neće da ih vide ili ih krajnje nelogično tumače, te vremenski odlažu njihovu implementaciju. Neki, pak, žele radikalne promjene Dejtonskog sporazuma, također, bez obzira prema ostalim strana u tom sporazumu. Najveću štetu nanose oni koji demagoški verbalno odobravaju Dejtonski sporazum, ali u realnim političkim, ekonomskim, kulturnim i drugim zbivanjima rade kao da tog sporazuma uopće nema, trčeći za situacijama koje mogu koristiti kao povod da ostale učesnike u sporazumu optuže pred međunarodnom zajednicom da su krivi za opstrukcije u njegovoj implementaciji. Na sceni je velika upornost u okrivljivanju pred međunarodnom zajednicom drugih, uz istovremeno pravdanje svoje strane u vezi sa opstrukcijama Dejtonskog sporazuma. Želimo vjerovati da će faktori međunarodne zajednice ispravnim detektorom identificirati demagoge, a

5 Ekonomika prostora, dr. Bajro Golić, Sarajevo, 1994.g., str. 28

6 Nauka o odbrani, Sarajevo, 1999.g., str. 375

time i najopasnije nosioce opstrukcije Dejtonskog sporazuma. Ova detekcija ima veliki značaj za mir i sigurnost.

Dejtonski sporazum je odgovor na ratnu situaciju da bi se uspostavile osnove mira. Implementacija Dejtonskog sporazuma odvija se u dinamici složenih međueticaja. Dogradnjom, a ne mijenjanjem Dejtonskog sporazuma treba odgovarati na nove okolnosti kako bi se mir održavao i činio što stabilnijim i trajnim. Ako se Dejtonski sporazum tretira kao jednom zauvijek dat recept, dogma, on se može pretvoriti u svoju suprotnost. Zbog toga je neophodan dinamičan odnos prema Dejtonskom sporazumu koga treba dogradnjom i usavršavanjem dosljedno provoditi. Dogradnja Dejtonskog sporazuma nije promjena Dejtonskog sporazuma. Samo kreativna dogradnja Dejtonskog sporazuma može osigurati da on uvijek u kontekstu budućih situacija daje odgovore za trajan mir i stabilnost.

Da bi se to postiglo, potrebno je izgraditi državne institucije BiH, tako da one u svojoj ulozi mogu kontrolirati stanje u BiH u korist stabilnog i trajnog mira, i to bez neposrednog vojnog prisustva međunarodne zajednice na cjelokupnom prostoru BiH. Tako će BiH biti koristan faktor stvaranja ambijenta trajnog mira i stabilnosti na području Jugoistočne Evrope i prestati da bude samo potrošač napora međunarodne zajednice da se održava krhak mir.

7. ZAKLJUČCI:

Renoviranje Evrope je negacija duboko ukorijenjenog geografskog određenja koje je preferiralo prostor za jednu naciju. To je razlog zašto politička geografija, kao vodeća disciplina u integraciji teritorijalnog prostora (regionalizaciji), treba učiniti mnogo više.

Povećana multilateralna saradnja mogla bi doprinijeti većoj regionalnoj sigurnosti i očuvanju mira na ovom prostoru. Svako ugrožavanje, sigurnosti i mira u BiH dovelo bi u pitanje stabilnost u čitavoj regiji Zapadnog Balkana. Prema tome, odnos međunarodne zajednice, susjeda i subjekata unutar BiH prema sigurnosti i stabilnosti BiH je, u stvari, odnos prema sigurnosti i stabilnosti cijelog Zapad-

nog Balkana. Zbog toga je sigurnost BiH u velikoj mjeri uslov sigurnosti čitave ove regije.

Proširenje regionalne saradnje treba jaku podršku i to baš sada, a ne za dvadeset godina. Ukoliko se pozitivno ne odgovori na ovaj prijedlog sigurnost država Zapadnog Balkana bi mogla biti podriivena a nestabilnost bi mogla eskalirati u regionu. Zato bi države Zapadnog Balkana trebale da razviju aktivniju i sveobuhvatniju politiku međudržavnih odnosa.

Zvanični bosanskohercegovački geopolitički interes je jasan: integritet, suverenitet i teritorijalna cjelovitost sa jasno izraženim putem i strategijom približavanja i uključenja u EU. Zahtjevi za promjenu granica i bilo kakvu trgovinu-tramp teritorijama, bez obzira od koga dolaze ne doprinose razvoju sigurnosti u regiji. Za mir na ovom području posebno je bitno poštovati granice susjeda.

Novo strategijsko okruženje sa kojim se suočava BiH je povećano, kompleksno i okarakterizirano sa brojnim sigurnosnim pitanjima od kojih mnoga sijeku regionalne linije. Kako ovaj tekst predlaže okvir za aktivniju međunarodnu saradnju na području Zapadnog Balkana to se može smatrati da su u njemu data i brojna uputstva koja ciljaju na poboljšanje strategijskog okruženja država Zapadnog Balkana i ojačavaju ulogu BiH u protivljenju nestabilnosti.

BiH je krenula ka Evropi ne samo u smislu bliže integracije nego i u smislu organizovanja i implementacije evropskih principa za sigurnosnu politiku. Ključno pitanje nije više da li je evropska opcija prikladna nego koje politike treba forsirati unutar novog evropskog pravno-političkog uređenja.

Najkraće rečeno, Dejtonski mirovni sporazum imao je pozitivan uticaj na izgradnju stabilnosti i mira u Bosni i Hercegovini.

OSNOVNI PRINCIPI RATNOG PRAVA U ISLAMU

A. Prije nego što navedemo i razmotrimo neke od osnovnih principa i postulata ratnog prava u islamu, neophodno je ukazati na neke od bitnih odrednica islamskog učenja o međuljudskim, međuvjerskim i međunarodnim odnosima i saradnji.

1. Mir među ljudima i narodima je osnovni princip islama

Islam kao vjera i svjetonazor snažno zagovara mir među ljudima, narodima i državama. Mir je princip i pravilo u međuljudskim i međunarodnim odnosima, a rat izuzetak. Rat je dozvoljen u samo-odbrani i radi odbrane ljudskih prava i sloboda. Na gore spomenuti osnovni princip ukazuju sasvim jasno brojni stavci Kur'ana:

- "O ljudi, Mi vas od jednog čovjeka i žene stvaramo i na narode i plemena vas dijelimo da biste se upoznali." (*El-Hudžurat*, 13)
- "I borite se na Allahovom putu protiv onih koji se bore protiv vas, ali vi ne otpočinjite borbu." (*El-Bekara*, 190)
- "Ako oni budu skloni miru, budi i ti sklon i pouzdaj se u Allaha."

(*El-Enfal*, 61)

2. Ljudsko dostojanstvo je neotuđivo pravo svih ljudi

Kur'an naglašava da je dostojanstvo ljudi (djece Ademove) Božiji dar dat svima njima, bez obzira na njihovu vjersku, rasnu i nacionalnu pripadnost. "A sinove Ademove Mi smo zbilja odlikovali, i po kopnu i po moru smo ih raznijeli i ljepotama opskrbili, i nad mnogima koje smo stvorili vrednotu im veliku darovali!" (*El-Iskra*, 70)

Ljudsko dostojanstvo je dato od Boga od kad su stvorena ljudska bića, pa je prema tome neodvojivo od ljudske prirode prema vjerovanju muslimana. Stoga je u islamu neprihvatljivo ugrožavanje ljudskog dostojanstva bilo kojeg čovjeka na bilo koji način i od bilo koga.

3. Garancija vjerskih sloboda

Prema Kur'anu, islam se ne može nametati silom: "U vjeri nema prisile." (*El-Bekara*, 256) "A da hoće Gospodar Tvoj na zemlji bi svi bili vjernici! Pa zar da ti svijet prisiliš da budu vjernici?" (*Junus*, 99) Bog neće prihvatiti nikakvo vjerovanje koje bi bilo rezultat prisile, jer je iskrenost namjere jedan od ključnih kriterija vrednovanja ljudskih djela, a toga nema ako je vjerovanje rezultat nametanja i prinude.

4. Ljudska raznolikost je Božija volja i znak Njegove mudrosti

Ljudi se razlikuju međusobno po rasnoj, etničkoj i konfesionalnoj pripadnosti, porijeklu i boji kože, ali ta raznolikost ne smije biti razlogom nepovjerenja i sukoba, nego razlogom uspostavljanja veza, komunikacije, upoznavanja, razmjene iskustava, znanja i dobara na dobrobit svih ljudi. Ovo se jasno vidi u gore navedenom stavku iz Kur'ana (sura *El-Hudžurat*, 13). Ljudi moraju shvatiti da žive u pluralističkom društvu i svijetu i prilagoditi svoje ponašanje ovoj činjenici. To je neophodan preduslov za miroljubivu koegzistenciju i saradnju među ljudima i narodima.

Kur'an kaže: "Da je Gospodar Tvoj htio, On bi sve ljude jedne vjere učinio! A ipak se oni uvijek u vjerovanju razilaze, samo ne oni kojima se Gospodar tvoj smiluje! A radi toga i stvorio ih je!" (11: 118-119) "A da je Allah htio, On bi vas sve jedne vjere stvorio, ali je On htio da vas iskuša u onom što vam je objavio. Zato, u dobru se natječite." (5: 48)

5. Univerzalna saradnja i pravda je osnovni postulat međuljudskih odnosa

Već je istaknuto da je međusobno upoznavanje i saradnja smisao i razlog plemenske i etničke raznolikosti ljudi. Kur'an podstiče i naređuje saradnju u dobru radi ostvarenja plemenitih ciljeva, a zabranjuje saradnju u zlu bez obzira o kome se radi: "jedni drugima pomažite u dobričinstvu i čestitosti, a ne sudjelujte u grijehu i neprijateljstvu." (5: 2)

Kur'an snažno naglašava pravdu i pravičan odnos prema svima, pa čak i prema neprijatelju: "Neka vas mržnja koju prema nekim ljudima nosite nikako ne navede da nepravedni budete! Pravedni budite, to je najbliže čestitosti." (5: 8)

Pravda, dobročinstvo i ljubazan odnos predstavljaju osnovu odnosa muslimana sa drugima koji ne ratuju protiv njih i ne izgone ih iz njihovih domova: "Allah vam ne zabranjuje da dobročinstvo činite i pravedni budete onima koji se protiv vas zbog vjere ne bore, niti vas iz staništa vaših izgone! Allah, doista, voli pravedne!" (60: 8)

Nepridržavanje i kršenje gore spomenutih principa individualan je čin i onaj koji tako postupa ne može nastupati u ime islama i kriti se iza njegovih parola i transparenata makar za sebe tvrdio da štiti interese islama i muslimana.

B. PRINCIPI I PRAVILA PONAŠANJA U RATU

Rekli smo da je mir osnovni princip u međuljudskim odnosima prema učenju islama, a da je rat izuzetno stanje nastalo iz opravdanog ili neopravdanog razloga. Ukoliko dođe do rata muslimani se uče da svoje ratne operacije usmjere na vojne ciljeve i da maksimalno izbjegavaju civilne žrtve, materijalna razaranja i štete. Džihad je pravedna i legitimna borba protiv agresije i ulaganje napora u zaštiti i odbrani ljudskih prava i sloboda.

Kur'an ističe: "I borite se na Allahovom putu protiv onih koji se protiv vas bore, ali vi boj ne započinite. Allah ne voli one koji započnu boj!" "Ko protiv vas ratuje, i vi protiv njega ratujte – milo za drago!" (2: 190, 194)

Božiji Poslanik a.s. i prve halife su upućivali muslimansku vojsku da izbjegavaju išta našao učiniti onima koji nisu borci, kao što su žene, djeca, starci, sveštena lica, bolesnici i nemoćne osobe. Musliman treba da dozvoli poraženom neprijatelju da okonča neprijateljstva i da se bezbjedno, netaktički povuče, jer je cilj muslimana da otklone prijetnju neprijateljskih snaga, a ne da zbrišu tu čitavu vojsku fizički. Muslimanskim borcima je, također, zabranjeno da ugrožavaju život biljaka i životinja, ili da oštećuju usjeve i resurse, ili da poduzimaju slične akcije koje nemaju neposredne veze sa vojnim operacijama. Allah osuđuje one koji nered čine na zemlji dok istovremeno govore lijepe riječi o pravima i slobodama: "na Zemlji nered čini, usjeve i urod ništeći! A Allah nered ne voli." (2: 204-205)

Odnos prema zarobljenicima i ranjenicima

Ranjenici ne treba da se suočavaju sa dodatnim pritiskom ili da im se nanosi zlo. Muslimani ih trebaju prepustiti njihovim snagama na brigu i liječenje, ili im obezbijediti adekvatnu ljekarsku njegu ukoliko ih zadrže kaoratne zarobljenike. Njihove ljudske potrebe treba zadovoljiti (Kur'an, 76: 8) i oni se moraju osjećati fizički i moralno sigurnim sve dok ih se ne oslobodi i dok se sigurno ne vrate svojim kućama kad se rat okonča (Kur'an, 47: 4)

U bilo kojem sukobu, muslimani se pridržavaju kur'anskog principa: "Allah će zbilja staviti ljubav između vas i onih s kojima ste u neprijateljstvu bili! A Allah je svemoćan, Allah prašta i On je samilostan!" (60: 7)

Moguće je da u svijetu uvijek ima onih koji zloupotrebljavaju vjeru, ideologiju ili zakon. Ni muslimani nisu imuni na takve zloupotrebe. Moguće je da je takvih zloupotreba i prekoračenja ovlaštenja bilo i među onima koji su se borili u ime islama na strani muslimana u posljednjem ratu i agresiji ne međunarodno priznatu državu Bo-

snu i Hercegovinu. Moramo reći da su takvi postupali na svoju ruku i protivno učenju islama u pogledu ratnog prava. (...)

Dakako, njihovo uključivanje u Armiju Republike Bosne i Hercegovine obavezivalo ih je i na poštivanje međunarodnih ugovora i konvencija o ljudskim pravima, posebno Ženevske konvencije o ratnim zarobljenicima. Na to ih je obavezivala i činjenica da su muslimanske države i vlade uključivanjem u UN prihvatile Povelju UN-a, kao i druge međunarodne ugovore, sporazume, deklaracije i konvencije o ljudskim pravima, posebno Ženevske konvencije o ratnim zarobljenicima. Postupanje suprotno prihvaćenim konvencijama kršenje je i islamskih propisa i učenja. Vjerovatno je među njima bilo i ubačenih pojedinaца i grupa čiji je cilj bio kompromitacija i diskreditacija časne i čiste odbrane od agresije, ali su njihove namjere otkrivene tek nakon počinjenih zlodjela.

Da je to tako, ukazuje i činjenica da prema islamskom učenju pojedinac ne može samostalno donositi odluke o odnosu prema ratnim zarobljenicima, već je to u nadležnosti vrhovnog komandanta. Jasno je da oni nisu poštovali izričite naredbe o poštivanju Ženevske konvencije o ratnim zarobljenicima koja je bila sastavni kodeks ponašanja u Armiji Republike Bosne i Hercegovine. Sva prekoračenja i zločini koja su počinili neki pripadnici Armije RBiH su bila rezultat individualne odluke, a ne pravila i kodeksa ponašanja u Armiji RBiH te stoga počinioци moraju individualno i osobno odgovarati za počinjene zločine.

* Docent na katedri za islamsko pravo Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu

O PLANIRANOJ IZGRADNJI NOVIH TERMoeLEKTRANA U BOSNI I HERCEGOVINI

Iz štampe saznajem vijesti o planiranoj izgradnji novih termoelektrana (TE) u Bosni i Hercegovini. Spominje se i proširenje TE Gacko, TE Kakanj i drugih postojećih termoelektrana, kao i izgradnja novih: TE Stanari, TE Gračanica a za TE Livno, TE Kamengrad, TE Tomislavgrad (Duvno), TE Miljevina pa i za TE Banovići (500 MW) su bili rađeni investicioni programi. Pri određivanju lokacija i snaga tih objekata često se dešavalo da to rade nestručne osobe ili opštinari vođeni pomodarstvom i megalomanstvom a i uz sugestije stranih isporučilaca opreme. Tako važan posao kao što je izbor lokacije, snaga i broja blokova treba da rade naučni instituti pri državnoj Elektroprivredi koji koriste tzv. banke podataka u kojima su prikupljeni statistički podaci i iskustva iz pogona svojih i drugih termoelektrana na čvrsto gorivo, u prvom redu o izgaranju naših i sličnih ugljeva. Izgradnja jedne TE je najskuplja investicija uopće a kreće se od 150 do 250 i više miliona EUR-a! U Francuskoj definisanje osnovnih parametara jedne TE vrši centralna služba pri EDF, Češkoj i Slovačkoj službe na nivou države i si.

Uzet ću kao primjer izbor snage i isporučioća opreme (glavne opreme) za TE Gacko osamdesetih godina prošlog stoljeća, kada je postavljen samo jedan blok snage od 300 MW. Poznati su problemi i poteškoće u pogonu ove termoelektrane čije su osnovne karakteristike određivale nestručne osobe, uz sugestiju ruskog isporučioća glavne opreme (zanemarujući požare i ljudski faktor!). U bivšoj Elektroprivredi SFR Jugoslavije (JUGEL) vladalo je mišljenje da TE sa samo jednim blokom obično ima najniži stepen pogonske pouzdanosti odnosno raspoloživosti.

Niti Elektroprivreda BiH a ni JUGEL nisu studijski odredili osnovne karakteristike ni za TE Gacko a ni za TE Ugljevik a niti su prethodno za ove 300 MW-ne blokove izrađeni investicioni programi. (Za TE Gacko su puno ranije rađeni takvi programi sa idejnim rješenjem prvo za 60 MW a zatim za 200 MW). Poznavajući osobine naših ugljeva i pepela i problema sa izgaranjem i zašljakivanjem kotlovskih ložišta, ENERGOINVEST- ITP Sarajevo je svojedobno predlagao investitoru da se za TE Gacko postave blokovi po 200 MW iz više razloga. Navešću samo ove: imali bi zamjenljivost rezervnih dijelova između dva istovjetna bloka i lakše održavanje parnog kotla jer bi ložište imalo manje dimenzije.

Ruski isporučilac kotla je isporučio tipizirani oblik i konstrukciju kotla koji nije bio prilagođen gatačkom uglju. Rusi su predlagali da se u jednoj našoj termoelektrani izvrši probno izgaranje uglja ali to, zbog obimnosti posla a i zbog trenutne nemogućnosti tadašnjeg malog rudnika da iskopa veće količine uglja potrebne za probno izgaranje, nije urađeno. Tome bih dodao da su se problemi sa ovim kotlovskim postrojenjem za 300 MW -tni blok mogli očekivati jer isporučilac nije imao iskustvenih saznanja, kako je sam izjavio, sa sagorijevanjem uglja kakav je gatački sa oko 40% drvenastih struktura (ksilita) a i nepovoljan odnos raznih karbonata u pepelu. To je razlog zbog čega je ruski TEHNOPROMEKSPORT-generalni isporučilac glavne opreme, insistirao da u ugovoru o isporuci opreme stoji da će biti isporučen "eksperimentalni" kotao. (Tehnička ekipa Energoinvesta nije mogla parafirati takav ugovor).

Nakon više rekonstrukcija na kotlu, obustava pogona, dodatnih investiranja i finansijskih gubitaka za vrijeme obustavljanja pogona, TE Gacko je konačno "prohodala". U razgovorima sa inženjerima-projektantima eksploatacije rudnika Gacko iz Rudarskog instituta u Tuzli, bilo je rečeno da ni rudnik nije bio temeljito istražen, pa nije blagovremeno bila urađena ni kvalitetna "karta kvalitete" rudnika. Trebalo je, navodno, učiniti više bušotina. Izrada karte kvalitete jednog neistraženog rudnika traje oko dvije godine. Trebalo je postojeći mali rudnik Gacko sa 50-60 hiljada tona godišnje proizvodnje povećati na dva miliona tona uglja za termoelektranu!

Istina je da termoelektrane sa "većim" snagama pojedinih blokova proizvode nešto jeftiniju struju a i specifična investiciona ulaganja su niža. Navedena prednost "većih" blokova se gubi ako taj blok zbog češćih obustava pogona ima manji broj godišnjih pogonskih sati od predviđenih. Normalno je očekivati da je za našu 'Elektroprivredu' i za naše ugljeve bilo važnije imati termoelektrane sa višim stepenom raspoloživosti, što znači sa većim brojem pogonskih sati u jednoj godini i sa manje ispada iz mreže! TE sa stepenom raspoloživosti 70-75% nije ekonomičan proizvođač električne energije, makar imala jedan blok od 600 MW ili više takvih blokova.

Termoelektrana Kakanj, građena u više etapa, imala je svoje probleme. Isporučilac kotlova iz Njemačke za TE Kakanj 1-2x32MW (puštena u pogon 1956 g.) je na temelju iskustava iz procesa izgaranja uglja u tim kotlovima, isporučio za isti ugalj za TE Kakanj II- 2x32MW puno bolje kotlove. Proračun i projekat jednog parnog kotla teorijski zna uraditi svaki student-energetičar mašinskog fakulteta, ali to nije dovoljno. Svaki parni kotao je enigma za sebe. Isporučilac kotla iz Slovačke za TE Kakanj III-1x110 MW je također, na temelju iskustva, za isti ugalj isporučio za TE Kakanj IV-1x110 MW izmijenjen i bolji kotao pa je naknadno izvršio rekonstrukciju kotla za TE Kakanj III. Kotao za TE Kakanj IV je viši za 4 metra i ima tri promajna puta!

Iskustva iz rada naših a i drugih termoelektrana bi, između ostalog, trebala biti sakupljena u tzv. banci podataka pri Elektroprivredi države BiH. TE na kvalitetnije ugijeve sa manje pepela i manje sumpora, sa ujednačenim hemijsko-fizičkim osobinama uglja makar bile i sa "jačim" (300, 500 MW) blokovima mogu biti stabilne u pogonu, sa rjeđim ispadima i bez generalnog remonta prije dvije godine.

Namjera ovih redova jeste da se naglasi važnost sponse rudnika uglja, fizičko- hemijskih osobina uglja i parnog kotla za siguran i stabilan rad svake termoelektrane. Naše TE Tuzla, Kakanj, Gacko i Ugljevik imaju više vrlo dobrih iskusnih poznavalaca problematike parnih kotlova a i ostalih postrojenja. To znanje treba znati iskoristiti a ne da opštinari, stranci i razni privatni faktori izvan Elektroprivrede definišu osnovne parametre novih termoelektrana i blokova.

U nekim zemljama su već više godina u pogonu kotlovi gdje se izgaranje uglja vrši na fluidnom (lebdećem) sloju a postoje i druge izvedbe gdje i "loži" ugljevi dobro izgaraju. Temperature izgaranja su znatno niže od onih kod klasičnih ložišta, što znatno smanjuje nastanak vrlo štetnih azotnih oksida a smanjeno je i nastajanje sumpornih oksida, što doprinosi zaštiti okoline. Za prečišćavanje otpadnih sumpornih i azotnih jedinjenja se mogu, prije spoja sa dimnjakom, instalirati dosta skupa postrojenja čiji se nusproizvodi (gips, sumpor) mogu u daljnoj preradi iskoristiti.

Postoje danas i druga tehnološka rješenja rada termoelektrana. Na primjer: u nedostatku vode se postavljaju tzv. suhi rashladni tornjevi čime se ujedno sprječava interakcija između gasova iz dimnjaka i vodene pare kod klasičnih tornjeva a ujedno se sprječava kvašenje i zaleđivanje auto-puteva. Postoje i zračni-vazdušni kondenzatori (v. Volksvagen, Wolfsburg, Njemačka) i druga rješenja.

Naša država Bosna i Hercegovina ima, prema nekim pokazateljima, oko pet milijardi tona geoloških rezervi uglja. Od toga su milijarda i osam stotina miliona tona eksploatacione rezerve. Ovo navodim kao prilog raspravama oko izgradnje hidroelektrana, pogotovo onih koje bi zatrpale najatraktivnije doline naših rijeka i na desetine čistih rječica i potoka koje krase našu zemlju BiH. Ostavimo netaknute neke prirodne vrijednosti i ljepote i budućim pokoljenjima. Pohlepi stati u kraj! U SAD su odredili neka područija šuma i drugih prirodnih rijetkosti gdje se ne smije nalaziti ni jedna termoelektrana (poznate kao najveći zagađivači okoline), ni čeličana ni drugi objekti koji zagađuju, oštećuju ili mijenjaju reljef na tom područiju.

Organiziranom štednjom električne energije kod svih a posebno kod velikih potrošača (uporediti potrošnju te energije po toni proizvedenog čelika u Švedskoj sa potrošnjom u željezari Zenica) te manjom rekonstrukcijom naših termoelektrana i boljom homogenizacijom uglja, može se bez većeg investiranja dobiti toliko energije koliko bi davale sve te male hidroelektrane na potocima i rječicama. Neka se uštedi samo 8-10% pa dobijamo za male pare ekvivalent za investiciju od skoro jednog bloka snage oko 150 do 180 MW!

Korištenje nekonvencijalnih izvora električne i toplotne energije treba nastaviti i usavršavati. Međutim, ne bi se trebalo zavaravati i računati da će u bližoj budućnosti to biti neka izrazitija proizvodnja električne energije. Za toplotnu energiju šanse su veće. Pored energije sunca akumulirane pri zemlji ili putem svemirskih platformi, vjetrova, geotermalnih izvora, toplotnih pumpi, energije mora i drugih izvora pa i nuklearnih, ovdje bih istakao sadnju plantažnih šuma - naizmjenično sadnja-uzgoj- sječa a i druge bio-mase. Drvo i drveni otpad imaju kaloričnu vrijednost kao i većina naših ugljeva, nema izrazitog zagađenja okoline, jednostavno izgaranje, otpada u obliku šljake i pepela skoro da i nema. Prostor za deponiju je zanemarive površine.

U prilogima iz moje (neobjavljene) knjige: *"Osnovne smjernice za projektantsku djelatnost u oblasti izgradnje termoenergetskih i procesnih postrojenja"*, koje mogu pomoći stručnim ekipama pri studijskom određivanju parametara za izgradnju novih termoelektrana bez uplitanja stranaca, politike i drugih općinskih i privatnih osoba i sveznalaca, navedeno je dosta važnih i obaveznih postupaka koji prethode početku priprema za projektovanje, nabavku opreme i samu izgradnju objekata. Na primjer: izrada karte kvaliteta rudnika, stanje reljefa na datoj lokaciji, stabilnost terena, seizmičnost, stanje vodnih tokova mjenjenih minimalno deset godina, klimatski uslovi (temperature, ruža i intenzitet vjetrova) dobiveno višegodišnjim mjerenjima, transport vrlo teške opreme, postojeći fond zagađenja okoline na širem području oko lokacije, stanje elektroenergetske mreže na lokaciji termoelektrane (puštanje elektronapojne pumpe u pogon može izazivati raspad elektro-mreže), zatim ekonomsko-sociološke prilike na području lokacije, prostor za smještaj preko dvadeset raznih zidanih i otvorenih objekata, vojno-strateški aspekt itd.

Radovalo bi me ako bi ovi redovi bili od koristi budućim investitorima i projektantima a svakako za dobro naše domovine Bosne i Hercegovine.

U organizaciji Udruženja za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu – Kantonalnog odbora Sarajevo u Sarajevu je 26. juna 2008. godine održan okrugli stol na temu «ULOGA ŽENE U RATU 1992.-1995.» Zbornik radova sa ovoga skupa pripremljen je za štampu i bit će objavljen početkom 2009. godine. U ovom broju KORAK-a objavljujemo neka od podnijetih saopštenja.

Meldijana Arnaut

Uloga žene borca u odbrani Bosne i Hercegovine

OD ŽENE ŽRTVE DO DAME U UNIFORMI

Sažetak

Pred nama je danas promišljati ženu, to uzvišeno ljudsko biće. Vratiti nam se u vrijeme agresije 1992-1995. godina, prostor je Bosna i Hercegovina. Vratiti nam se u naša sjećanja i prizvati iskustva proživljavanja tih najtežih vremena. Prvobitna želja mi je bila govoriti o ulozi žene u Armiji Republike Bosne i Hercegovine. Bila sam njen pripadnik. Započeh razmišljati o temi koja je preda mnom. Potrebno bi bilo kazati moje motive dobrovoljnog uključenja u redove Armije. Ali kada dođoh do motiva, nađoh se u procjepu sopstvenih misli. I pozvah sebe, mladu ženu-djevojku s početka dvadesetih, koja je bila žrtvom – i sama prognana iz topline svoga doma, djevojku kojoj je iz zagrljaja otrgnut najdraži član porodice. Onu djevojku koja se osjećala žrtvom, poraženom, pokorenom, bespomoćnom, oslabljenom... ali, djevojku koja to više nije željela biti, te odluči obući uniformu, vojničke čizme, pritegnuti opasač i zakoračiti prvi korak u borbi za ono što joj po Božijim i svjetovnim pravima pripada. Djevoj-

ku koja je krenula u odbranu doma i dostojanstva, porodice i prijatelja, domovine i države, naroda i nacije kojima pripada.

Vraćajući se u taj period, u sepetu mojih misli, promičaše likovi žrtava, jednako kao što sam bila i sama, ali i onih koji su, nažalost, proživjeli i gora iskustva. Promičaše likovi nekoliko stotina intervjuiranih sa kojima sam razgovarala o njihovom stradanju. Stradao je moj narod. Zločinačka neman ga je željela progutati. U tome leže motivi moga pridruženja u redove Armije Republike Bosne i Hercegovine. I osobno iskustvo, ali i iskustva stradanja drugih oblikovaše me kao osobu, onakvu kakvom danas jesam, a kakva to – zasigurno – ne bih bila da su okolnosti moga ranog sazrijevanje bile drukčijima.

I počеше se redati riječi, a riječi pobuđivaše misli, i nastala tako referat kojega će moći pročitati oni koji to budu željeli. Dosta toga u njemu željeh kazati. Nisam mogla izostaviti ženu žrtvu, jednako kao što nisam mogla izostaviti ni ženu vojnkinju. U referatu dominiraju ključni pojmovi: žena, obitelj, nacija, silovanje, genocid, vojnkinja, Armija. To su pojmovi koji su najčešće pominjani u referatu, ali i riječi koje u sebi nose najveću težinu.

Moje izlaganje je prožeto sa dva različita pristupa koja tretiraju istu problematiku. Kao znanstvenik - a žena - morat ću se poslužiti znanstvenim instrumentarijem ne govoreći o konkretnoj ženi, nego o ženi kao rodu i njezinoj snazi angažiranoj u svim segmentima odbrane, pri čemu se koristim pokazateljima kojima pokušavam približiti značaj i ulogu žene u oružanim formacijama. S druge strane, s obzirom da sam žena koja je bila pripadnik Armije Republike Bosne i Hercegovine u najgorem i najtežem vremenu, moje izlaganje neminovno mora imati i jedan esejski osvrt prožet iskustvenom notom.

Promišljati ženu može se sa različitih aspekata i jednako raznovrsno koliko ima i likova žena kojih srećemo u svakodnevnicu slučajnoga susreta na ulici, pijaci, trgovini, ili pak toplini obiteljskoga doma. Međutim, zadatak nam je danas promišljati ženu u vanrednim okolnostima. Pozicija i uloga žene u ratu je odraz njene pozicije i uloge koju ima u društvu, ali i one koju ima u nacionalnom kolektivitetu. Žene

su važni akteri nacionalne arene, ne samo zbog krucijalne uloge u biološkoj nego i u kulturnoj reprodukciji nacije. Lik žene, najčešće oslikan u liku majke, u mnogim je kulturama simbol duha kolektiviteta. Žene se u kolektivnoj svijesti povezuju sa djecom, obitelji iz čega dalje proizilazi i kolektivitet kojemu pripada.

U vanrednim okolnostima žene su često izložene silovanju i seksualnom zlostavljanju, metodama koje se kroz čitavu ljudsku povijest koriste kao oružje u ratu. Sustavno silovanje koristi se kao oružje terora u mnogim sukobima širom svijeta. Na svaku ubijenu ženu u svijetu postoje na desetine onih koje su psihički ili psihološki povrijeđene. Žene su najbrojnije žrtve rata. Napadi na žene i djecu, osobito djevojčice, i njihovo pretvaranje u žrtve nije slučajno – to je politika djelovanja. Slom društvenih vrijednosti, povećava ranjivost raseljenih žena i djevojčica. One ne samo da postaju žrtve nasilja od strane agresora nego se ponekad suočavaju sa zlostavljanjem od strane onih koji bi trebalo da ih štite – pripadnika mirovnih snaga i humanitarnih djelatnika.

Pretvaranje žena u žrtve u slučajevima oružanih sukoba nije karakteristično samo za jednu geografsku lokaciju. Ono je rasprostranjeno u svim regijama koje se suočavaju s oružanim sukobima. Prema izvještaju Istraživačke komisije Europske zajednice, do decembra 1992. godine vojnici bosanskih Srba su silovali oko 20.000 žena.¹ Medicinski centar za tretman žrtava silovanja i seksualnog nasilja - „Medica“ Zenica – tretirao je oko 28.000 žena u periodu 1993.–1997. godine. U izvještaju specijalnog izvjestitelja o stanju ljudskih prava na teritoriji Bosne i Hercegovine, Tadeusza Mazowieckog, navodi se da je „silovanje smišljeno korišteno kao instrument etničkog čišćenja i većina dokumentovanih silovanja predominantno su počinjena od strane srpskih snaga protiv Bošnjakinja u Bosni i Hercegovini“.² Generalna skupština Ujedinjenih naroda je 5. januara 1994. godine donijela Rezoluciju u kojoj stoji da je „sistematska praksa silovanja (...) upotrebljavana kao oružje rata i kao instrument 'etničkog čišćenja' protiv žena i djece u područjima ratnog

1 Izvještaj istražne komisije Europske zajednice: silovanje i nasilje nad ženama u Bosni i Hercegovini, Brisel 1993.

2 UN Doc. E/CN.4/1993/50, para. 260 and 71 et seq, 10. februar 1993.

konflikta u bivšoj Jugoslaviji, a posebno protiv bošnjačkih žena i djece u Bosni i Hercegovini“³

Pročitah jednom negdje misao koja mi je ostala duboko usječena u pamćenje, a koja kaže da *silovanje nije agresivna manifestacija seksualnosti, nego seksualna manifestacija agresije*. Ovakav vid agresije je, nažalost, bio dobro iskorišten od strane njenih planera. Ovaj zločin izvršen nad ženom ima svoju posebnu narav, strukturu, a tek predstoji period sagledavanja njegove posebne težine i razornosti. Njime se željelo drugoga pokoriti i uništiti mu svako dostojanstvo i život. Zločinom nad ženom htjelo se razbiti i uništiti obitelj koja predstavlja osnovnu ćeliju ljudskoga života.

Planeri agresije su dobro poznavali mentalitet ovdašnjeg življa. Cilj im je bio povrijediti i poniziti ženu, kao pripadnicu jedne nacije, jednoga naroda. Ponizjenja nanесena ženama imala su za cilj u njima povrijediti ljudski osjećaj, ali i njihov fizički i moralni integritet.

Silovanje se prepoznaje kao ratni zločin u Rimskom Statutu na kojem počiva Međunarodni kazneni sud. Međunarodni sud za ratne zločine počinjene na teritoriju bivše Jugoslavije, kao i Ruande, također prepoznaje silovanje kao sredstvo za provedbu genocida i kao zločin protiv čovjeka, za koje se predstavnici vlasti i vojno osoblje pojedinačno mogu smatrati odgovornim. Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda je 19. juna 2008. godine usvojilo Rezoluciju broj 1820/2008 kojom se zločin silovanja tretira kao zločin sa genocidnom namjerom.

Društvena uloga žene je određena društvenim odnosima. A kakvi su društveni odnosi u vanrednim okolnostima kao što je rat, jedno je od pitanja kojim se danas bavimo. U kontekst toga pitanja stavljamo ženu, i njenu ulogu u teškom vremenu odbrane domovine. Moje iskustvo me veže za život u Sarajevu za vrijeme agresije. Svi stanovnici opkoljenog grada nosili su teško breme na svojim plećima. Mislim da nećemo pogriješiti i biti nekorektni ako kažemo da je najteži teret, ipak, bio na nejakim plećima žene : majke, sestre, supruge, kćer-

3 Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih naroda 48/143, 5. januar 1994. godine.

ke..., a ponajteži na plećima žene-branitelja. Najvišom građanskom dužnošću se smatra spremnost da se za svoju zemlju dâ život.

Ukoliko se opredijelimo za znanstveni vokabular, onda će iskazi o ulozi žene u odbrani Bosne započeti kratkom analizom na kojoj se može utemeljiti njena uloga, ali i pozicija. Podsjetimo i na to da je socijalizam pola stoljeća 'odgajao' ljude u smislu jednakosti i ravnopravnosti, uključujući i ravnopravnost spolova - muškaraca i žena, te samim time i ravnopravnom raspodjelom njihovih prava i obaveza. Ovo naslijeđe socijalizma u okolnostima zamjene jednog političkog sustava drugim i ratnih stradanja, objašnjava i sličnost odgovora muškaraca i žena. U Bosni su brojni primjeri sudjelovanja žena u odbrani domovine zajedno s muškarcima. Žene su bile aktivni sudionici, u jednakim uvjetima kao i muškarci. Na dan 31. decembra 1995. po evidenciji Ministarstva odbrane, popunjenost u Armiji Republike Bosne i Hercegovine je slijedeća: Ukupno 211.036 vojnih obveznika. Od toga broja žena je bilo 5.360. Procentualno učešće žena je otprilike 2,54%. u ukupnom broju branitelja. Raspon godina bio je uglavnom od 20 do 45.

Razlika između žena boraca i boraca muškaraca, nije u hrabrosti, koje nikada nije nedostajalo ni jednoj od ove dvije kategorije, već u tome što niti jedna žena nije morala uzeti pušku u ruku, a većina od njih je mogla napustiti prostor u kojem je egzistencija bila ugrožena, pa čak i onemogućena. Govoreći o glavnom gradu države, gradu koji je izdržao 1479 dana okrutne opsade, upravo je ostanak i opstanak žena i djece značilo da Sarajevo nije vojni logor, već urbano naselje koje opstaje u najnemogućijim uvjetima.

Stoga one koje su ostale, a pogotovo one koje su uzele pušku u ruke, zaslužuju dvostruko priznanje i pažnju. Obično se u ovakvim prigodama pomenu imena barem nekih od njih. Ja to neću učiniti ovoga puta. Motivirana sam željom da pomenem svaku od žena branitelja ponaosob, ističući na taj način značaj uloge koju je svaka pojedinačno imala. S obzirom da nisam u mogućnosti pomenuti svaku, ne želim pomenuti samo neke od njih, opet rukovođena željom da naglasim značaj svake pojedinačne žene branitelja.

Mi *Amazonke*, kako su nas naši saborci običavali nazivati, svjesne mogućnosti povratka kući u lijesu, dobrovoljno smo pristupile u redove Armije, vođene željom da branimo grad našeg odrastanja - grad koji je rastao sa nama dok smo rasle sa njim.

Vojnikinje angažirane u protekloj agresiji nisu poput žena koje su, na primjer, tokom Drugog svjetskog rata djelovale u pozadini sukoba. Naime, ovdje nije postojala klasična pozadina. U uvjetima egzistencijalne ugroženosti, svako ljudsko biće dobija natprirodnu snagu. Upravo ta snaga je u protekloj agresiji uputila ženu da se pronađu u sanitetu, na prvoj liniji odbrane, uputila je na dvanaesti sprat, s bebom, bez struje i vode gdje je opstala, u podrumu gdje je učenike preselila i tamo im bila i nastavnica i roditelj... uputila je da odluči ne biti prognanik, nego obući vojnu odoru i postati čak i diverzant u Armiji Republike Bosne i Hercegovine. To su žene koje su se borile protiv fašizma, ubijanja i okupiranja naše domovine.

VOJSKE, RATOVANJE I DRUŠTVENE ULOGE ŽENE

Najosnovnija podjela rada, a samim time i odgovornosti u društvenoj zajednici, se temelji na spolu ili rodu. U najjednostavnijim lovačkim i sakupljačkim društvima, kao i u najsloženijim industrijskim društvima postoje tzv. muški i ženski poslovi. U posljednje vrijeme - naročito razvojem pokreta za oslobođenje žena - intenziviraju se rasprave o uzrocima podjele rada temeljene na spolu kao i podjele između muških i ženskih uloga. Podjela rada po spolu u stanovitoj je mjeri određena biološkim ili genetskim razlikama između muškaraca i žena. Tome stajalištu se suprotstavljaju ona koja tvrde da su uloge po rodu kulturalno određene i da je neravnopravnost spolova posljedica odnosa moći koji su društveno konstruirani. Zdrava obitelj je temelj svakog normalnog društva, a žena je ta koja na neki način drži obitelj na okupu i ona je njen stub. Njena uloga je velika, ali i višestruka.

Mnogi sociolozi polaze od pretpostavke da ljudsko ponašanje uglavnom određuje i usmjerava kultura, to jest naučeni recepti za ponašanje, koji su zajednički svim članovima društva. Tako su norme, vrijednosti i uloge kulturalno određene i društveno prenosive. S tog stajališta, uloge po rodu proizvod su kulture, a ne biologije. Pojedinci uče svoju mušku, odnosno žensku ulogu. U ovakvoj podjeli je važno locirati poziciju žene u ratu, specifično žene u redovima Oružanih snaga. Biološka svojstva ne isključuju žene iz pojedinih zanimanja.

Vojske i ratovanje nikada nisu bile ekskluzivno muška zona, unatoč tako uvriježenom mišljenju. Predodžbe o muškarcima i ženama vezane za sudjelovanje u vojsci i ratnim operacijama, te njihova povezanost s građanskim pravima i obavezama, polazna su pozicija pri zauzimanju stavova po ovom pitanju. Treba imati u vidu dvojaku ulogu žene: Prvu - participaciju žena u vojsci i njihov položaj kao vojnikinja, ali i njenu drugu ulogu koja mobilizira i motivira muškarce da se bore za 'žene i djecu'. Također, predmetom promišljanja je rodni karakter ratova i spolne podjele među borcima i žrtvama rata (ubijenim, zatočenim, izbjeglim i silovanim), pri čemu se naglasak stavlja na simbolički karakter sistematskih silovanja u ratu. Potrebno je razmotriti i sudjelovanje žena u oslobodilačkim borbama i utvrditi na koje je načine to utjecalo na njihovu poziciju u širem društvu.

Odnos prema ženama također je vrlo važan za razumijevanje ovog procesa. Rat, barem onaj klasični, staromodni, uvijek je bio sukob između najmanje dvije armije muškaraca i njihovih vojnih potencijala. Dakle, u svijesti se percipira kao sukob muškaraca. U takvom ratu neizbježno pate i stradavaju i žene.

Usmjeravanje genocida na žene

S druge strane, genocid je vrlo često usmjeren direktno na žene. Razlog tome je jednostavan. Žene su biološki izvor nacije. Pošto su na meti protjerivanja, zlostavljanja i genocida upravo čitave nacije, mjesto i uloga žene su od posebnog značaja s obzirom da se nacionalni i kulturni identitet najčešće preuzima upravo od majki. Zato su ovi

akti, gotovo po pravilu, usmjereni protiv žena koje su često i njihove najveće žrtve.

U tom kontekstu se može promatrati i masovno, orkestrirano silovanje žena koje je tako snažno, kao ni u jednom ranijem slučaju, izbilo na površinu tokom bosanskog rata. Silovanje je i ranije pratilo genocid, ali i rat općenito. U Bosni je bilo drukčije, prije svega, zbog obima i karaktera silovanja, ali i zato što su žrtve često bile spremne govoriti o onome što im se dogodilo. Iako je silovanje poznato kao zločin koji se najčešće šuti. Upravo zbog toga, silovanje u bosanskom ratu prvi se put tretira kao ratni zločin.

Oružani sukobi i dalje predstavljaju prijetnju u svijetu, i postaju sve žešći i okrutniji. Fundamentalni principi međunarodnog humanitarnog prava se pritom najčešće zanemaruju. Zastrašujuća je činjenica da, u sukobima u današnje doba, civili nisu samo slučajne žrtve rata već, sve češće i češće, namjerne mete. Nažalost, i bosansko iskustvo je potvrda ovoj tvrdnji. Žene neizmjereno mnogo pate tokom, ali i nakon ratova. Oni predstavljaju većinu izbjeglica i interno raseljenih osoba. Pomenimo ovdje žene Srebrenice i podsjetimo na egzodus koje su one proživjele, ili, pak, nisu uspjele preživjeti. Podsjetimo na njihovu borbu, koja traje već drugu deceniju, nakon stravičnog genocida počinjenog na njihovim kućnim pragovima. Borbu za ponovno preživljavanje preživjelih, ali i borbu za pronalazak posmrtnih ostataka njihovih najmilijih.

Povijest oružanih sukoba nije samo okarakterizirana užasima rata, već i pričama žena o njihovoj hrabrosti i izdržljivosti. Tokom i nakon rata, kada je populacija odraslih muškaraca uveliko umanjena, žene često postaju glavni opskrbljivači svojih razorenih obitelji. One nastavljaju održavati društvo. Zato je, također, važno prepoznati ogromnu ulogu koju žene imaju u vanrednim okolnostima ali i mirovnim procesima. UN-ova Rezolucija br. 1325 o ženama, miru i sigurnosti, koja je jednoglasno usvojena 2000. godine, predstavlja prvi dokument takve vrste. Angažiranje žena u mirovnim pregovorima, mirovnim operacijama, kao i u obnovi i radu na pomirenju

nakon sukoba, osigurat će rad na rješavanju ženskih prioriteta i potreba. To podrazumijeva siguran povratak u dom, pronalaženje nestale rodbine, povratak normalnom životu i osiguranje školovanja njihovoj djeci, kao i pravnu pomoć u osudi zločina počinjenih nad ženama u toku sukoba.

Društvena uloga žene je određena društvenim odnosima. A kakvi su društveni odnosi u vanrednim okolnostima kao što je rat, pitanje je koje ćemo danas promišljati. U kontekst toga pitanja stavljamo ženu, i njenu ulogu u teškom vremenu odbrane domovine. Moje iskustvo me veže za život u Sarajevu za vrijeme agresije. Svi stanovnici opkoljenog grada nosili su teško breme na svojim plećima. Mislim da nećemo pogriješiti i biti nekorektni ako kažemo da je najteži teret, ipak, bio na nejakim plećima žene: majke, sestre, supruge, kćerke a ponajteži na plećima žene-braniteljica. Svjedoci smo tragičnih, ratnih iskustava koja, ne samo da nas nisu mogla ostaviti ravnodušnima, što je povezano sa interesom za vlastiti opstanak i budućnost, nego su zaokupila i pažnju cijele svjetske javnosti.

Najvišom građanskom dužnošću se smatra spremnost da se za svoju zemlju dâ život. Ukoliko se opredijelimo za znanstveni vokabular, onda će iskazi o ulozi žene u odbrani Bosne započeti kratkom analizom na kojoj se može utemeljiti njena uloga, ali i pozicija. Podsjetimo i na to da je socijalizam pola stoljeća 'odgajao' ljude u smislu jednakosti i ravnopravnosti, uključujući i ravnopravnost spolova - muškaraca i žena, te samim time i ravnopravnom raspodjelom njihovih prava i obaveza. Ovo nasljeđe socijalizma u okolnostima zamjene jednog političkog sustava drugim i ratnih stradanja, objašnjava i sličnost odgovora muškaraca i žena. U današnje vrijeme vrlo je aktualna tema položaj i prava žena u socijalnom okruženju. Ravnopravnost spolova jedno je od načela modernog demokratskog društva. Ogledalo razvoja demokracije društva predstavlja i status žena u svim strukturama društvene zajednice, pa tako i u oružanim snagama neke države.

Status žena u oružanim snagama kao rezultat njihove uloge u društvu

Status žena u oružanim snagama rezultat je njihove uloge u razvoju društva i borbe za visoke ciljeve demokracije. U Bosni su brojni primjeri sudjelovanja žena u odbrani domovine zajedno s muškarcima. Žene su bile aktivni sudionici, u jednakim uvjetima kao i muškarci. Na dan 31. decembra 1995. popunjenost u Armiji Republike Bosne i Hercegovine je slijedeća: Ukupno 211.036 vojnih obveznika. Od toga broja žena je bilo 5.360. Procentualno učešće žena je otprilike 2,54%. u ukupnom broju branitelja. Raspon godina bio je uglavnom od 25 do 45.

Kada govorimo o protekloj agresiji i ratnim događanjima promatranim iz ugla žene, ovu populaciju možemo generalno podijeliti u nekoliko osnovnih skupina, od kojih svaka zasebno promatra i podrazumijeva, na neki način, ženu-branitelja:

- Žene čiji su, prvenstveno sinovi, ali i očevi, muževi i braća na frontu, potom,
- Žene koje su pomagale u odbrani i opstanku i
- Žene koje su i same uzele puške u ruke.

Sve one su na svoj način doprinijele očuvanju državnosti i suverenosti Bosne i Hercegovine, te afirmaciji žene – njenog položaja, uloge i značaja.

Žene u vojsci 'zarobljene' su u stereotipima, a njihova uloga varira od nezaštićenih gospođica kojima je nužna pomoć muškaraca, do domina koje sa puškom u ruci i čizmom na nozi prate svoje drugove stazama obrane. U kolikoj mjeri je redefinjirana uloga žene u ratu i vojnoj kulturi? Da li za ženu ima mjesta u odbrani domovine? Da li žena može i treba braniti svoju domovinu obučena u ratnu uniformu ili su neki suptilniji načini prihvatljiviji? I na koncu, kakva je uloga i mjesto žene borca danas u društvu? Odgovore na ova, i mnoga druga pitanja, koja se tiču uloge žene u vojsci, možemo pronaći u

našem iskustvenom proživljavanju agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995.

Razlika između žena boraca i boraca muškaraca, nije u hrabrosti, koje nikada nije nedostajalo ni jednoj od ove dvije kategorije, već u tome što niti jedna žena nije morala uzeti pušku u ruku, a većina od njih je mogla napustiti prostor u kojem je egzistencija bila ugrožena, pa čak i onemogućena. Govoreći o glavnom gradu države, gradu koji je izdržao 1479 dana okrutne opsade, upravo je ostanak i opstanak žena i djece značilo da Sarajevo nije vojni logor, već u najnemogućijim uvjetima urbano naselje.

Stoga one koje su ostale, a pogotovo one koje su uzele pušku u ruke, zaslužuju dvostruko priznanje i pažnju. Obično se u ovakvim prigodama pomenu imena barem nekih od njih. Ja to neću učiniti ovoga puta. Motivirana sam željom da pomenem svaku od žena branitelja ponaosob, ističući na taj način značaj uloge koju je svaka pojedinačno imala. S obzirom da nisam u mogućnosti pomenuti svaku, ne želim pomenuti samo neka od njih, opet rukovođena željom da naglasim značaj svake pojedinačne žene branitelja.

Mi *Amazonke*, kako su naši saborci običavali nazivati, svjesne ovoga naprijed pomenutog, ali i svjesne mogućnosti povratka kući u lijesu, dobrovoljno smo pristupile u redove Armije, vođene željom da branimo grad našeg odrastanja - grad koji je rastao sa nama dok smo rasle sa njim.

Vojnikinje angažirane u protekloj agresiji nisu poput žena koje su, na primjer, tokom Drugog svjetskog rata djelovale u pozadini sukoba. Naime, ovdje nije postojala klasična pozadina. Žene se zbog toga sve češće angažiraju u operacijama koje po svemu upućuju na prave borbene situacije i neprekidno se nalaze u opasnosti.

U uvjetima egzistencijalne ugroženosti, svako ljudsko biće dobija natprirodnu snagu. Upravo ta snaga je u protekloj agresiji uputila ženu da se pronađu u sanitetu, na prvoj liniji odbrane, uputila je na dvanaesti sprat, s bebom, bez struje i vode gdje je opstala, u podrumu gdje je učenike preselila i tamo im bila i nastavnica i roditelj...

uputila ja da odluči ne biti prognanik, nego obući odoru i postati čak i diverzant u Armiji Republike Bosne i Hercegovine. To su žene koje su se borile protiv fašizma, ubijanja i okupiranja naše domovine.

Žene kao branitelji plemenitosti

Utemeljujuća vrednota – čovjekoljublje - izvorom je razumijevanja posebnosti uloge žene u odbrani domovine. Plemenitost je nadahnula sve njene angažmane spram zornih primjera jednoumlja, genocidnih nakana i drugih izopačenosti i pomračenja uma onih koji su zaslijepljeni ideologijom mržnje i uništenjem svega drugog i drukčijeg. Žene Bosne su svoju odbranu poistovjetile sa odbranom same vrijednosti plemenitosti. One su i oružje znale upotrijebiti da bi zaštitile život. U ulozi braniteljice otvoreni su novi prostori samoskazivanja. Stoga ćemo ustvrditi da je žena kao čuvarica vrijednosti nosila u sebi one duhovno-povijesne pretpostavke da u neslućenom vremenu odluke zlotvora da unište život raskošnog vrta različitosti, prepozna i osmisli svoju ulogu upravo u odbrani.

Morale smo voditi bitke u različitim sferama dokazujući da postojimo i živimo makar je nad nama stalno bilo iskreveljeno lice zlotvora.

U vanrednim okolnostima žene su često izloženi silovanju i seksualnom zlostavljanju, metodama koje se kroz čitavu ljudsku povijest koriste kao oružje u ratu. Sustavno silovanje koristi se kao oružje terora u mnogim sukobima širom svijeta. Na svaku ubijenu ženu u svijetu postoje na desetine onih koje su psihički ili psihološki povrijeđene. Žene su najbrojnije žrtve rata. Napadi na žene i djecu, osobito djevojčice, i njihovo pretvaranje u žrtve nije slučajno – to je politika djelovanja. Slom društvenih vrijednosti, povećava ranjivost raseljenih žena i djevojčica. One ne samo da postaju žrtve nasilja od strane agresora, nego se ponekad suočavaju sa zlostavljanjem od strane onih koji bi trebalo da ih štite – pripadnika mirovnih snaga i humanitarnih djelatnika.

Pretvaranje žena u žrtve kao cilj strategije agresije

Pretvaranje žena u žrtve u slučajevima oružanih sukoba nije karakteristično samo za jednu geografsku lokaciju. Ono je rasprostranjeno u svim regijama koje se suočavaju s oružanim sukobima. Prema izvještaju Istraživačke komisije Europske zajednice do decembra 1992. godine vojnici bosanskih Srba su silovali oko 20.000 žena.⁴ Medicinski centar za tretman žrtava silovanja i seksualnog nasilja - „Medica“ Zenica – tretirala je oko 28.000 žena u periodu 1993. – 1997. godina. U izvještaju specijalnog izvjestitelja o stanju ljudskih prava na teritoriji Bosne i Hercegovine, Tadeusza Mazowieckog, navodi se da je „silovanje smišljeno korišteno kao instrument etničkog čišćenja i većina dokumentovanih silovanja predominantno su počinjena od strane srpskih snaga protiv Bošnjakinja u Bosni i Hercegovini“.⁵ Generalna skupština Ujedinjenih naroda je 5. januara 1994. godine donijela Rezoluciju u kojoj stoji da „sistematska praksa silovanja je upotrebljavana kao oružje rata i kao instrument ‘etničkog čišćenja’ protiv žena i djece u područjima ratnog konflikta u bivšoj Jugoslaviji, a posebno protiv bošnjačkih žena i djece u Bosni i Hercegovini“.⁶

Pročitah jednom negdje misao koja mi je ostala duboko usječena u pamćenje, a koja kaže da *silovanje nije agresivna manifestacija seksualnosti, nego seksualna manifestacija agresije*. Ovakav vid agresije je, nažalost, bio dobro iskorišten od strane njenih planera. Ovaj zločin izvršen nad ženom ima svoju posebnu narav, strukturu, a tek predstoji period sagledavanja njegove posebne težine i razornosti. Njime se željelo drugoga pokoriti i uništiti mu svako dostojanstvo i život. Zločinom nad ženom htjelo se razbiti i uništiti obitelj koja predstavlja osnovnu ćeliju ljudskog života.

Planeri agresije su dobro poznavali mentalitet ovdašnjeg živilja. Cilj im je bio povrijediti i poniziti ženu, kao pripadnicu jedne nacije, jednoga naroda. Poniženja nanesena ženama imala su za cilj u njima povrijediti ljudski osjećaj, ali i njihov fizički i moralni integritet. Silovanje se prepoznaje kao ratni zločin u Rimskom Statutu

4 Izvještaj istražne komisije Europske zajednice: silovanje i nasilje nad ženama u Bosni i Hercegovini, Brisel 1993.

5 UN Doc. E/CN.4/1993/50, para. 260 and 71 et seq, 10. februar 1993.

6 Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih naroda 48/143, 5. januar 1994. godine.

na kojem počiva Međunarodni kazneni sud. Međunarodni sud za ratne zločine počinjene na teritoriju bivše Jugoslavije, kao i Ruande, također prepoznaje silovanje kao sredstvo za provedbu genocida i kao zločin protiv čovjeka, za koje se predstavnici vlasti i vojno osoblje pojedinačno mogu smatrati odgovornim. Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda je 19. juna 2008. godine usvojilo Rezoluciju broj 1820/2008 kojom se zločin silovanja tretira kao zločin sa genocidnom namjerom.

Sposobnost prevazilaženja ratnih trauma

U ratu je česta namjera sukobljenih strana da izvrše napad na ono što je od najveće važnosti za njihove protivnike, time što će uništiti ono što im je najdraže – njihove kćeri, majke i žene. Većinom je silovanje i seksualno napastovanje žena u ratu usmjereno na demoraliziranje neprijatelja kao proračunata politika, odnosno strategija djelovanja. Neke od najšokantnijih manifestacija ove pojave viđene su u sukobima u bivšoj Jugoslaviji. Silovanje žena, usmjereno ka njihovom namjernom začecu i neželjenoj trudnoći nije nov fenomen. Došlo je do značajnog porasta broja neželjenih trudnoća u okviru oružanih sukoba – što je rezultat silovanja, kao sredstva ratovanja. Međutim, ono što čini njihovu ulogu u borbi protiv nasilja nezamjenjivom je činjenica što su žene često demonstrirale sposobnost prevazilaženja traume nakon akta nasilja, sposobnost preživljavanja, pružanje pomoći ostalima u preživljavanju, kao i sposobnost aktivnog davanja doprinosa obrani i izgradnji mira.

Od prošloga desetljeća, putem nekoliko dokumenata, međunarodna se zajednica izjasnila o tomu što je to što predstavlja nasilje nad ženama i obim tog nasilja. Organizacija UN-a, primjerice, priznaje kako su žene podložne nasilju koje može biti fizičke, seksualne ili psihološke prirode. Nasilje uglavnom počinje muškarci – čije su žrtve većinom - ali ne isključivo, žene i djevojke. Ovo nasilje ima svoj obrazac i ono se manifestira na različitim razinama.

Nasilju zasnovanom na spolu možda je poklonjeno najviše pozornosti zbog oružanih sukoba, osobito onih koji se odvijaju unutar

država, u posljednjih nekoliko godina. Iako su žene sve više žrtve oružanih sukoba u posljednje vrijeme, također se povećalo sudjelovanje žena u ratovima, kao pripadnica oružanih snaga ili naoružanih skupina.

S druge strane, žene su igrale ključne uloge u ratnim aktivnostima i mašinerijama. Žene su, poput muškaraca, snažni zagovarači nacionalističkih ciljeva. Nemoguće je izbjeći i ne pomenuti, na ovome mjestu, Biljanu Plavšić, osuđenicu Haškog tribunala za zločine protiv čovječnosti - **progona na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi**. Svima nam je ostalo duboko usječeno u sjećanju njeno čestitanje praćeno poljupcima ratnom zločincu, ili bolje rečeno krvniku, Željku Ražnatoviću Arkanu za zlodjela koja je počinio zajedno sa pripadnicima njegove jedinice. Žene su isto toliko strastvene kao muškarci u obrani svojih vjerovanja. Mnogo puta, tokom povijesti, one su poticale svoje sinove i pomagale im u mobiliziranju čitave nacije za rat.

Uloga žene u odbrani je bila graditeljska što znači jedan vid prohoda kroz povijest koji je i građenje povijesti. Međutim, o doprinosu žena odbrani i očuvanju Bosne i Hercegovine, ne govori se dovoljno, bolje rečeno sve manje i manje. Podaci se već sada zaboravljaju, nestaju, pa ukoliko se ne zabilježe validna sjećanja, ovaj segment odbrane države, za očekivati je, bit će zanemaren ili još gore - zaboravljen.

Današnja promišljanja o ženi se najčešće povezuju sa predstavom koja se, gotovo uvijek, prikazuje žrtvom siromaštva, društvene nepravde, nasilja u porodici ili žrtvom organiziranog kriminala. Pozitivne slike žena su uskog dijapazona i zasnovane na novim stereotipima ženskog uspjeha, kao što je to, primjera radi: pop zvijezda, kraljica ljepote, sportistkinja sa izvanrednim rezultatom... Ne postoji, ili je veoma rijetka, slika aktivne zaposlene žene, uspješne poslovne žene, ili pozitivna slika žene političara. Žene rađaju djecu, žene su majke i supruge, žene kuhaju, peru i šiju, brinu se za muškarce i pokoravaju muškom autoritetu. One su, uglavnom, isključene iz za-

nimanja visokih položaja i moći. Ove činjenice se mogu primijeniti praktički na svako poznato ljudsko društvo.

U Bosni i Hercegovini nije urađena niti jedna studija koja se bavi ulogom i mjestom žene dobrovoljca u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine. Sada tih žena, običnih, nema nigdje, a nema ih zato što uopće nije vrednovano sudjelovanje žena u odbrani Bosne. Nisu dobile status, odlikovanja, činove, niti zastupljenost u društvu koja im pripada. Žene, kako u ratu, tako i u post-konfliktnim situacijama suočavaju se sa osnovnim egzistencijalnim problemima u svojim svakodnevnim životima. S druge strane, država i većina muških aktera u svom socijalnom kontekstu vide žene samo kao žrtve, koje pasivno pate u situacijama konflikta ili rata. Čvrsto sam uvjerenka kako se mnogo više pozornosti mora posvetiti posljedicama rata po žene, a posebno zaštititi žena i djevojaka od nasilja, zasnovanog na spolu.

Ne postoji priznanje da žene u ratnim periodima i post-konfliktnim situacijama najviše doprinose (re)konstrukciji društva. Aktivna uloga žena u mirovnim procesima, prevencijama kriznih situacija, nenasilnom rješavanju konflikta i transformaciji često je zanemarena.

OČIJU BEZ SUZA

RAT...

Tako kratka riječ, a toliko zla nosi u sebi... tri ubitačna slova...

Pisati o ratu sa ove vremenske distance iziskuje naprezanje sive mase... ne zato što sam nešto zaboravila (to ne mogu nikada zaboraviti), nego su se sjećanja sama posložila u fijeke podsvijesti... Valjda je tako lakše živjeti dalje...

Svako ima svoje sjećanje na taj prokleti holokasut, nosi te uspomene u duši, zalijepljene kao mahovina koja se ne da otrgnuti čak ni pod naletima najvećih oluja.

Svako ima svoju ratnu priču.

Moja priča je za mene jedinstvena; međutim, slušajući druge, znam da ih ima na hiljade sličnih, pa sam ja svoju uspavala, složila polako u podsvijest, i tek ponekad, kao lopov, tiho, na prstima, zavirim u nju. A onda bujica sjećanja poteku, tako živo, da mogu čak i fizičku bol da osjetim. Noćas sam to učinila. . .

Napunila sam tek osamnaest godina mjesec prije početka rata. Kao i ostalim ženama, sve mi se svodilo na puko preživljavanje; obezbijediti sklonište, ići po vodu, naći kakve trave za jelo, nešto za ogrijev... I tako, prolazio je dan za danom, bezličan, a pun straha.

Dođoše jednog dana iz Crvenog krsta i pitaju da li bih pohađala kurs za bolničare, kao nedostajalo im je tog osoblja, jer smo bili odsječeni od grada. Iako su se moji roditelji protivili, jedva sam dočekala da radim nešto korisno.

Tri mjeseca kursa su donijela nova znanja iz prve pomoći, o ratu, oružju, ali i nove mladeži. Bilo je suza, smijeha, prijateljstava, simpatija... Opet sam živjela, ovaj put sa plemenitim ciljem. Učila sam predano. Ostale su mi urezane riječi našeg doktora-instruktora: „Zapamtite, kada vidite otvoren stomak, skupite sve i vratite, pa previjte, a kada vidite glavu otvorenu, nemate šta vraćati. Zatvorite sterilnim zavojem i olakšajte ranjeniku bol.“ Strašno!

Istoga dana kada sam dobila diplomu o završenom kursu za vodne bolničare, dobila sam i vojni raspored, jer sam se jedina dobrovoljno javila. Ostale nisu nikada pristupile redovima Armije. Treperila sam od uzbuđenja, osjećala napokon korisna, nemajući pojma šta me dalje očekuje... Tek tada je počela prava škola, ona životna, puna krvi, suza, straha, ali i lijepih trenutaka...

Trebalo je dosta vremena da se i ta, vojna škola, ispeče. Muški, ko muški, škrti na pojašnjenjima i riječima, morala sam krasti znanje.. Bilo je i gafova, zbog kojih se danas i smijem i stidim.

Krenem da se javim u četu kojoj sam dodijeljena kao vodni bolničar. Smatram da trebam lijepo izgledati, pa obučem crvenu košulju i špargerice iste boje. Onako sva uzbuđena i sretna, uputim se po sredini ceste ka komandi. Vidim kako me stražar blijedo gleda, a ja puno važna pokazujem papir. On klima glavom. Ne razmijem ništa. Ulazim u komandu, dočekuje me opet blijedi pogled prisutnih. Pitam se šta li sam skrivila na startu. Nakon upoznavanja, komandir čete me želi provesti kroz tranšeje, da se upoznam sa našom zonom odgovornosti. Ne shvatam šta priča, al eto, krećem za njim. On se okreće i kaže: „A gdje si to ti takva pošla?“ Pa za Vama, odgovaram. Svi se nasmijaše grohotom. Veli on meni: „Pa dijete drago, ovo je rat, a ne modna pista. U tom crvenom si pravi glineni golub, a i mi sa tobom. Dederu se presvuci, pa hajmo“. Shvatih sve.

I tako je počelo moje vojskovanje. Zadužih uniformu dva broja veću, čizme broj 41, pa sam morala i ljeti i zimi nositi priglavlke da mi ne bi spadale, sanitetsku opremu, ali oružje nisam željela. Bomba da, ali ostalo ne.

Muški su pokušavali na svaki način provjeriti moju borbenu gotovost, valjda im bilo neprirodno da s njima dijelim i dobro i zlo, kad sam mogla, kao i mnoge druge žene, biti u kući. Tako, jednog dana, bace oni na liniji dimnu bombu, dignu prvu gotovost samo da bi provjerili za koliko vremena mogu podijeliti improvizirane gas maske, natopljene rastvorom, svima na straži??? Smijali smo se poslije, ali tek kad sam dobro otplakala.

No, moj prvi susret sa pravim ranjenikom nije baš prošao slavno. Bila sam na praksi u ambulanti kada su doveli djevojku mojih godina. Od pogleda na njene noge hvata me mučnina. Mišići, tkivo, sve visi, kao krpa od koljena, a dole samo kosti. Kao da je neko izveo finu operaciju odvajanja mišića od kosti. Ne znam kuda ću sa sobom. Doktor me lagano gurne prema trijažnom stolu i kaže: „Hajde, vrijeme je da se prekalíš“. Hvatam se posla, a u sebi ponavljam: «pa to sam mogla biti ja, istih je godina»... Ne znam šta se poslije dešavalo, koliko je to trajalo, znam samo da sam se probudila na stolu za intervencije. Kažu da mi je pozlilo, pritisci se sastali. Bilo me je stid, ali su svi iz iskustva znali da se u tom poslu moraš prekaliti. I jesam!

Onda su počele intervencije za intervencijom, tereni. Lako je bilo raditi kada je bilo starijih da savjetuju, ali kada ostaneš sam na terenu, e to je bilo umijeće pružanja prve pomoći. Odluke su se donosile samostalno, šta i koliko kome dati, a ljudski život ti je u rukama... Čini mi se da su me te odluke više iscrpljivale nego i sam boravak na terenu, koji je za jednu ženu bio posebno neuslovno mjesto. Spavanje u vreći, u bajti, u sred zime ili po kiši, sa još nekolicinom muškaraca, nije bilo nimalo lijepo iskustvo. Po prirodi stvari, žena treba svoju intimu, ali u šumi punoj muškaraca, teško da se išta moglo napraviti. To sam najteže podnosila, iako su se moji trudili da mi te dane olakšaju koliko su prilike dozvoljavale. Moji iz voda, bili su krasna raja, ljudi puni razumijevanja. Sjećam se jednom, bila je tolika zima, da su moj komandir i njegov zamjenik ustupili meni svoje vreće za spavanje, a oni ostali čitavu noć uz vatru. Ili kod jela, prvog bi meni dali da nešto probam. Uglavnom, bilo je dosta ljudskosti.

Međutim, bilo je i onih koji ne poštuju ženu nikada, pa su im ovakvi uslovi davali mogućnost da dodatno rašire svoju filozofiju o ženi kao niževrijednom biću, kućanici i slično. Njima sam se posebno dokazala; prva sam uzlazila uz točila, nikada nisam zaostajala u koloni, svoj ruksak sam sama nosila (iako bi nekad bio teži i od mene zbog sanitetskog materijala), nisam se žalila ni na šta, ali sam zato, kada bih otkrila nekog simulanta, koji bi želio izbjeći liniju, vrlo aktivno djelovala, nakon čega me je bio glas tvrdokornog sanitetlije. Nije se poštediti mogla dobiti tek tako. Ipak, od tada mrzim zimu. Da, mrzim i planinu...

Aktivno sam se uključila u sva društvena zbivanja u brigadi, počela pisati, voditi konferanse... Družili smo se, pjevali, plakali ali i ginuli zajedno... Te poginule ostavljam na miru da počivaju i molim Allaha dž.š. da im podari dženetske bašte.

Sjećat ću se preživjelih drugova. Iako takva vremena, moglo se zaključiti ko je kako odgajan. Jednom na terenu četnici nas zasuli granatama iz čista mira. Nismo očekivali, utvrđivali smo bajte dodatno. Ja se izula i iznutra popravljam, kad prasak. Jedan, drugi, treći... Tišina... Osjećam kroz tu tišinu neku jezu. Neko je ranjen. Čujem kako me tiho zovu iz bajte iznad nas. Onako bosa, hvatam torbu i pužem do njih. Jedan pogled je dovoljan da snimim situaciju. Moj dobar drug je teže ranjen. Ipak, moram poskidati sve da bih sanirala povredu. Makazama režem rukav i previjam ruku. I nije tako strašno. Vidim da kolabira, a nije mi jasno od čega. Rana nije na značajnom mjestu. Vidim hlače krvave. Uzimam makaze da režem nogavicu, on se otima. Kaže stid ga je da ga ja gledam golog, pa drugovi smo. Oduzimao mi je dragocjeno vrijeme, jer u prvoj pomoći vrijeme je najvažniji faktor. Kažem drugima da ga čuvaju, a ja režem. Krv me zali u mlazu. Femoralka je presječena. Odatle i njegovo sve slabije stanje. Radim digitalnu kompresiju palcem, zubima kidam prvi zavoj, stišćem iznad rane jako. On cvokoće, i meni je teško. Drhtim, a mozak radi munjevitom brzinom. Zovem IKM, a oni poručuju da ga izvučemo na čistinu gdje ambulantno vozilo može prići. Nekako se organizujemo i po gudurama stižemo. Dočekuje nas još ranjenih, ali

i jedan iskusan sanitetlija. Lakše je sada raditi. Jedan iz jedinice na koju smo se nadovezivali podliježe. Povreda u glavu.

Jedan od kolega, koji je bio u pratnji, doživljava šok od straha. Hoda okolo i samo govori: „Umrijet će, umrijeti“. Unosi nemir u sve, hvata i ostale panika. Završavam sa infuzijom i bez najave, prilazim mu i iz sve snage palim šamar. Bulji u mene k'o u čudu. Kažem da nemam apaurina više, ali ovaj prirodni lijek je najbolji. Svi se nasmijaše. Smiriše se.

Utrpasma ranjene i natrag na liniju. Sva sam krvava. Pokušavam oprati krv, ali ona, beštija, se zavukla pod nokte i nema šanse bez četkice da je operem. Tražim da jedem. Oni sa gnušanjem govore da sam monstrum, kako mogu jesti nakon tolike krvi. Objašnjavam da sam prekaljena i hrabrija od njih u ovome. Zezamo se. Ipak, krici ranjenog druga još dugo u noći odzvanjaju našim srcima. Zebnja se uvukla, sutra može biti neko od nas..

Ustvari, ma koliko bila svjesna da se i meni moglo šta desiti, nikada nisam o tome mislila. Imala sam i prećih stvari za obavljanje. U kući sam ostavljala jednog invalida, ženu i dijete, morala sam skrbiti za njih. Pa čak i preko piste «preletiti» samo da bih njima donijela.

I, eto, ipak se desilo. Desilo se ono čega sam se najviše bojala još od dana kursa. Priznajem, bila sam potpuno nespremna. Ko je ustvari ikada spreman za svoju moguću pogibiju, ranjavanje? Možda sam trebala češće pripremati druge oko sebe na tu mogućnost, kako bi mi lakše pomogli, ali sam mislila - njihov je posao da ratuju, a moj da liječim...

Ranjena sam jednog sunčanog, martovskog dana, na primirje... Slučajno, kažu... Metak iz rikošeta uletio kroz lijevo oko i ostao negdje u glavi. Pa me onda jos jedna detonacija izdigla i tresnula u tranšeu. Dugo sam čekala da mi se vrata sluh i vid. Znete, kao ono nakon zaglušujuće detonacije. Sluh se vratio, odnekud iz daljine čula sam povike mojih kolega, neko komešanje, ali vida nigdje. Shvatam, iako ništa ne boli. Pipam se rukama po licu. Sve je slipavo, toplo. Krv! Uspijevam pitati svoje da li sam to ranjena, na što oni tiho po-

tvrdjuju. Ipak na pitanje o mjestu ranjavanja svi šute. Mozak grozničavo prerađuje informacije i bolna potvrda stiže, da, u oko. Onako prepadnuti pokušavaju organizirati nošenje, jer nema nosila, linija tek uspostavljena. Molim da me prvo previju da izbjegnem još veći problem zbog infekcije i objašnjavam kako da me nose. Odnekud dolaze i nosila, ali ne mogu proći kroz tranšeju nego iznad. Nose me naopačke, umjesto glava gore, oni noge, pa mi se krv slijeva u usta. Objasnjavam opet. Znam iz iskustva, ako bar i sekundu posustanem, zaspem, gotova sam. A tako želim živjeti. Tek mi je dvadeset. Pričam gluposti. Nalaze vozilo pa u ratnu bolnicu. Znala sam čime tu raspolažemo, bolno svjesna činjenice da mi nema pomoći prije grada. Doktor je to i potvrdio nakon učinjenih snimaka. Organizuju prevoz i prolazak kroz tunel, nosače. Satima je trajala ta evakuacija. Nema goriva, te tunel pun, pa u bolnici ne radi agregat... Kad je neko peh, ostaje peh uz pomoć svih sila ovog svijeta. Moje dobre kolege bile su uz mene cijelo vrijeme, zvali, budili, pričali, čak je jedan i glavu razbio u tunelu dok me nosio. Ranjena sam u podne, a tek šest sati kasnije primljena u salu. Budna!

To je ona medicinska logika, ako neko u prvi mah preživi takvu povredu borit će se dalje, ako ne, pa sve je u Božijim rukama. I ja sam preživjela taj prvi mah, i narednih četrnaest. Do sada su me petnaest puta vodili u salu i svaki put govorili: «E, ovo je zadnji put». A ko to zna, samo dragi Bog.

A onda je počela moja nova borba. Borba sa novim životom. Životom invalida. Učila sam orijentaciju u prostoru sa jednim okom, mirise, ukuse, hodanje... ali najviše sam se borila sa bolovima. I tu sam tehniku savladala. I sada, kada najviše boli, ja se osamim i prekrijem po glavi, a između zuba stavim peškir. Ćutim tišinu i sjećam se lijepih stvari. Ta sjećanja ne može zamijeniti ni jedan analgetik. Zato sam možda veliki sanjar; iako se život tako okrutno poigrao sa mnom, sve još uvijek gledam ružičastim očima.

Pune dvije godine sam provela u bolničkim soboma, pa i danas kada čujem onu pjesmu: «Svud oko mene kreveti i zidovi bijele

boje..» jeza prostruji kroz mene, suze same kreću... I nju ne volim. Ma ne volim mnogo štošta...

Kažu «Čovjek je čovjeku vuk», a ja bih ipak rekla da nije bilo divnih ljudi oko mene u tim godinama, sigurno ne bih izdržala, predala bih se. Bili su to ljudi kao i ja. Bolni, napaćeni, ali uvijek spremni da bodre, da otjeraju crne oblake nekom šalom, štosom. Nismo imali bog zna šta, ali smo sve dijelili čim bi ko šta dobio od posjete. Danas, vjerovatno, te ljude ne bih prepoznala, ali u sebi i sada čuvam njihova lica i iskrenu zahvalnost za sve što su učinili za mene.

Onda sam evakuirana u inostranstvo na liječenje pravo iz bolnice. Kuću nisam ni vidjela. Uslijedile su operacija za operacijom. Budiš se iz anestezije i umjesto majčinog stiska, dodir neke tuđe ruke i nepoznat glas koji govori: «Don't worry, I am your mother here».. Poslije su mi objasnili da sam samo zvala mama, mama, a pošto je mama na svakom jeziku ista, shvatili su i u suzama mi je prišla jedna žena, koja je zaista od tog dana moja druga majka. Njoj i nekim drugim mamama dugujem svu sreću koja me je poslije pratila. Ljubav i dobročinstvo tih ljudi me je spasilo od sigurnog ludila. Imala sam svega dvadeset godina i pun kofer bola... Svoje u Bosni i Hercegovini nisam mogla ni čuti. Poslije saznajem da mi je i brat teško nastradao...

Reintegracija me vraća kući. Dva dana sam samo gledala snimke na TV-u kako moj sadašnji suprug, a tadašnji kolega, nosi zastavu kroz oslobođenu teritoriju. Vrišteći molim ambasadora da me vrati. Opet, kaže, mala, ti si jedinstven slučaj u svemu. Nisu mi mogli odoljeti.

Izvukla sam se iz kriza, dah Bosne me je probudio. Dišem punim plućima. Danas živim životom zdravih ljudi. Zasnovala sam brak, imam dva pileta, posao. I svaki dan naučim nešto novo o životu, jer empirija je škola života.

Navrate sjećanja, probude tugu, samosažaljenje, poteknu suze. Tih dana tražim odgovore na pitanja na koja ni ja, ni mnogi slični

meni nikada neće dobiti odgovor. A onda shvatim da je sve u Božijim rukama.

Znam da nikada neću zaboraviti, to je utkano u moje biće, formiralo je moju ličnost, kompleksnu i ponekad dosta tešku da bi se shvatila, kako me opisa jedan strani oficir: «Djevojka od dvadesetak godina, a pogled starice od šezdeset».

Nije nam bilo lako. Većina nas je izgubila sve. Ipak, od praiskona se zna da je žena to senzibilnije biće, biće ljubavi, ljepote, zanosa. Duboki su tragovi na dušama žena koje su izgubile najmilije ili ostale ovako unakažene. Taj bol treba pobijediti. A pobijediti samu sebe je najteže. Odajem počast svim heroinama ovog rata; majkama koje su nas ispraćale na linije, ženama koje su vjerno čuvale svoja ognjišta i djecu hranile izmišljenom hranom, onima koje su nam šile i plele, kuhale, liječile nas, učile u školama... Vi ste bile karika opstanka našeg naroda, jer su se naši heroji borili da bi nas sačuvali.

Hvala vam hrabre i ponosne žene Bosne i Hercegovine.

ŽENE SREBRENICE

U Tuzli, pedeset kilometara sjeverno od Srebrenice, u kancelariji asocijacije *Žene Srebrenice*, one sjede licem u lice na dvije paralelne klupe. Skoro svaki dan navraćaju u tu prostoriju, to je odredište njihovih dnevnih obaveza, njihovog života odsada. Njihovi izgubljeni pogledi se samo produbljuju, oči se zaustave: sve one dijele istu tugu, pozdravljaju se kratkim klimanjem glave.

Te žene bez određene dobi i bez ženstvenosti, spaljenih očiju, isušene kože, bez radosti i bez nade, osim nade da će jednom pronaći svoje izgubljene najmilije - zemne ostatke ili trag muža, brata ili sina - da će najzad pokopati uspomene koje ih razdiru, te udovice i te ucviljene majke, te žene bez života koje se vuku sa sobom svoju prošlost i svoju potrebu da prežive. Presavijene pod teretom svoje muke, one gledaju preda se, nikad prema horizontu.

One skrivaju kosu ispod marame neodređene boje koja uokviruje njihovo lice kao trokut. Obučene su u tkaninu od poliestera, ne vodeći pri tome računa što je gornji dio odjeće išaran narančastim margeritama, a duga suknja na kvadratiće. Sve su one sišle bar jednom u lavirinte rudnika soli na domak Tuzle, gdje je do u nedogled poredano preko 4.000 bijelih kesa. U hladnoj tišini, među tim mrtvima koji čekaju, one su čule resko otvaranje patent zatvarača. Većina njih je rekla: ne, to nije moj sin; ne, to nije moj muž. Po izlasku iz jame, uplakane istim suzama, grlile su se.

U Potočarima, između Bratunca i Srebrenice, na šest kilometara od grada-fantoma; s druge strane puta, naspram zgradama u kojima je bio smješten holandski bataljon - poslan u misiju na osnovu rezolucije UN da zaštiti *zonu sigurnosti* i njeno stanovništvo; tu, između dvije krivine, na dugoj pravoj liniji, dodijeljen je teren žrtvama;

zemlja preorana, obrađena i pripremljena za jesen 2002. da primi, nakon odmrzavanja, prve identifikovane posmrtno ostatke. Mjesto skrušenosti i bola, grobnice kao svjedoci, sjećanje koje optužuje - na toj zemlji podignut je Memorijalni spomenik i oko njega groblje.

Ogromni četvorougao, mjesto stalne izložbe fotografija, sklonište za tabute prije pokopa, Memorijal je inaugurisan 31. marta 2003., prilikom prve masovne sahrane šeststo identifikovanih žrtava: u dostojanstvu bola, koji svako osjeća i dijeli sa drugim, svaka lična patnja je uvećana bolom drugog. Šeststo posmrtnih sanduka, malenih i odveć laganih, prekrivenih istim zelenim platnom; šeststo posmrtnih ostataka koje je rekonstruisala antropolog Eva Klonovski, zadužena za ekshumaciju i identifikovanje žrtava Srebrenice - ponekad samo na osnovu nekoliko kostiju pronađenih u različitim grobnicama, primarnim i sekundarnim, složenih u skelet.

Kad ujutru stigne do grobnice, Eva Klonovski se pokloni sjenama ljudi s kojim će se sretati čitav dan, uzimati ih u ruke s navučenim bijelim rukavicama, slagati, upoređivati jedne s drugima. Kao da odgovara na prijateljski doček, u tišini te intimnosti sa smrću, ona kaže: "Hello guys." A uveče, prije nego što ih napusti, prije nego što izađe na površinu, ona ponovo pozdravlja te rijetke tragove ljudi, te raspršene dijelove bola, sa dvije ritualne riječi koje promrmlja: "Goodbye guys." (1)

Ali, istraživanje koje vodi Klonovski ne obuhvata samo identifikovanje i rekonstrukciju tijela. Prije nego što rekonstruiše skelet, kosti koje mu pripadaju otkrivaju fatalna ranjavanja, posljednji strah i posljednji vapaj: mala rupa na lobanji je znak ispaljenog metka iz neposredne blizine, slomljene kosti označavaju premlaćivanje do smrti, neka dubinska oštećenja govore o klanju, o amputacijama i odsijecanju glave, torturi i varvarstvu.

Od prve sahrane šeststo posmrtnih ostataka u martu 2003., 282 žrtve su pokopane u Memorijalu 11. jula 2003., zatim 107 dana 20. septembra, 330 dana 11. jula 2004. Novih 610 identifikovanih žrtava je položeno u zemlju 11. jula 2005., u okviru komemoracije desete obljetnice genocida. Dakle, manje od 2.000 od 8.000 nestalih.

Preživjeli žive u nadi da će većina žrtava, žrtvovanih u Srebrenici na oltaru srama međunarodne zajednice, biti identifikovana i uskoro predata zemlji u Potočarima.

One takođe žele da istinu o njihovim mrtvim - ali i o čitavom čovječanstvu koje se osramotilo tog mjeseca jula 2005. - jednog dana priznaju oni koji je kriju i koji su odgovorni. Uprkos lažima i zvaničnom negiranju, uprkos nekažnjenim nosiocima genocida u bijegu, preživjeli iz Srebrenice vjeruju još uvijek, dvanaest godina nakon tragedije, u međunarodnu pravdu.

Sjedeći još uvijek u maloj prostoriji asocijacije u Tuzli, skrštenih i stisnutih prstiju, s pogledom u prazno, ucviljene udovice i majke koje još nisu pronašle ostatke svojih najmilijih, ne miču se s mjesta. Očekuju s neizmjernim strpljenjem, jer osim vremena ništa drugo i nemaju. One žele saznati gdje su im pali muževi, očevi, sinovi i braća, da bi ih oplakale posljednji put.

Kad dođe na njih red, uz pomoć Hajre Ćatić, koja predsjedava asocijacijom, a koja je i sama izgubila muža i sina, ispunjavaju neki dokumenat ili formular. Uzdišu kao i juče, kao i svaki dan ubuduće. Zatim ustaju, više hramaju nego što hodaju; klata se s jednog kuka na drugi, s karlicom koju su deformisali strah, neožaljeni grobovi, izdaja i najteža bol.

Svaki dan mislim na te žene. Njima posvećujem ovu knjigu.**

“Neka pravda bude zadovoljena, inače će nestati svijeta.”

Hegel, 1821.

“Zločini koje zahtijevamo da budu osuđeni i kažnjeni tako su smišljeni, tako sramni i tako uništavajući da civilizacija ne može tolerisati njihovo ignorisanje, jer ne bi mogla preživjeti ako bi se oni ponovili.”

*Robert Jackson, tužilac, 20. novembar 1945.
(Izjava na otvaranju Njimečkog procesa)*

GRAĐANSKO DRUŠTVO I MEĐUNARODNA PRAVDA

Već četiri godine *etničko čišćenje*, po naređenju i u organizaciji vrhovne komande iz Beograda, pustoši prostrane teritorije bivše Jugoslavije. Hiljade egzekutora ubijaju bez milosti, kolju, siluju, teroriju i progone miniranim putevima nesrpsko stanovništvo - od avgusta 1991. u Hrvatskoj, a od aprila 1992. u Bosni.

Pet dana nakon posljednjeg napada jedna bosanska enklava, proglašena "zonom sigurnosti", pada 11. jula 1995., poslije juriša srpskih snaga, koje su je priželjkivale više od tri godine. Oko 15.000 ljudi i mladića bježe, još uoči napada, u šumu jer se boje sudbine koju im je namijenio general bosanskih Srba Ratko Mladić. U potrazi za spasom, ostatak stanovništva - 25.000 žena, djece, staraca i više od hiljadu ljudi - stiglo je u bazu UN u Potočarima, šest kilometara od Srebrenice. Srebrenica je bila pusta kad su je zauzeli Ratko Mladić i njegove trupe. Plave kacige nisu ispalile nijedan metak, a diplomatske kancelarije zapadnih zemalja nisu izvršile nikakav pritisak, niti bilo kakav pokušaj da bi se spasila Srebrenica. Ništa neće biti urađeno ni da bi se spasilo stanovništvo.

Već sutradan nakon pada enklave počinje deportacija izbjeglica koju organizuju osvajači. Muškarci su odvojeni od ostalog stanovništva i odvedeni u "nepoznatom" pravcu. Između 13. i 17. jula 1995. pred objektivima satelita i izviđačkih aviona poubijano je više od 8.000 muškaraca i djece, ali i žena, staraca i novorođenčadi. Izbačeni iz kamiona, oni koje su sistematski likvidirali streljački odredi nisu znali gdje da spuste nogu, gdje da naprave posljednji korak na zemlji koja je bila prekrivena stotinama leševa, dok je uz zaglušujuću buku bager kopao ogromnu rupu. Drugi su divljački ubijeni, oskaćeni, oslijepljeni, mučeni, spaljeni, silovani pa zaklani, izbodeni noževima. Više od 8.000 žrtava za nekoliko dana: to je najveći masakr u Evropi nakon Drugog svjetskog rata. Posljednji evropski genocid XX vijeka.

*

Katastrofa Srebrenice nije bila fatalnost. Razaranje *zone sigurnosti* i smaknuće njenog stanovništva su završni čin agresije koja je razarala Bosnu, konačni ishod tog pseudo rata koji je vođen protiv civila počev od 6. aprila 1992. godine. To je posljednja karika u lancu grešaka i kukavičluka velikih sila, kao i generalnog sekretara Savjeta bezbjednosti OUN. To je posljednja korekcija pri podjeli teritorija koju je trebalo nametnuti konačnom mirovnom ugovoru, ali i najveće krvoproliće tog genocidnog poduhvata. Od svih okrutnosti, kukavičluka i sramnih kompromisa, Srebrenica je bila epicentar, najglasniji ton, vrhunac piramide koja je sagrađena od istog materijala kao i ogromne piramide na osvajačkom putu Džingis Kana - od lubanja istrijebljenih naroda

Deset godina nakon ljudske katastrofe u Srebrenici, tj. 2005. godine, francusko društvo je podijeljeno između onih koji znaju istinu o posljednjim sukobima na Balkanu (oni su ih doživjeli iz porodičnih ili profesionalnih razloga, pobliže su ih proučavali i to iznutra) i onih, mnogo brojnijih, koji se toga "nejasno" sjećaju tek kao pojedinih trenutaka, potresnih slika (koje su bile emitovane u televizijskom dnevniku), ali se jedva sjećaju komentara koji blijede iz pamćenja: pad Vukovara, unezvjereni stanovnici koji izlaze iz podruma u gradu pretvorenom u pepeo, raznesena tijela između praznih tezgi na tržnici Markale, usred Sarajeva, kolone izbjeglica u zamrznutom pejzažu... Samouvjereni, oni vjeruju da znaju: ne trudeći se da sami razmisle i shvate, oni ponavljaju rezime zvaničnih informacija.

I štampa se dijeli na dvije frakcije, koje inkarniraju dva morala i dvije deontologije novinarske funkcije. Jedna je nezavisna i odbija svaku manipulaciju, istražujući uvijek u srcu zbivanja; druga gaji povjerenje u svoje mreže i govorkanja iza kulisa vlasti, izlažući se riziku - svjesno ili nesvjesno - da bude zloupotrijebljena od te iste vlasti.

Oni koji su slušali organe dezinformisanja nisu bili osjetljivi na bijes pisaca i novinara koji su osuđivali ne samo *etničko čišćenje* nego i propagandu koja ga je pratila.

Neosporno je da većina javnog mnijenja u Francuskoj nije odmah znala za genocid pripremljen 90-ih godina u bivšoj jugoslavenskoj federaciji, tj. u dijelu zanemarene Evrope, koja je oslobođena prije manje od jednog vijeka od imperijalnih hegemonija, otomanske i austro-ugarske, a zatim zatvorena iza neprobojnih granica Titove vlasti. Da bismo shvatili kako je takvo nepoznavanje moglo da zavlada i da traje, potrebno je pronaći tekstove koji su tada objavljivani. Jer, oni koji su pouzdano znali o događanjima bili su svjesni i dezinformacija koje su ih krivotvorile.

Žak Žilijar, historičar, direktor sedmičnika *Nouvel Observateur*, koji je često putovao u Bosnu i napisao brojne članke o sukobima, snažno negoduje kad 1994. piše u svojoj knjizi *Ce fascisme qui vient* (Fasizam koji dolazi): "Pitanje za historičara iz 2020. godine: Šta se tačno znalo u Francuskoj i u Evropi o onome što se dešavalo u periodu između 1992. i 1993. u koncentracionim logorima u Bosni? Da li se znalo da se tamo gladuje, muči, ubija? Odgovor je - da. Svi koji su htjeli da znaju, znali su. Utoliko više što je štampa slobodna, što je televizija o tome govorila. U tom smislu, poznavanje stvari je obaveza. Niko nije oslobođen odgovornosti zbog nepoznavanja zločina. Istina, bilo je sumnji u njegov obim. Ali, zar se zbog te sumnje nije trebalo okrenuti prema žrtvama umjesto prema dželatima?"

Godinu dana ranije Veronik Naum-Grap, sociolog i istraživač u domenu društvenih nauka, urednik zbornika *Vukovar, Sarajevo ... la guerre en ex-Yougoslavie*, napisala je predgovor za francuski prevod knjige američkog novinara, dobitnika Pulicerove nagrade, Roja Gatmana, *Bosnie: témoin d'un génocide* (Bosna, svjedok genocida). Manje od dvije godine prije pokolja u Srebrenici, Naum-Grap je ukazala na dogovoreno odbijanje da se nesreći pogleda u lice: "(...) Ne vjerovati u nepojmljiva zbivanja nije bilo teško za veliki dio javnog mnijenja (...). Rat nije bio objavljen, dakle smatran je nepostojećim. Zašto? Odbijanje činjenica samo sebe pothranjuje i pošto stvarnost nije bila opisana ni označen agresor, francusko mnijenje je prirodno davalo prednost tumačenjima koja su podsticala nepovjerenje u ime ozbiljnosti; na taj način se i ne znajući opredijelilo za verziju pobjednika, izgrađenu na ratnoj propagandi i zasnovanu na bu-

dućem revizionizmu. (...) Ima veliki broj novinara, izuzetno hrabrih intelektualno i fizički, koji su u svojim izvještajima pokrivali rat. Ali zagonetka leži u prostoru javnog mnijenja, u stvaranju kolektivnog mišljenja na konsenzusu, u vladajućoj 'klimi vremena': Francuzi su više voljeli laž koja ih ispunjava od stvarnosti koja ih uznemirava, laž koja je opravdavana manipulacijama i koja omogućava svaku vrstu manipulacija."

Propuštena kroz prizmu političara, sumnja prema mogućoj manipulaciji nadvladala je očiglednu istinu: pošto nisu imenovani, agresor i žrtva su postali "zaraćene strane" i tretirani na isti način, kao dva fronta u sukobu - kako bi intervencija bila izbjegnuta a konfuzija uvećana. U medijima, produženoj ruci politike, zvanična verzija je stalno bila u suprotnosti sa izvještajima novinara koji istražuju na terena. Kako piše Patris Kanivez u zborniku *Vukovar, Sarajevo... Rat u bivšoj Jugoslaviji*: "U medijima dominira komentar, u skladu sa humanitarnim izjavama Bernara Kušnera, da je civilno stanovništvo žrtva rata u kome su sukobljene dvije vojske. Sve se događa kao da se dvije neprijateljske vojske sukobljavaju na štetu civilnog stanovništva svih nacionalnosti."

I dok se nastavlja agresija jedne vojske na civilno stanovništvo, politička volja da se ne interveniše pothranjuje se "argumentima manipulacije"; neposredni (a čak i anticipirani) revizionizam će nadjačati svaki gest odbrane napadnutih: odbijajući da bude podijeljena i uništena bez odbrane, Bosna će biti optužena kao podstrekač rata (ili bar kao jedna od strana u sukobu) i to od strane onih koji su očekivali da se preda i prije bitke, jer nije u položaju da se sama brani. Lišena naoružanja na osnovu rezolucije UN o embargu na oružje, njena novoformirana armija, improvizovana nakon odluke o nezavisnosti, organizovaće odbranu tokom nekoliko godina; lagano naoružanje unosiće se u zemlju različitim kanalima i preko "pipe lines".

Ali, ni u jednom trenutku nije bilo simetričnog odnosa snaga između agresora i žrtve, između onih čiji je cilj da progone i unište drugu stranu i armije regruta koju su pomagali bosanski građani,

boreći se lovačkim puškama i kratežima (i kalašnjikovima od 1993.) protiv tenkova srpske armije.

*

Uporno odbijanje svakog maniheizma, tog navodnog principa univerzalnog milosrđa koji izjednačuje dobro i zlo u duhu hrišćanstva, postaće unaprijed saučesnik agresora: ni dobro ni zlo, niko nije ni bijel ni crn, svi su sivi, bez agresora i bez žrtava, svi su *zaraćene strane*, dakle, svi su krivi.

Tako je Francuska, skupa sa Velikom Britanijom i Italijom, postala istaknuta tačka pasivnosti tokom sukoba u Bosni i Hercegovini. Zar se zemlja, koja se hvali kao domovina prava čovjeka, odrekla obaveza prema tom univerzalnom čovjeku, prema čovječanstvu koje nam je zajedničko, prema Pravima koja su pogažena? I to u zemlji udaljenoj dva sata avionom od Pariza i tri sata od Londona, dok bjesni i razara novi totalitarizam?

Francuski policajac Žan-Rene Ruez, na funkciji u Marseju prije nego što je postao kandidat za jedno od mjesta istražitelja Međunarodnog krivičnog suda, rukovodio je tokom pet godina ekipom "istraga o Srebrenici". Na osnovu pljačke, oduzimanja dokumenata i saslušanja sumnjivih, on će potvrditi postojanje zločina i ukazati na zločince.

Da bi rekonstruisao hronologiju događaja, on ide tragom žrtava, otkriva mjesta zatočenja i strijeljanja, kao i masovne grobnice. Na koliko mjeseci nakon pokolja on otvara vrata jednog hangara sa još vidljivim ostacima ljudskog tijela na zidovima, od poda do plafona. Između ostalih dokaza o zločinu, Ruez otkriva i masovne grobnice: ogromne jame, koje su snimili avioni U2 i sateliti, dok bageri prekopavaju i prenose tijela pobijenih ljudi i djece, to ljudsko more bez života koje se širi do u nedogled preko polja, zatrpano za samo nekoliko sati. Otkriva i sekundarne grobnice, čiji je cilj da prikriju i ublaže zločine u kojima su sahranjena ekshumirana tijela (koja su mašine osakatile i iskomadale) prenesena sa drugih lokacija u jesen 1995. godine. Nalazi do kojih su došli antropolozi, a koji su otkrili način

ubistva i vrstu oružja ubica, kao i metalne žice kojima su osuđenici bile vezane ruke na leđima, neoboriv su dokazni materijal koji zbunjuje revizioniste - one koji još tvrde u Srbiji, u srpskom entitetu u Bosni ili drugdje, da su pokolji bili "kolateralna šteta" i posljedica sukoba *zaraćenih strana*.

Istražitelj iz Marseja dugo je slušao svjedočenja rijetkih preživjelih, zatočenika ostavljenih danima bez vode, dovezenih na mjesto likvidiranja koji su izgravalili mrtvace pod kišom kuršuma, ne mičući se, satima zatrpani mrtvacima; ali i onih koji su kroz šumu krenuli "putem prokletih", na kome su strijeljani, mučeni ili su se sami ubijali.

Tog francuskog komesara citira sudija Almiro Rodrigues, predsjednik prve instance Međunarodnog krivičnog tribunala, u preambuli presude generala Krstića, 2. avgusta 2001.: "Moram odati priznanje (...) gospodinu Žan-Rene Ruezu, bivšem rukovodiocu ekipe istražitelja pri birou tužioca, (...) i svim onim koji su vidjeli, osjetili, dodirnuli, iskopali, oprali, obducirali, analizirali."

Taj istražitelj koji nije bio educiran za "otkrivača stratišta", koji je s najvećom pažnjom skidao zemlju sa stotina lobanja, kostiju, zglobova, vjerovatno je osjetio svu sramotu pred svojom savješću, ali i u svojoj utrobi, očima, nozdrvama, u srcu koje je uzbuđeno kucalo. Ruez dijeli bol i pobunu žrtava kad izjavljuje, kao očiglednu istinu, tokom svjedočenja 2001. na Međunarodnom krivičnom sudu, u okviru procesa generalu Krstiću: "Zločin protiv čovječnosti je zločin protiv svakog od nas."

Misli li on pod tim da se svako od nas, kao dio čovječanstva, koji svaki put kad je čovječanstvo pogođeno genocidom, osjeća povrijeđenim? Osakaćenim. Jer genocidnim projektom ne predviđa se toliko uništenje svakog pojedinca, nego "u cijelosti ili djelimično" grupe kojoj pripada pojedinac, tj. identitet njegove pripadnosti. A najšira grupa koja sadrži sve ostale je upravo čovječanstvo, zajedničko svima nama. A zatim ta rana, taj bol koji obuzima posmatrača svaki put kad je metak proizvoljno ispaljen u potiljak nevinog, ili kad

oštrica kame prereže živo meso i žile, isto tako nevine, ta rana se podvostručava i postaje još dublja i možda još podmuklija.

Kad informacija o genocidu dospije do posmatrača, člana civilnog društva, čitaoca, televizijskog gledaoca, kako ne patiti zbog prezira prema čitavom čovječanstvu? Kako ne prihvatiti da su nepoznavanje, nedostatak protesta ili indiferentnost i ćutanje omogućili da se zločin dogodi? Da su ga, možda, odobravali. Kad zločin protiv čovječnosti pokosi jedan narod, zar nismo i mi, kao dio čovječanstva koje pati, osuđeni da budemo njegova žrtva - bar pred našom savješću - ali i njegovi saučesnici? Gurnuti na ivicu stratišta i na stranu dželata, kao krivci.

*

U prvo vrijeme, politički sporazum Zapada da ne interveniše zaustaviće protok informacija, prikrivajući ih pod jezičkim paravanima, cijedeći sumnju i ne suprotstavljajući se agresorskoj propagandi. Ali kada informacije, probijajući se kroz brojne filtere, ipak dopiju do javnosti, vlade znaju biti pragmatične: u svojim govorima rukovodioci su isto tako indignirani kao i njihovo izborno tijelo, ministri se odmah šalju i fotografiju u koncentracionim logorima, skupa sa izgladnjelim i izmučenim ljudima.

Jer, demokratske vlasti se ničega toliko ne plaše koliko civilnog društva, tog sloja javnosti koji se brzo uzbuđi i eventualno reaguje, te kontra-vlasti koja se usuđuje da progovori i traži polaganje računa.

A upravo civilno društvo, nasuprot političkoj pasivnosti, treba da ostane budno. Upravo novinari, intelektualci i pisci koji dižu na uzbunu i upozoravaju na otrove, članovi nevladinih organizacija koji se usuđuju da prvi, poput *Ljekara bez granica* u Srebrenici, stupe na mjesta zločina. Među njima su i pojedinci koji usmjeravaju mehanizme visoke diplomatije, kao što je Tadeuš Mazovjecki: poslije masakra u Srebrenici on je bio jedini zvaničnik koji je 29. jula 1995. dao ostavku, na svoju funkciju specijalnog izvještača Ujedinjenih nacija za prava čovjeka.

Upravo civilno društvo (svi skupa i svako pojedinačno) može fiksirati trenutak i zaustaviti sliku, ne mijenjajući kanal pred okrutnošću i varvarstvom, pred zločinom počinjenim protiv čovječnosti, civilno društvo pogođeno užasom koji će zatim shvatiti kao neizdržljivu buku.

*

Na planeti na kojoj su za svega deset godina između "zapping-a" i "surfing-a" novi načini komunikacije i razmjene informacija iz korištenja izmijenili odnose između pojedinca i događaja u svijetu, svako kršenje humanitarnog prava (kršenje Ženevske konvencije iz 1949. i genocid), danas postaje stvar sviju nas i svakog ponaosob. Na početku XXI vijeka poricanje takvih zločina i njihovo nekažnjavanje nisu više prihvatljivi za javnost koja raspolaže novim sredstvima priobavljanja informacija.

Uporedo sa tom novom "mondijalističkom" sviješću - i zbog toga što vlade moraju odgovoriti na zgražanje javnog mnijenja - kršenje humanitarnog prava će u buduću biti razmatrano pred visokim međunarodnim instancama.

Međunarodni krivični Tribunal (TPIY - osnovan 1993. za suđenje zločina počinjenih u bivšoj Jugoslaviji, TPIR - osnovan 1994. za zločine počinjene u Ruandi) ustanovljen je Rezolucijom Savjeta bezbjednosti OUN 22. februara 1993., "kao odgovor na prijetnje međunarodnom miru i sigurnosti". Javno mnijenje na Zapadu bilo je preneraženo početkom avgusta 1992. kada su međunarodne televizijske stanice emitovale reportažu o koncentracionim logorima u Keratermu i Trnopolju na sjeveru Bosne: pedeset godina nakon "nikad više" slike izgladnjelih ljudi iza bodljikave žice, oborene glave i izmučenog pogleda prizvale su u sjećanje prizore iz nacističkih logora.

Poslije sedam mjeseci oklijevanja i izvrđavanja članova Savjeta bezbjednosti, Međunarodni krivični Tribunal je osnovan zbog "kršenja zakona čovječnosti u bivšoj Jugoslaviji i u Ruandi". On će biti raspušten kad izvrši svoju misiju, tj. kad budu donesene presude

zločincima koje je optužila glavna tužiteljka Suda, Međunarodni krivični sud (CPI) ga zamjenjuje na svim drugim poprištima sukoba počev od svog osnivanja 1. jula 2002. godine.

Statut TPIY određuje u pet članova svoju nadležnost da sudi "lica osumnjičena za teške povrede međunarodnog humanitarnog prava počinjene u bivšoj Jugoslaviji počev od 1991. godine. Zatim slijedi lista prekršaja, prestupa i zločina koji odgovaraju "teškim povredama humanitarnog prava": teške povrede Ženevske konvencije iz 1949., kršenje zakona ili običaja rata, genocid i zločin protiv čovječnosti. Kao i druge veoma brojne rezolucije UN, TPI je u početku bio samo politički alibi, zamišljen kao virtuelna ustanova, obična prijetnja kojom se mahalo u lice zločincima tokom diplomatskih pregovora.

Pjer Azan opisuje tu epopeju Pravde, snažno angažovanje oko nastanka Tribunala u djelu *La Justice face à la guerre, de Nuremberg à la Haye* (Pravda suočena sa ratom, od Nirmberga do Haga). U razgovoru sa autorom, Rolan Dima, francuski ministar vanjskih poslova od 1988. do 1993., i jedan od političkih osnivača TPI, ističe: "Nisam želio da ostavimo utisak kod javnog mnijenja da su zločinci oslobođeni krivice nakon prihvatanja mira. (...) Htio sam da krivci budu privedeni pred lice pravde, kad već nismo htjeli da vojno intervenišemo u Bosni. Nisam htio da budemo saučesnici zločina koji su se dešavali pred našim očima."

Kao politički paravan Tribunal bi trebalo da bude alternativa za vojnu intervenciju. Njegova uloga bi bila da oslobodi krivice one koji bi eventualno izgledali kao saučesnici u očima javnosti.

Ali, kako ističe Azan: "Pritisnute uza zid od strane medija i civilnog društva, zapadne vlade (...) se nisu mogle odreći ideologije prava čovjeka (...) niti odbiti da priznaju rušenje njihovog sistema vrijednosti." TPI duguje svoj stvarni opstanak i nastavak rada upornoj volji nekolicine međunarodnih pravnika, branilaca ljudskih prava i mecena, uprkos bezbrojnim napadima, otvorenim i podzemnim tokom više od dvije godine.

Cilj tih izdaja bio je da Tribunal jednostavno svedu na mrtvorodeno sudsko priviđenje: bez budžeta, bez prostorija, bez tužilaca, sudija, istražitelja, bez plate, bez pomoćnog osoblja, bez slobode djelovanja, bez dozvole za isljeđivanje na licu mjesta zločina i masovnih stratišta. Dakle, obična diplomatska maska ali i demagoška himera koja treba da obmanjuje javno mnijenje. No, uza sve to, na veliku žalost onih koji su glasali za osnivanje Tribunala, ne vjerujući u njegov opstanak - ne vjerujući više nego i u brojne druge rezolucije UN - Tribunal je postepeno preuzeo svoje funkcije.

Svojim optužbama, a uskoro i presudama, ne ograničavajući se samo na funkciju zastrašivanja, Tribunal se izlagao opasnosti da naškodi diplomatiji. Optuženi za ratne zločine ili kao počinioci genocida, bojkotovani od međunarodne zajednice, okrivljeni više nisu mogli biti pozivani za pregovarački sto.

Ta nova datost visoke međunarodne diplomatije izazvaće pravi košmar u svim ambasadama: ako krivični Tribunal ima moć da optužuje zločince, odgovorne za kršenje ljudskih prava, s kime će se, onda, pregovarati o budućem miru?

Ali oni koji su donijeli statut TPI ipak su imali na umu da treba zaštititi političare i diplomate međunarodne zajednice od velike moći Tribunala. Tako na listi zločina za koje je TPI nadležan, ima jedan koji je unesen u statut nirmberškog suda 1945., a koji je izostavljen u statutu Trubunala: to je "zločin protiv mira". Prema članu 6 nirmberškog suda, "pod "zločinom protiv mira" podrazumijeva se: rukovođenje, pokretanje i nastavak osvajačkog rata ili rata koji krši mirovni ugovor". Međunarodni krivični tribunal koji bi optuživao zbog "zločina protiv mira" ukazao bi odmah na pokretače rata ("vrhovnu komandu" iz Beograda i njene saučesnike), one koji su "planirali, pripremili, pokrenuli i nastavili vođenje osvajačkog rata koji krši mirovne ugovore, sporazume i međunarodne obaveze".

Na taj način, taj namjerni propust omogućio je odgovornim u međunarodnoj zajednici da ne prave razliku između napadača i napadnutih, da tvrde kako *etničkog čišćenja* ima "na svim stranama" i

da ne optuže one koji su podržali izazivača rata, Slobodana Miloševića.

*

Tužiteljica, njena ekipa i istražitelji TPI stalno otkrivaju nove indicije i dokaze, jer se optužnice protiv pojedinačne kriviče odgovornosti oslanjaju na drastične materijalne dokaze. Danas u pravosudnim dvoranama TPI međunarodna pravda napreduje i istina izlazi na vidjelo: tribunal je bedem protiv nekažnjivosti zločinaca, a u njegovom krugu, uz pomoć svjedočenja i unakrsnih ispitivanja, potvrđuju se novi dokazi; osvjetljavajući i posljednje ostatke tame, odbacujući i najmanje sumnje, sud utvrđuje istorijsku istinu.

U početku istrage o masakru u Srebrenici istražitelji su sakupili prva svjedočenja sa lica mjesta od novinara, članova raznih nevladinih organizacija i Visokog komesarijata za prava čovjeka. Tad su se objavljene i prve knjige. Saradnja između istražitelja Tribunala i novinara koji su vrlo rano došli na mjesta zločina omogućila je Tribunalu da dobije na vremenu. Zatim su brojne žrtve i njihova rodbina prihvatili da odgovaraju na pitanja. Oni koji svjedoče u sudnici zaštićeni su anonimnošću i mogućnošću iseljenja koje organizuje sekcija Tribunala za "praćenje žrtava i svjedoka". Opasnosti prije emigriranja nisu male, jer mjesta i opisana zbivanja često otkrivaju identitet svjedoka. Pravila Tribunala, uz to, daju pravo advokatima odbrane (ali i optuženima kad se sami brane) da saznaju identitet svjedoka koji optužuje da bi i druga strana mogla svjedoku postavljati pitanja: stoga mnogi svjedoci, ali i njihove porodice, doživljavaju kod kuće snažan pritisak i prijetnje nasiljem. Ali i kad bolno doživljavaju ta zastrašivanja, oni koji su preživjeli genocid ne ustručavaju se da javno iznesu užase koji ne prestaju da ih progone.

Rijetki su dokazni dokumenti koje je tražio tužilac, njegova ekipa ili isljednici, koje su im vlade u čijem su posjedstvu bili odmah dostavile, mada je Tribunal pravosudna ustanova osnovana od Savjeta bezbjednosti, a zemlje članice OUN su navodno obavezne da u potpunosti sarađuju sa Tribunalom. A kabinet tužilaštva je s teškom

mukom, zaobilaznim i mučnim istragama, uz nepotrebni gubitak vremena, premetačinama i političkim pritiscima, dolazio do dokaznih materijala potrebnih za podizanje optužbi.

Stoga će optužnice, kao što je ona protiv Dražena Erdemovića, Hrvata iz Bosne koji se pridružio vojsci bosanskih Srba, članu streljačkog stroja u Srebrenici, zatim Biljane Plavšić, predsjednice Republike srpske, Momira Nikolića, šefa obezbjeđenja i obavještajnih službi bratunačke brigade, i Dragana Obrenovića, komandanta zvoničke brigade, postati ključni dokumenti za Tribunal i međunarodnu pravdu: priznanje zločinca daje optužbi elemente koji zamjenjuju hiljade drugih koji nedostaju i pretvara indicije u dokaze. Njihova priznanja i svjedočenja učvršćuju samo ono što je bilo i sasvim logično ili samo apstraktna konstrukcija. A u okviru više nego stroge procedure Tribunala svaki dokaz ili potvrda činjenica samo će učvrstiti konačnu odluku sudija.

Optužnice, ali i svjedočenja, kao i unakrsna ispitivanja potvrđuju u svakom procesu sve više organizovani "zločinački pokušaj udruživanja". Taj izraz koji upotrebljava glavni tužilac Tribunala da bi označio organizaciju zločina koji se pripisuju Slobodanu Miloševiću i njegovim pomagačima, najbolje definiše hijerarhiju zločina, od naredbodavca do izvršioca. U tom smislu su izjave ali i suočenja u sudnici, malo pomalo potvrdila krivice na svim nivoima hijerarhije, u svim strukturama i ustanovama zemlje. Jedine tamne zone koje su preostale prikrivaju još uvijek međunarodnu odgovornost.

*

Prve knjige i objavljeni dokumenti, kao i oni koji su dostupni na internetu i koji tretiraju masakre u Srebrenici pružaju još uvijek informacije na koje se pozivaju optužnice Tribunala. To se posebno odnosi na izvještaje OUN, nazvane još "izvještaji Kofi Anana" pod naslovom *Pad Srebrenice*, objelodanjene u novembru 1999. Dva druga zvanična dokumenta su izvještaji francuske Nacionalne skupštine (komisiju Skupštine sačinjavaju predstavnici Ministarstva odbrane i Ministarstva vanjskih poslova), objavljeni krajem 2001, naslovlje-

ni *Masakr u Srebrenici*, zatim izvještaj NIOD, publikovan u januaru 2002.

David Rode (David Rohde), dobitnik Pulicerove nagrade za reportaže o masakru u Srebrenici, napisao je prvi članak "Dokaz o masakru u Bosni", 10. avgusta 1995., tj. mjesec dana nakon pada *zaštićene zone*, na dan kad Madlen Olbrajt (Madeleine Albright), predstavnica SAD u OUN, pokazuje pred Savjetom bezbjednosti prve satelitske snimke masovnih stratišta. Rodeova knjiga, objavljena u maju 1997. pod naslovom *Endgame, The Betrayal and Fall of Srebrenica, Europe's Worst Massacre since World War II*, prikazuje do u najsitnije detalje pad enklave i pokolje, prema svjedočenju "protagonista" koji su se povjerali autoru.

Knjiga *Srebrenica 1995, L'été d'une agonie (Srebrenica 1995, Ljeto jedne agonije)* sadrži brojna svjedočenja žena i muškaraca koji su preživjeli pakao.

I drugi zvanični dokumenti koji nisu objavljeni mogu se dobiti kod njihovih autora ili kod službe za kontakte sa javnošću Tribunala: takav je izvještaj Ričarda Batlera (Richard Butler), koji je rekonstruisao hronologiju zbivanja na terenu i koji navodi, između ostalih dokumenata do kojih je došao glavni tužilac Tribunala, vojne zapovijesti vojske bosanskih Srba. Postoje i pisane izjave koje su dali svjedoci tužitelja prije nego što su iznesene na sudu.

Svako može naći na internetu Tribunala tekstove optužnica i presuda, zapisnike i izvještaje iz sudnice (dakle, pouzdan izvor i potvrdu) o glavnim sudskim procesima. Moguće je isto tako pratiti suđenje na istom sajtu sa malom odgodom, a i video prenos iz sudnice br. 1, a samo zvučni prenos iz sudnica 2 i 3 Tribunala. Na sajtu *Domovina.net* stoje na raspolaganju svi video zapisi iz arhive, sva saslušanja sa suđenja Miloševiću, ali i istorijska svjedočenja dvojice holandskih oficira, Tomasa Karemansa (Thomas Karremans) i Roberta Frankena, koji su komandovali bataljonom UN u Srebrenici, zatim vrlo upečatljivi razgovori između rukovodilaca bosanskih Srba, koje

su presretali i prisluškivali obavještajni organi Bosne i Hercegovine u periodu od 1991. i 1992.

Mirko Klarin, producent studija Sens-TV, specijalizovane agencije za pokrivanje rada Tribunala, snima dokumentarne filmove kao što su *The Triumph of Evil* o suđenju generalu Krstiću, zatim *The Fugitives*, istraživanje o bježaniji i desetogodišnjem izbjegavanju kazne dvojice ratnih vođa bosanskih Srba, Radovana Karadžića i Ratka Mladića.

Postoji i jedan dosje pod naslovom *Uloga međunarodnih faktora u Srebrenici*, koji će uskoro biti objavljen na engleskom jeziku, a koji sadrži mnoštvo ličnih svjedočanstava, kao i briljantnu analizu odnosa tumačenja, suočenja poricanja i razotkrivanje njihovih kontradikcija. Autor tog dosjea je Hasan Nuhanović, predstavnik preživjelih iz Srebrenice.

Kada je stanovništvo, izbjeglo u bazu UN u Potočarima, šest kilometara od Srebrenice, "povjereno" za prevoz srpskim snagama od strane komande i vojnika UN, Hasan Nuhanović je uspio da se skloni: kao prevodilac za četiri bataljona koja su se smjenjivala u toku od četiri i po godine u Srebrenici, on je bio prihvaćen kao član osoblja UN. Ali major Robert Franken, zamjenik komandanta Dutchbat 3 (treći holandski bataljon) i zadužen za operacije kad je njegovom pretpostavljenom, potpukovniku Karemansu, pozlilo - nije dozvolio da Hasanov mlađi brat od dvadeset godina ostane sa njim. Njihov otac, bivši direktor preduzeća, koga je narod imenovao kao svog predstavnika u insceniranim pregovorima sa Mladićem, mogao je, kao zvanični posrednik, ostati u bazi UN; on je, međutim, izabrao da pođe sa mlađim sinom, za koga je s razlogom vjerovao da je izložen većoj opasnosti od starijega. I Hasanova majka je bila prisiljena da napusti bazu autobusom za žene i djecu. Od tog trenutka, kad su se njegov otac, majka i brat oprostili od njega, kad su krenuli prema kapiji baze i uputili mu posljednji pogled, Hasan Nuhanović ih više nikad nije vidio.

Nuhanović je jedan od onih koji su se od sredine jula 1995. borili da upoznaju međunarodnu javnost o sudbini naroda u Srebrenici i

da obznane istinu da je nestalo na hiljade ljudi. Jer, povučeni u svoj bol, gajeći minimalnu nadu u moguću povratak nestalih, u nevjerovatnu razmjenu ratnih zarobljenika, preživjeli su se morali boriti i sa dogovorenim prećutnim sporazumom da nije bilo ni pokolja ni nestalih ljudi.

Osjećajući ogromnu potrebu da svjedoči, Nuhanović će godinama odgovarati na pitanja brojnih intervjuja. On je u pozadini i filma-ankete o padu enklave i masakrima, *Cry from the Grave*, koji je snimio Lesli Vudhed (Leslie Woodhead), vrativši se na mjestu zločina pet godina kasnije.

Svjedok o svakodnevnom životu i zbivanjima u enklavi, Hasan Nuhanović je često upućivan kao tumač na "prvu liniju" i po hitnom postupku. Tako će on prevoditi razgovore sagovornika na sastancima sudbonosnim i istorijskim: njegov dosje je zbir preciznih podataka kakav još nije viđen. On takođe sadrži i relevantne elemente za *pool* međunarodnih advokata koji su pokrenuli pravnu akciju protiv holandske vlade.

Dana 10. juna, u sudnici pravosudne palate u Hagu, Hasan Nuhanović se po prvi put suočio, nakon deset godina, sa holandskim pukovnikom Robertom Frankenom, koji je u međuvremenu unprijeđen nakon svog boravka u Potočarima. Nuhanović ga optužuje da je protjerao oko 5.000 lica koja su dva dana ranije primljena u bazu UN, a da je, 20.000 drugih izbjeglica, zabranivši im ulaz u bazu, prepustio tokom dva dana na milost i nemilost vatrenom i hladnom oružju srpskih snaga, da bi kasnije bili evakuisani. Nuhanović opužuje Frankena da je poslušao naređenja Ratka Mladića a ne svojih starješina iz UN, te da je pod relativnom prisilom poslao u sigurnu smrt ljude iz baze 13. jula 1995., posljednjeg dana deportacije, među kojima je bila i njegova porodica.

Deset godina Hasan je čekao taj trenutak. Tužba koju je pokrenuo prije više godina izgleda da će dobiti svoje razrješenje: saslušanja od 10. juna 2005. sastavni su dio preliminarog suđenja koje bi se moglo uskoro završiti u prilog tužbe koja je, s još jednom porodi-

com, podignuta protiv holandske vlade. Ako sve bude išlo po redu, suđenje bi moglo početi prije kraja 2005. godine.**

Hasan Nuhanović je svjedok od najvećeg povjerenja: više nego dugi jecaj na tragovima svoje nestale rodbine, proces koji je on pokrenuo prije skoro deset godina, čin je odavanja poštovanja svim pobijenim u Srebrenici. Za njega je važno da se javno prizna šta se dogodilo i da se osvijetle elementi koji su prouzrokovali događaje u Srebrenici. Za njega je važna samo istina.

Prijevod s francuskog:

dr Nikola Kovač

* Sylvie Matton, francuska spisateljica i scenaristica, autorica knjige *Srebrenica: najavljeni genocid*, koja uskoro izlazi u prijevodu na bosanski jezik.

** Knjiga je objavljena u Parisu krajem 2005. godine.

ORAO - LOUISE ARBOUR

"U svojoj istoriji Srbi nisu nikada osvajali ili eksploatisali druge. U dva svetska rata oni su se oslobodili, a kad je god bilo moguće, pomogli su drugima da se oslobode. Kosovsko junaštvo nam ne dopušta da zaboravimo da smo nekada bili hrabri i da smo imali dostojanstvo i da smo među retkima koji smo neporaženi izlazili iz bitaka. Šest vekova kasnije, ponovo smo u bitkama i sporovima. Ovo nisu oružane bitke iako se ni one ne mogu isključiti."

-Slobodan Milošević, 28. juni 1989.,
iz govora održanog na Kosovu polju, Kosovo

Ovo zvuči kao repriza iz melodramatičnog ratnog filma. Jesen je 1998. godine. Vozimo se kroz razrušena balkanska sela, savrnjena do temlja nakon jakog granatiranja. Slike podsjećaju na druga mjesto kao što su Prijedor, Sarajevo. Ali, nismo u Bosni. Na Kosovu smo.

Zgrade koje su preživjele granatiranje, spaljene su. Zaklana stoka truli u poljima, a smrad, čak i prohladnog jutra, poznat je svima onima koji su to ranije doživjeli. Seljaci se vraćaju kućama kad osjete da je sigurno vratiti se, čeprkajući po razorenim stvarima u traženju izgubljenih fragmenata njihovih života. TV i radio aparati su ukradeni kao što su automobili i alat. Njihovi bunari su zatrovani; usjevi spaljeni; jedan mirovni vojnik otkriva da je košnica za pčele uništena, polivena benzinom i spaljena. Seljaci znaju da nema koristi da pokušaju to popraviti - opet će se isto desiti. Sretni su što su živi, ali ako ostanu ovdje, i to se može promijeniti. Srpska specijalna policija će se sigurno vratiti, tražeći „teroriste“ – tako bar oni tvrde - paleći, bombardirajući i pljačkajući sela i imanja na svom putu. Većina kosovskih Albanaca kriju se duboko u studenim šumama okolnih brda, šćučureni u plastičnim skloništima.

Prizor je veoma poznat - to je uobičajena pozadina u priči o bivšoj Jugoslaviji koja se odvijala u posljednjoj deceniji 20-og stoljeća. Kosovski Albanci skrivaju se od istog krvničkog režima koji je već uništio veliki dio Balkana, usmrtio stotine hiljada ljudi u bivšoj Jugoslaviji, gurnuvši zemlju u siromaštvo – a sve to, u ime Velike Srbije. Slijedi nastavak ove priče.

Slobodan Milošević, poput drugih zlikovaca u historiji, klasični je proizvod tragičnog djetinjstva. Njegov otac, student teologije i nastavnik iz Crne Gore, izvršio je samoubistvo kad je Slobodan bio dječak. Njegova majka bila je odana komunistkinja koja je izvršila samoubistvo deceniju poslije njenog supruga. Milošević je imao malo prijatelja u životu, s izuzetkom Mirjane Marković, njegove djevojke iz školskih dana. Ona će postati njegova supruga i jedina osoba u životu kojoj će on neprikosnoveno vjerovati.

Njegova ambiciozna supruga podsticala ga je u osamdesetim godinama dok se uspinjao ljestvicama komunističkog establishmenta, da bi na kraju postao šef Saveza komunista Srbije. Bizantinska politika pomogla mu je da usavrši umijeće obmane i intrige, koja će mu dobro koristiti na međunarodnoj sceni u toku 1990-ih godina. Čak i dok je rukovodio u surovim ratovima u otcijepljenim jugoslovenskim republikama, Milošević je posjedovao izvanrednu sposobnost da ubijedi strance da je on zapravo čovjek mira koji pokušava da održi svoju federaciju na okupu. Dok je u svojstvu državnika putovao od jedne do druge evropske prijestolnice, on je konsolidirao moć tako što je zadobio apsolutu kontrolu nad armijom i policijom, a lidere tih službi on je nagradio za njihovu odanost.

Američki ambasador Warren Zimmerman (Voren Cimerman) pokazao se kao dobar student karaktera u bivšoj Jugoslaviji. Iako je proveo brojne sate s Miloševićem, on nije mogao razumjeti tog čovjeka. Jednog trenutka Milošević je bio siledžija, drugog trena diplomat. Zimmerman ga je ovako opisao u svojoj knjizi *Origins of Catastrophe (Korijeni katastrofe)* - njegovim memoarima o Jugoslaviji: „Postojala su zaista dva Miloševića. Jedan je bio tvrdolinijski, ratoborni čovjek naklonjen kaosu i privržen ideji upotrebe sile da stvori

Veliku Srbiju ... drugi Milošević bio je učtiv, prijatan i kooperativan". I tvrdolinijski čovjek i diplomat osjećali su duboku mržnju prema Albancima, a vjerovali su i da postoji aktivna svjetska urota protiv Srba. Zimmerman kaže da je Milošević br. Dva često bio pozivan da ispravi užasnu štetu za ugled Srbije koju bi proizveo Milošević br. Jedan - čovjek koji će biti stavljen iza zatvorske brave. Tu će njegovi čuvari vidati njegove rane i pripremiti ga za sljedeću rundu. Sa sigurnošću sam utvrdio jedno: Milošević br. Jedan će se uvijek vratiti".

Milošević je započeo svoju kampanju stvaranja Velike Srbije krajem 1980-ih godina u vakuumu moći nakon Titove smrti. On je konsolidirao kontrolu u raspadajućoj federaciji podsticanjem strastvenih plamenova srpskog nacionalizma koje je Tito uspio zatomiti. Etnicitet je oduvijek definirao duboke nacionalne podjele koje su dovele do toga da „Balkan“ postane sinonim „nestabilnosti“. No, Tito je uspješno ujedinio razne narode u zajedničkoj predanosti višim ciljevima ujedinjene komunističke federacije ("savez Južnih Slavena"). Milošević, željan da uspostavi apsolutnu moć i kontrolu u Jugoslaviji, ali bez vizije ili imaginacije Tita, pronašao je način kako da manipulira najveću etničku grupu u zemlji.

Titov najveći izazov oduvijek je bilo Kosovo, jedino područje gdje većinsko stanovništvo nisu bili Slaveni već Albanci. Tito je dao kosovskim Albancima političku autonomiju, a oni su preko nje razvili vlastiti sistem školstva, zdravstva i vlade. Oni su se, bez smetnje, bavili svojim poslovima, privatnim i javnim, na maternjem jeziku. Albanci nisu bili tako velikodušni prema srpskoj manjini (10 procenata stanovništva naspram 1.9 milion Albanaca). Ali, diskriminacija Srba teško može opravdati cijenu koju će Albanci naposljetku platiti.

Kosovo ima ogromni historijski značaj u kolektivnoj memoriji Srba. To je simbolički središte srpske historije (ili možda tačnije, historijske mitologije). U godini 1389-oj u mjestu koje se zove Kosovo polje, otomanski Turci pobijedili su Srbe i njihovog legendarnog junaka - cara Lazara. Ova nesreća označila je početak petostoljetne porobljenosti pod Turcima. Ovo osvajanje uvijek će biti referentna tačka u srpskom sjećanju ili podstrek (gorivo) za srpsku imaginaciju.

Prizori iz herojske bitke ukršavaju zidove srpskih domova i kancelarija, podstičući mit o mučeništvu i žrtvi. Na godišnjicu poraza na Kosovu polju, u junu 1914. godine, srpski nacionalist Gavrilo Princip ubio je austrijskog nadvojvodu Franca Ferdinanda na sarajevskoj ulici. Ovaj atentat podstakao je lanac događaja koji će dovesti do Prvog svjetskog rata, koji je pripremio scenu za lanac zastrašujućeg nasilja koje će obilježiti dvadeseti vijek

Tačno šest stotina godina nakon poraza cara Lazara, Slobodan Milošević se našao na Kosovu polju gdje je održao govor s namjerom da podstakne nacionalistički lonac koji se kuhao stoljećima. Došlo je do kraja Sovjetske Imperije koja se decenijama nadvijala nad Jugoslavijom. Centralna i Istočna Evropa zahvaćene su talasom promjena. U namjeri da konsolidira svoju vlast, Milošević je uzburkao etnička neprijateljstva koja su održala srpski narod u popularnoj imaginaciji. Više od milion Srba je reagiralo – poput hodočasnika, oni su se vratili na Kosovo polje i proglasili Miloševića ocem moderne srpske sudbine. Taj dan, 28. juni 1989. godine, moderna historija je zabilježila kao dan kada se Jugoslavija započela sunovraćati u rat. Milošević je mobilizirao duhove koji su još uvijek opsjedali Srbe, okrenuvši ih protiv savremenog otjelotvorenja odavno mrtve Turske Imperije: muslimana na Kosovu i u Bosni.

Tokom 1990-ih, dok je svijet posmatrao nacionalistički vrtuljak koji se kretao kroz Sloveniju, Hrvatsku, a zatim Bosnu, malo posmatrača je primijetilo da Milošević vodi manje agresivni rat na Kosovu. Prvo, on je ukinuo autonomiju koju je Tito dao albanskoj većini, nametnuvši balkansku verziju apartheida. Škole su bile podijeljene, s jedne strane su bila albanska djeca strpana u učionice, dok su s druge strane bila srpska djeca. Albanski ljekari koji su pokušali liječiti svoje pacijente koristeći maternji jezik, izgubili su radna mjesta u državnim bolnicama. Oni su bili prisiljeni organizirati vlastite klinike u napuštenim zgradama. Svi koji su se usudili protestirati, našli su se iza zatvorskih rešetaka ili su nestali. Međunarodna federacija bibliotekarskih udruženja procjenjuje da je Vlada Kosova, pod srpskom kontrolom, uništila 100.000 knjiga na albanskom jeziku između 1991. i 1995. godine.

Neizbježno je postojao otpor, i kako se on povećavao, tako se među gnjevnim mladim ljudima u regiji razvila jedna mala, žestoka gerilska snaga koja je postala Kosovska oslobodilačka vojska (KOV). Njeni borci terorizirali su jedinice srpske policije brzim, brutalnim ubistvima. Za odmazdu, oružane snage bi sravnile sa zemljom cijela sela. KOV bi uzvratila ponovo, ubila još jednog policajca i drugo selo bi bilo uništeno. Kao što je slučaj sa svim oslobodilačkim vojskama, žestoka odmazda bi samo regrutirala nove dobrovoljce u KOV.

Milošević je, naposljetku, postao nestrpljiv zbog rata malog intenziteta protiv Albanaca i dosadnog KOV-a. U toku 1990-ih, njegov politički pajdaš, Vojislav Šešelj, čovjek za koga je Warren Zimmerman javno rekao da je psihopata, i koji je bio uz bok gospodara rata Arkana po kampanjama etničkog čišćenja, pravio je planove kako da u potpunosti ukloni Albance s Kosova. Šešelj je sugerirao da će policija biti spremnija da se oslobodi Albanaca ako im se dozvoli da zadrže zemlju i imovinu koju zgrabe u toku upada. Beograd će, potom, srediti da se Kosovo naseli hiljadama Srba, koji su prognani u ratovima vođenim u Bosni i Hrvatskoj. Šešeljevi planovi da se iseli albansko stanovništvo su dokumentirani, a od njih su se mogli zacrveniti i nacisti.

On je pisao da „Šiptarima“ – albanska riječ koji Srbi koriste kao pogrđan naziv – treba oduzeti prava i protjerati ih s teritorije gdje oni ne pripadaju. U lokalnim medijima navodi se da je Šešelj sugerirao da je najefikasniji način da se riješi albanski problem zaraziti cjelokupno stanovništvo sidom.

Nakon rata u Bosni, Milošević se suočio s kritikom rastućeg pokreta opozicije u Beogradu. U zimu 1996-97, lideri opozicije pokušali su zbaciti njegovu vladu. Brojni ljudi u Srbiji su bili gnjevni na Miloševića i njegove ratove, ne zato što je on bio agresivan i nepravedan već zato što nije pobijedio. Ljudi su sada bili alarmirani da će on, nakon što je izazvao probleme na Kosovu, možda izgubiti cijelu pokrajinu zbog jedne sklepane vojske kao što je KOV. Čak su i neki umjereni Srbi, koji su bili protiv onoga što se desilo u Bosni, podržali kampanju da se povрати kontrola nad Kosovom koje je tako važno za

srpsku mitologiju. Milošević je vidio priliku da još jednom rasplamsa nacionalističke strasti i da povрати poljuljanu popularnost. Njegova operacija je nazvana Operacija potkovića.

U 6:00 ujutro 15. januara 1999. godine, stanovnici Račaka čuli su uobičajenu, poznatu topovsku pucnjavu sa brda, blizu položaja koje su držali vojnici KOV-a. Nakon pola sata, srpska policija je okružila selo. Svi koji su se tamo zatekli bojali su se – s razlogom – da će biti ubijeni. Ljudi su pokušali pobjeći iz svojih domova. Evo kako je jedna preživjela osoba opisala scenu: "Moj sin je trčao s moje lijeve strane, možda dva metra od mene. Držao je pantalone u rukama; nismo imali vremena ni da se obučemo kako treba. On me je upozoravao da krenem ustranu i iznenada je pao. Metak ga je pogodio u vrat. Ispred mene je pao i moj suprug. On se više nije pokrenuo".

Policajci su pretražili svaku kuću, tražeći oružje. Oni su opkolili muškarce i mladiće, izveli ih iz sela i ubili. Novinari, koji su sutradan vidjeli tijela, primjetili su da su nokti bili iščupani. Nekima su vratovi bili prerežani. Svi su bili divljački pretučeni prije nego što su ubijeni. Članovi Verifikacione komisije za Kosovo stigli su kasnije toga dana da pregledaju tijela. Ukupno, četrdeset i petero ljudi je ubijeno, uključujući i dvije žene. Neki muškarci su bili stari. Neki su ubijeni u bijegu, dok su drugi ubijeni po kratkom postupku, metak iz puške u glavu. Deveterica od četrdeset i petero muškaraca bili su borci KOV-a dok su ostali bili civili.

Nije to bio najbrutalniji masakr koji je narod na Kosovu doživio niti je to bio posebno veliki pokolj prema standardima u bivšoj Jugoslaviji. Bila je to rijetka prilika kada su stranci, uključujući predstavnike OSCE-a, stigli na mjesto zločina da pregledaju tijela. Postojao je i elemenat hladnokrvne proračunatosti u ubistvu u Račaku koji je taj slučaj izdvajao od slučajnih napada i općeg terora koje su provodili Jugoslavenska armija i specijalna policija u drugim napadima u toku prethodne godine. Nije jasno kada je zapravo počela Operacija potkovića, ali priroda i stil napada, kao što je slučaj u Račaku, ukazuju da su oružane snage na Kosovu dobile nova naređenja.

Louise Arbour je pomno pratila događaje na Kosovu. Osoblje IC-TY-a bilo je angažirano u rekonstruiranju scene ubistava i ratnih zločina u Bosni i Hrvatskoj već nekoliko godina - polako izgrađujući dosjee za sudske procese na osnovu događaja koji su se desili relativno davno. Ali, prateći događaje na Kosovu Arbourova je vidjela priliku da Ured javnog tužitelja pretvori u pravu agenciju za izvršenje prisile. Kosovo, kao dio bivše Jugoslavije, bilo je u njenoj jurisdikciji. U ovom slučaju njoj se ukazala prilika da izvrši pritisak na počinitelje na mjestu zločina, a ne nakon što im se dozvoli mogućnost da sakriju sve dokaze. Ako je ikada postojao trenutak kada je Arbourova mogla vidjeti igru – i svih sedamnaest poteza ispred sebe – bilo je to u ovoj prilici.

Dva dana nakon izvršenih ubistava u Račaku, Arbourova je odletila u Skoplje, u Makedoniji, a odatle se uputila kolima prema Kosovu. Na granici, okupila se gomila; međunarodni mediji su čuli za ovo njeno putovanje i okupili su se en masse. Arbourovi savjetnici za sigurnost savjetovali su joj da ne izlazi iz vozila, već da jednostavno preda svoje dokumente graničnim službenicima kroz prozor automobila. Ona nije imala vizu za Jugoslaviju, ali kao UN-ov diplomata, ona je imala slobodan prolaz koji joj je pravno omogućavao da ide gdje god želi. Uprkos tome, granični službenici dobili su naređenja da to ne ispoštuju. Vratili su joj dokumente i obavijestili je da ne može ući u zemlju. Bez obzira na strah njenih službenika za sigurnost, ona je izašla iz automobila i ušla u kancelariju granične službe.

„Da li vi znate tko sam“? upitala je stražara na granici. Naravno da je znao. On je dobio posebna uputstva iz Beograda da joj ne dozvoli ulazak u zemlju. Prema uhvaćenim porukama između vlade i komandanta zaduženog za Kosovo, režim u Beogradu zaista se zabrinuo zbog svekolike medijske pozornosti za slučaj Račak, a vojska je dobila naređenje da sakrije dokaze. Čak i nakon što je Verifikaciona komisija za Kosovo vidjela tijela ubijenih, policija ih je konfiscirala.

Arbourova nije imala plan koji je njen sljedeći korak. Sjeća se da je uzela broj na značci stražara, da dobije na vremenu. Ona se, na-

poslijetku, okrenula predstavnicima medija i jasno stavila do znanja tko je iza ove opstrukcije – po njenom mišljenju bio je to sam Milošević.

Nakon zabrane ulaska u zemlju na granici, ona se vratila u hotel u Skoplju, pokušavajući da izdejstvuje da bude puštena na Kosovo. S jednim pomoćnikom i mobilnim telefonom, ona je pokrenula sve veze, pozivajući sve svjetske lidere koji su joj u toku nekoliko godina obećali da će joj pomoći. „Izvršila sam veliki pritisak na članove Savjeta sigurnosti da konačno počnu djelovati“, sjeća se Arbourova, a brojni su pozitivno reagirali – uključujući Richarda Holbrookea i Wesleyja Clarka. Ali, Rus se najviše založio. Ona je bila dosta kritizirana od Amerikanaca kada je angažirala pomoćnika – Rusa u puni radni odnos, ali na kraju se to isplatilo. U njenu korist, Moskva je pritislula Miloševića, ali ni to nije bilo dovoljno. Na kraju, njoj nije dozvoljen pristup na mjesto zločina u Račaku. „Bila sam obeshrabrena, napisala sam pismo ostavke“, kaže Arbourova.

Možda je bilo obeshrabrujuće biti vraćen na nepoznatom graničnom prelazu od još nepoznatijeg graničnog službenika. Ali, ona je izazvala snažan efekt, a u politici fasada je isto tako značajna kao i stvarnost. Suština je da ona nije morala vidjeti mjesto zločina u Račaku. Suština je bila da svjetski mediji vide da je ona *pokušala* da tamo dođe – i da pošalje poruku da je riječ o mjestu zločina i da postoji tužitelj u području međunarodne pravde koji je zahtijevao da to mjesto ispita iz prve ruke. Pa ako Arbourovoj nije dozvoljen ulazak, svijet će onda znati da postoji razlog koji Milošević želi sakriti. „Račak je usmjerio pažnju javnosti na naš rad, na našu relevantnost“, kaže Arbourova za ovaj događaj. „Vi možete prenijeti poruku u izjavi koja se sastoji od dva reda“. Arbourova fotografija se iznenada našla na naslovnoj strani *The New York Timesa*, „na udarnoj strani“, s uzbuđenjem je povikalo njeno osoblje. Ujedinjeni narodi, šefovi država i nevladine organizacije izdale su saopćenja za štampu, zahtijevajući od Miloševića da popusti i dozvoli glavnoj tužiteljici pristup do mjesta zločina na Kosovu, koje je pod njenom jurisdikcijom. On to nije učinio, ali to više i nije bilo važno. Arbourova će doći do dokaza na ovaj ili onaj način.

Kako su svakodnevni izvještaji o brutalnosti na Kosovu pristizali, umorni balkanski posmatrači bili su svjesni da gledaju reprizu istog, starog filma. Međunarodna zajednica opet nije mogla djelovati niti sprečiti progres ratnohušakačkog predsjednika Srbije. Koliko dugo će UN oklijevati ovaj put, posrćući od jednog niza neispunjenih obećanja do drugog? Koliko će Albanaca morati umrijeti prije nego što se nelagodnost svijeta ne pretoči u akciju? Postojali su dokazi nakon rata u Bosni da su Amerikanci sve vrijeme znali o zločinima u zemlji i da su odbili da djeluju. Obavještajne agencije od Bona do Londona znale su šta se dešava na Kosovu; one su presretale poruke, fotografisale događaje u ruralnim područjima Kosova iz satelita, snimale zapaljive radio poruke. Da li će ovaj put postojati politička volja da se zaustavi Milošević?

Među članovima Savjeta sigurnosti UN-a, Francuzi i Amerikanci bili su najoprezniji u pogledu rada Louise Arbour na terenu. Oni su bili usred mirovnih pregovora s predsjednikom Srbije. Holbrooke se vratio u politički život (on ga nikada nije ni napustio) da bi razgovarao sa svojim starim prijateljem, Miloševićem. ICTY je i ranije otežavao Holbrookeov život – on je vjerovao da je malo falilo da Richard Goldstone uništi Dejtonski mirovni proces privođenjem nekoliko Srba u zatvor. Holbrooke je bio pun razumijevanja za Arbourov ogromni i hvalevrijedni zadatak, ali on nije želio da mu se ona prepriječi na putu njegovih daleko vrijednijih napora na međunarodnoj državničkoj sceni.

Krajem februara 1999. godine, pregovori za miroljubivo rješenje krize na Kosovu okončani su na konferenciji u Rambujeu, u Francuskoj. Pregovori su prekinuti zbog nespremnosti Beograda da dozvoli prisustvo stranih posmatrača i oružanih mirovnih snaga na Kosovu. Dok su razni diplomati napuštali Rambuje, postojao je depresivni osjećaj deja vu; ljudi iz cijelog svijeta prisjećali su se sličnih sumornih slika sa prethodnih konferencija o Balkanu. Sastanci su završavajući poznatim prijetnjama o zračnim napadima, ali srpski predsjednik je sve to čuo ranije, i on je to odbacio kao još jedan poznati blef.

Ali, možda Milošević nije primijetio neka nova lica u masi koja je upravljala poslovima u „međunarodnoj zajednici“. Ovo nije bila 1992. godina, a Bill Clinton se približavao kraju svog predsjedničkog mandata, nadajući se da će mu Dejtonski mirovni sporazum osigurati mjesto u historiji svjetskih događaja. Tony Blair je bio na čelu Ujedinjenog kraljevstva, a umorni francuski predsjednik je zamijenjen *buldozerom* Jacques Chiracom (Žak Širak). Postojala je jedna nova grupa revnosnih funkcionera u Stejt Departmentu na čijem se čelu nalazila Madeleine Albright. Oni nisu željeli drugu Bosnu na savjesti. Svijet se umorio od Miloševića.

24. marta 1999. godine trinaest članica NATO-a započele su bombardiranje Jugoslavije bez konsultiranja ili dopuštenja Ujedinjenih naroda. Wesley Clark, vrhovni komandant NATO snaga u Evropi, izgleda da se lično zainteresirao za ovu kampanju: Milošević je bio čovjek s kojim je on često pregovarao ranije i koji ga je izdao. NATO-ove konferencije za medije premašile su rekord po retoričkim ekscesima kako su glasnogovornici karakterizirali Miloševića kao drugog Hitlera, a vladu Jugoslavije kao kopiju grupe koja je upravljala Trećim rajhom. Ali i u napetim danima pretjerano ratobornih izjava, Louise Arbour je čula nešto u što je teško mogla povjerovati: zvaničnici NATO-a izjavili su da su spremni predati ICTY-ju sve dokaze o zločinima srpskih snaga bezbjednosti na Kosovu. Ona je u istog trena okrenula telefon – „Ja čekam. Predajte mi dokaze“.

Nije to bilo baš tako lako kao što je Arbourova i posumnjala. Iako je ona obavila izvanredan posao slamanjem otpora različitih obavještajnih agencija u pogledu razmjene informacija s tribunalom, ona je bila svjesna u kojoj mjeri se oni nerado odvajaju od svoje robe (u slučaju da ljudi shvate gdje i kako su došli do obavještenja). Godinama je ona uspijevala da izvuče djeliće strogo čuvanih informacija, ali nikada nije došla do potpunih informacija koje je priželjkivala. A sada, dok je NATO bio u akciji, a cijeli svijet posmatrač, došao je trenutak da ona ostavi svoj trag. Krenula je na dugi put avionom.

Za deset dana posjetila je Bon, London, Vašington, Pariz, sjedište NATO-a u Briselu, a posjetila je i holandsku Vladu u Hagu. Svima

je rekla da je trenutak da se uhapsu Radovan Karadžić i Ratko Mladić, kao i svi drugi bjegunci od pravde s njene liste ratnih zločinaca. To će, izjavila je ona vladama Zapadnog svijeta, prenijeti najjasniju poruku svima na Kosovu i u Beogradu da ovaj put neće pobjeći s najnovijom uvredom prema civilizaciji. „Bila sam ubijeđena da će, ukoliko oni raščiste listu hapšenja, to otrijezniti srpsko rukovodstvo“, kaže ona.

Ona je imala još jedan zahtjev: „Sada je vrijeme da mi predate sve obavještajne podatke koje imate. Što mi više materijala predate i što više saradujete, tim bolje“. Arbourova im nije rekla da namjerava optužiti Miloševića i brojne njegove saradnike, ali oni su sigurno mogli pretpostaviti da ona kreće ka konačnom obračunu.

„Rekla sam im tada, ali nisam sigurna da je poruka prenešena ili kako je shvaćena da ‘Uzgred budi rečeno, dok bombardirate tu zemlju, vodite računa o Ženevskoj konvenciji’“. Za svaki slučaj, Arbourova je jasno stavila do znanja da su oni sada u ratu u području pod njenom jurisdikcijom i da će ona posmatrati događaje. U Novom svjetskom poretku, niko nije iznad zakona. Za razliku od izvještaja da je Arbourova sugerirala tek nakon rata da NATO može postati dio njene istrage, ona je tu činjenicu potpuno jasno stavila do znanja svim glavnim akterima dok su bacali bombe. „Neke zemlje su bile iznenađene kada sam to rekla. To nije doprlo do velikih. Ali drugi su rekli, ‘Da, naravno’“.

Lideri NATO-a i mirovni pregovarači dobili su prvi nagovještaj da je Arbourova čvrsto opredijeljena u svom zadatku kada je, nakon početka zračnih bombardiranja, objelodanila zapečaćenu optužnicu protiv Željka Ražnjatovića, poznatijeg kao Arkana. Ona je objavila optužnicu nakon što je saznala da Arkan i njegovi Tigrovi djeluju na Kosovu. Ako je ICTY trebao da funkcionira kao agencija za prisilu, izjavila je Arbourova, onda on mora pokušati da spriječi buduće zločine. Objavljivanje optužnice protiv Arkana gotovo mu je onemogućilo da se kreće (on bi sigurno bio uhapšen), a to je značilo i da ne može doći do svojih offshore bankovnih računa. Među njegovim brojnim poslovnim poduhvatima u to vrijeme, Arkan je imao

i privatnu zračnu liniju od Italije do Kanade. Arkan je za američku TV izjavio šta misli o Arbourovoj: „Ona je kuja“.

U subotu nakon početka zračnih napada albanski ambasador u Holandiji došao je u Arburov ured da je obavijesti da ima pozdane izvještaje da je sedam hiljada izbjeglica prešlo u njegovu zemlju iz susjednog Kosova tog vikenda. Brojevi, koje je ambasador predočio, već su bili zastarjeli. Do tog trenutka osamdeset hiljada ljudi je pješice došlo u Albaniju, a kako se potok izbjeglica pretvorio u bujicu, humanitarne agencije od UNCHR-a do Međunarodnog crvenog križa, postepeno su izgubile predstavu o broju. Do kraja marta, gruba procjena je da je više od 700.000 ljudi napustilo svoje domove. Panika je bila da se nađu šatori, hrana i lijekovi. Vlasti su odbile ulazak kosovskih izbjeglica u Makedoniju. Procijenjeno je da je sedamdeset hiljada ljudi danima bilo zaglavljeno po kiši i hladnoći, živeći u vlastitom smeću dok su strane agencije pregovarale o njihovom oslobađanju.

Arbourova je bila pod ogromnim pritiskom Ujedinjenih naroda da pošalje istražitelje u izbjegličke kampove kako bi počeli skupljati dokaze za buduće optužnice. Ona je poslala veliki broj svojih ljudi. Ali, po njenom mišljenju bilo je to gubljenje vremena. Nije im bio potreban dokaz da sa sigurnošću tvrde da je zločin u toku. Bilo je to sasvim očigledno. Ona je, umjesto toga, trebala dokaze u vezi Operacije potkovića, pažljivo isplaniranog i hotimičnog napada na civilno stanovništvo.

Putujući po svjetskim prijestolnicama, ona je pokušavala isposlovati ulazak na Kosovo. „Želim biti tamo kada vi uđete“, izjavila je začuđenom britanskom generalu Michaelu Jacksonu (Majkl Džekson) čim je saznala da će kopnene trupe možda biti poslate na lice mjesta. „Kada uđete na Kosovo, želim biti na vašem ramenu. Mi ćemo spavati u vašim šatorima. Voziti se u vašim vozilima. Ne želim da se iko petlja u dokaze“.

Arbourova je željela dokaze koji će pokazati komandnu odgovornost, počev od Slobodana Miloševića pa do policije na Kosovu,

koja je opkoljavala ljude i ukravala ih u vozove. Potom su po kratkom postupku strijeljali sve koji su optuženi da podržavaju OVK. Bez tih čvrstih dokaza, ona bi opet imala još jedan sudski proces de jure krivice: Milošević je bio šef države i on *je trebao znati* da se vrše zločini. Arbourova je željela de facto dokaze: dokaze da je *on znao* šta se dešava i da je čak u tome i učestvovao.

Arbourova je uspjela dobiti neke čvrste dokaze od obavještajnih službi, ali kako su dani prolazili, bombardovanje se nastavilo, a Milošević i dalje bio na vlasti, među članicama NATO-a nastala je panika. Kampanja je trebala biti završena brzo. Partneri NATO-a, uključujući i Kanadu, počeli su avionom prevoziti albanske izbjeglice iz prljavih kampova. Ali, nije bilo načina da svijet primi toliki ogromni broj ljudi koji su u kolonama pristizali u Albaniju i Makedoniju.

20. aprila britanski ministar vanjskih poslova Robin Cook (Robin Kuk) napravio je show kada je Arbourovoj predao ono što je on opisao kao najveću predaju britanskih obavještajnih podataka jednoj agenciji u historiji. Britanska Vlada imenovala je i poseban tim da saraduje s njom. Madeleine Albright i David Scheffer, specijalni američki ambasador za ratne zločine, potrudili su se da dobave obavještajne dosjee za Arbourovu iz američkih izvora. Čak su i Nijemci predali neke podatke, s kojima su oni raspolagali, o situaciji na Kosovu.

Pa ipak, iako je postojao javni show saradnje, Arbourova je osjetila uznemirujuću ambivalentnost prema njenom planu da optuži predsjednika Jugoslavije. Ona nije mogla sa sigurnošću reći da li savezničke vlade podržavaju ili ne podržavaju njen plan. Nekoliko uticajnih igrača, uključujući Holbrookea, bili su alarmirani zbog mogućeg uticaja takve optužnice. Arbourova je čula glasine o mogućoj ponudi amnestije za Miloševića; bilo je glasina da on sređuje svoje račune u stranim bankama i da planira brzi odlazak.

Grupe za ljudska prava urgirale su kod Arbourove da nastavi s radom i izda optužnicu prije nego što on pobjegne. Haški tribunal se zahuktao; svakodnevno, Arbourova i njeno osoblje je zvalo vlade

koje su ponudile pomoć, tražeći od njih pojedine informacije ili potvrdu podataka. Arbourova je znala da treba doći do svih potrebnih podataka prije podizanja optužnice. Ona je bila u zamahu; imala je jasne poteze pred sobom. Približavala se kraju igre.

Iznenada se pojavila smetnja, i to od svih mogućih mjesta na svijetu, od univerziteta New Brunswick. U danima neposredno prije podizanja optužnice, Arbourova je pokušala otkazati posjetu univerzitetu, gdje je trebala održati govor, ne iznoseći svoje urgentne razloge. Ali, u obavještenju iz administracije koje je upućeno njenom ličnom sekretaru, univerzitet nije mogao prihvatiti njenu odbijenicu. Ona je, godinu dana ranije, pristala da će doći i oni očekuju da će ispoštovati svoje obećanje. Usred najvažnije sedmice u historiji tribunala, ona je odletila u Kanadu da primi novu, počasnu diplomu pored niza diploma koje je ranije dobila. No, ona je iskoristila tu priliku da u svom obraćanju univerzitetu New Brunswick upozori NATO, ovaj put javno, da isti zakoni i moralni imperativi važe za obje strane u konfliktu na Kosovu.

U subotu uveče, 22. maja 1999. godine, Arbourova je uradila reviziju konačnog drafta optužnice. Bila je sigurna da ima sve što je potrebno da pokaže de facto odgovornost za zločine protiv čovječnosti. Brojni saradnici iz njenog ureda upozorili su je da zadrži stvari još malo dok njeni istražitelji ne pribave dokaze da se radi o genocidu, ali da je sačekala duže, Milošević je mogao pobjeći. Dok se spremala da potpiše optužnicu, neko je pronašao zastavu UN-a, raspremio njen radni sto za fotografiju historijskog značaja – zvaničnik suda koji po prvi put u historiji izdaje optužnicu protiv jednog aktuelnog šefa države. Sljedećeg dana, sudija tribunala, David Anthony Blunt (Blant), pregledao je optužnicu, ocijenio da je temeljita i potpisao je. Te noći otvorila se boca šampanjca.

Slučaj *Javni tužitelj Tribunala protiv Slobodana Miloševića* i četvorice drugih političkih i vojnih lidera na gotovo trideset stranica, navodi „zločine protiv čovječnosti i kršenje običaja ratovanja“. Na zadnjim stranicama nalazi se neumoljiva lista 340 ljudi iz šesnaest

sela, uključujući Račak, za čije su ubistvo posebno optužena peterica ljudi s optužnice.

U ponedjeljak ujutro, Arbourova je obavijestila Generalnog sekretara Kofi Annana i vlade nekoliko zemalja (vjerovatno Sjedinjenih Država i Britanije iako ih Arbourova neće imenovati) da je pripremila optužnicu protiv predsjednika Jugoslavije. Ukoliko postoje direktni sigurnosni razlozi da se ona ne objavi, obaviještene strane se trebaju očitovati. Arbourova im je dala rok do podne u utorak, a prema planu, tog dana i u to vrijeme istražni tim UN-a, uključujući i člana njenog osoblja, treba napustiti Kosovo. Ako to nije moguće, ona će odgoditi podizanje optužnice. Ali, Arbourova je jasno stavila do znanja da će biti potrebno puno toga da je zaustavi u podizanju optužnice.

„Nisam željela biti u položaju gdje ću reći, ‘Razmišljam da izdam optužnicu protiv Slobodana Miloševića. Šta vi mislite?’? Ja sam im predočila da ‘ sam obavila posao i ako niste izgubili svijest za dva dana ja ću javno objaviti optužnicu“. I Arbourova više nije imala izlaza: nije bilo načina da odstupi nakon što je sudija potpisao optužnicu. „To je bio dio strategije. Dokument je bio datiran“. Da je ona bila spriječena da podigne optužnicu, jer to nije odgovaralo pregovaračima, svi će to saznati kada vide datum na dokumentu. „ I tako, ako je njihov problem bio – kao što su oni tvrdili da jeste – da ne mogu pregovarati s optuženim ratnim zločincem, pred njima je bio taj problem čim im kažemDa li je nakon toga optužnica javno objavljena nije uopće mijenjalo moralnu dilemu. Moralna dilema je počela onog trenutka kada sam im rekla da imam optužnicu“.

Sljedećih četrdeset i osam sati, sjeća se Arbourova, postojala je zlokobna međunarodna šutnja. Nakon decenije oklijevanja oko Miloševića i želje da on ode, lideri su navikli da rješavaju svoje probleme s Miloševićem br. Dva kada je Milošević br. Jedan bio van vidika. Nakon deset godina, oni će izgubiti despota kojeg su voljeli mrziti usred rata s njim, a ispostavilo se da je daleko teže dobiti taj rat nego što su to oni mogli i pretpostaviti.

Iz privatnih izvora Arbourovoj je rečeno da su predsjednik Bill Clinton i premijer Tony Blair imali desetominutni telefonski razgovor u kome su odlučili da je to ---okay. Možda je bilo čak i dobro. Ali, njemački kancelar Gerhard Schröder (Šreder) bio je ljut: „Ponekad postoje ciljevi – kao što je mir u Evropi – koji imaju presedan pred drugim razmatranjima“.

Francuski ministar unutrašnjih poslova, Jean-Pierre Chevènement (Ševenman), koji nikada nije bio naročiti prijatelj tribunala, javno je izjavio da je optužnica velika greška. Ali, najveća reakcija je došla od Viktora Černomirdina, ruskog izaslanika za mir, koji je zapravo bio na putu za Beograd zbog važnog sastanka s Miloševićem. On je imao velike nade da će završiti rat u toku te posjete. Černomirdin kaže da je za optužnicu čuo tek kada je objavljena. Arbourova smatra da je mala vjerovatnoća da on nije bio upoznat da će optužnica biti objavljena. On je naredio da njegov avion skrene i da se vrati u Moskvu gdje je sumorno izjavio: „Danas smo došli do krajnje linije u pregovaračkom procesu, ali neko je morao postaviti prepreke na putu mirovnog dijaloga“.

Do srijede, vijest je procurila. U četvrtak, Arbourova je sazvala cijelo osoblje da im kaže šta se desilo. „Nisam vas pozvala da vam kažem da sam podnijela ostavku“, izjavila je ona. Nekoliko trenutaka kasnije, ona je sazvala konferenciju za štampu na kojoj je objavila da su predsjednik Jugoslavije i četverica njegovih najbližih savjetnika optuženi za ubistvo 340 kosovskih Albanaca kao i prisilno protjerivanje stotina hiljada ljudi. „Počev od januara 1999. godine pa sve do današnjeg dana“, piše u optužnici, „Slobodan Milošević, Milan Milutinović, Nikola Šainović, Dragoljub Ojdanić i Vlajko Stojiljković planirali su, podsticali, naredili, počinili ili na drugi način pomogli, i učestvovali kao sukrivci u kampanji terora i nasilja protiv kosovskih Albanaca – civila, koji žive na Kosovu i u Federalnoj Republici Jugoslaviji“.

Milošević je preko noći postao međunarodni parija. Njegovi računi u stranim bankama su zamrznuti; on nije mogao putovati bezbjedno niti se susretati s drugim šefovima država. „Svijet je za njega

postao manje mjesto", rekla je Arbourova. Kada su je zapitali o mogućnosti završetka rata na osnovu pregovora, Madeleine Albright je kratko odgovorila: "Mi ne pregovaramo". Ta mogućnost, u ovom trenutku, više ne postoji. Rat se nastavio a general Clark – koji nije mogao angažirati kopnene trupe jer članice NATO-a to nisu željele, a nije mogao natjerati Miloševića da kapitulira – povećali su snagu bombardiranja i proširili mete. Sistem snabdjevanja Beograda električnom strujom je uništen kao i mnogi mostovi. Povećavao se broj civilnih žrtava. NATO je razorio zgradu Beogradske televizije, ubivši pri tome šesnaest civila.

Nije jasno zašto je Milošević konačno kapitulirao, ali tri sedmice nakon optužnice protiv njega, on je pristao na obustavu vatre. Bombardiranje je započelo bez zvanične objave rata, a rat je završen bez bezuslovne predaje. Sredinom juna Wesley Clark je hodao ulicama Prištine, glavnog grada Kosova, još uvijek nesiguran da li su oni u stvari pobijedili.

Prema uslovima konačnog sporazuma, Jugoslavija je trebala predati Kosovo međunarodnoj kontroli. Milošević je izgubio još jedan dio Jugoslavije, ovaj put, mitsko središte Srba. Jugoslavija je bila teško razorena, ekonomija je uništena, a na čelu zemlje se nalazio optuženi ratni zločinac. Kosovski Albanci su se vratili u svoja sela, započevši rekonstrukciju i izgradnju razorenih domova, dok je OVK nastavila da terorizira srpsko stanovništvo istjerujući ih iz pokrajine.

U toku proljeća 1999. godine dok je Arbourova smišljala poteze protiv Miloševića, ona je bila zbunjena razvojem domaće situacije u Kanadi. Ona je dobila odobrenje da radi za Ujedinjene narode, počev od ljeta 1996. godine. Ona je prihvatila prvobitni ugovor na četiri godine, a bila je spremna razmotriti i mogućnost drugog mandata.

Ali, čak i prije početka rada u Međunarodnom krivičnom tribunalu, Arbourova se smatrala očiglednom kandidatkinjom za mjesto u Vrhovnom sudu Kanade. Pojavilo se slobodno mjesto početkom

1998. godine. Glasine u kanadskoj zajednici pravnika sugerirale su da Arbourova aktivno lobira za to mjesto, ali to nije bilo tačno. Arbourovoj se sviđao posao na međunarodnoj sceni i ona nije bila baš spremna da se vrati kući. Ali kada je sudija Peter Cory (Kori) nagovijestio da će se povući u ljeto 1999. godine, stvari su se donekle izmijenile.

Arbourova je bila umorna. Ona i njena porodica živjeli su uz velike mjere sigurnosti sve vrijeme, a njena majka Rose se preselila kod Arbourove u Hag da vodi brigu o njenoj najmlađoj kćeri Catherine. Dvoje druge djece, Patrick i Emilie, bili su u školi u Kanadi. Larry Taman, njen partner gotovo trideset godina, ostavio je Arbourovu godinu dana ranije zbog druge žene, koju će na kraju i oženiti.

Ona je imala osjećaj da je ostvarila sve što je mogla očekivati u poboljšanju rada dva tribunala. U Ruandi, njeno osoblje je postojalo sve više neprijateljski raspoloženo prema njoj, žaleći se da ona provodi isuviše mnogo vremena u Hagu, a nedovoljno vremena u Kigaliju i Aruši. Zapravo, ona je posumnjala da bi oni bili daleko sretniji da je provodila sve vrijeme u Evropi. Ona je bila zahtjevan poslodavac.

U Hagu, Arbourova je vjerovala da je potrošila sav svoj politički kapital i da je iskoristila sve svoje kontakte da, kao prvo, privoli NATO da odobri hapšenja, a zatim, da izda optužnicu protiv Miloševića. Ona je zatražila sve moguće usluge i iscrpila dobru volju. „Odigrala sam sve karte koje su mi dodijeljene“, kaže ona. Došao je trenutak da krenem dalje. Tada je dobila telefonski poziv od Jeana Chretien. Znala je da će do toga doći, kao i razlog poziva. Da li bi ona prihvatila mjesto u najvišem sudu Kanade, olimpijskom vrhuncu u njenoj profesiji? Bila je to ponuda koju nije mogla odbiti. Uskoro, nakon podizanja optužnice protiv Miloševića, ona je obavijestila svoje osoblje da se vraća u Kanadu. Neko ju je upitao zašto želi taj posao. „Zato što je to ono što ja jesam“, odgovorila je. „Ja sam sudija“.

EPILOG PORCELANSKI GRAND PRIX

Blagi, meki snijeg polako se skuplja u starom dijelu Otave; pejzaž liči na ugođaj s božićne čestitke. Mnogi najmoćniji ljudi Kanade žive u ovom dijelu; Stornway – zvanični dom lidera opozicije, nalazi se u blizini. Ali, divni šarm ovog mjesta kosi se s realnošću Powertowna (Grada moćnika). U mirnoj ulici, nalazi se jedna topla, udobna kuća s velikim kaminom. Ona je postala utočište, bukvalno od cijelog svijeta, za ženu koja ovdje živi.

Časna Louise Arbour, sutkinja Vrhovnog suda Kanade, uživa u prvoj godini svog rada na najstaknutijem pravnom položaju u Kanadi. Slučajnošću, u zimu 2000. godine, zakon o štitu oko silovanja, ponovo se vratio na Vrhovni sud u revidiranom obliku – a njega još uvijek spore oni koji vjeruju da se njime uskraćuje pošteno suđenje optuženim silovateljima. Arbourova mora raditi i na zakonima o dječjoj pornografiji i zakonu o kontroli nošenja oružja. Osim toga, postoji i veliko pitanje koje će možda odrediti sudbinu Kanade kao države: mjesto Kvebeka u federaciji prijeteći se pomalja na horizontu Vrhovnog suda. Za Arbourovu, sva ta pitanja su poput balzama. Ona se vratila kući, 'ponovo je u Kansasu nakon puta u Oz'. Otava je grad gdje je započela pravničku karijeru kao pripravnica, a sada se vratila kao sutkinja Vrhovnog suda. Hag je daleko u sjećanju i geografski.

Da li joj nedostaje? Ne na način na koji bi to drugi pretpostavili. Moć i uticaj, osjećaj da sebi stvarate mjesto u historiji, nikada joj nije bilo naročito privlačno, ona insistira. Ali, gonjenje, potraga za dokumentima, drama u stilu Perry Masona je bila poput droge. Taj dio joj nedostaje.

Mir pored kamina tog snježnog subotnjeg popodneva, uskoro remete novinske vijesti. Arkan je ubijen u predvorju hotela Interkontinental u Beogradu. Arbourova razmišlja o svom bivšem osoblju i o poslu koji je uložena da se pripremi optužnica protiv Arkana. A sada, on je pobjegao u vječnost da se suoči sa sudom koji ga tamo očekuje.

U zadnjim mjesecima njenog mandata na mjestu glavne tužiteljice, Arbourova je putovala po Balkanu – privlačeći mase poput krajevskih posjetilaca, javno se obraćajući ljudima na mjestu masovnih grobnica, tugujući s udovicama koje su izgubile svoje supruge, primajući cvijeće od djece i držeći bebe u naručju. Kamere su škljocale a slike suosjećajne tužiteljice su obilazile svijet. Ona je obišla i Afriku, naravno, s manje medijske pozornosti i bez slijepog obožavanja građana. Ova putovanja nisu bila neophodna s tačke istrage, ali Arbourova je postala učinkovitija medijska ličnost od njenog prethodnika, živahnog Richarda Goldstonea. Rezervirana sutkinja, rođena u Kvebeku, koja je novinarima ranije objašnjavala složena pitanja iz domena međunarodnog prava, pretvorila se u oštromnog majstora sound bitea i dobro upućene medijske ličnosti. Postala je poznato lice u restoranima, tražena kao savršeno prikladna govornica na banketima.

Ona je odisala samopouzdanjem. Njene izražajne oči, u kojima se u trenu odražavala duboka tragedija, a u drugom neodobravanje preko okvira njenih naočali, postala je poznato lice u cijeloj Evropi, pošto se često pojavljivala u značajnim televizijskim programima gdje su je intervjuirali. Direktor Ureda tužitelja u Hagu, James Stewart (Stjuart), primijetio je da njegova šefica posjeduje izvanredan dar da dobije od svjetskih lidera ono što želi, bilo da je riječ o novcu za iskapanje grobova ili ovlasti da nagovori generala NATO-a da izda nalog za hapšenje. Stewart se sjeća kako je znala kazniti svoje protivnike a da ne ostavi nikakvog traga: „Jednom sam primijetio da je ispravila gramatičku grešku ministra Vlade u Parizu. Zamislite jednu Kvebežanku koja ispravlja Francuza kako treba pravilno govoriti“?

Da li je Arbourova bila uspješna? Uzimajući u obzir koliko je moćnih ljudi željelo da tribunal nestanu zbog nemara, odgovor je pozitivan. Ona je za sobom ostavila uticajni Ured tužitelja za svoju nasljednicu, švicarsku tužiteljicu Carlu del Ponte. Stotine ljudi je nastavilo rad na desecima optužnica. Slučajevi seksualnog nasrtanja, koji su pružali toliko potencijala da uđu u pravnu historiju, predstavljali su razočarenje mnogim ljudima koji su radili na njihovom sud-

skom procesuiranju, ali nekoliko uspješnih slučajevila postavili su presedan. Osumnjičenici u Fočanskoj optužnici – dvojica muškaraca koji su optuženi za brutalno silovanje desetaka žena i djevojčica – okrivljeni su zbog zločina protiv čovječnosti.

Ona je postavila još jedan presedan u optužnici protiv belgijskog novinara Georgea Ruggiua – jedinog stranog uljeza koji je odigrao ulogu u ruandskom genocidu – on je izjavio da se osjeća krivim i osuđen je na dvanaest godina zatvora zato što je podsticao ljude da ubijaju svoje susjede. Ovakva zloupotreba medija sada se smatra zločinom protiv čovječnosti. Najveća riba od svih, pukovnik Theoneste Bagosora, očekuje suđenje u Aruši zbog optužbi za genocid i ratne zločine (iako je on u zatvoru već pet godina).

Momčilo Krajišnik, koji je do kraja posljednje decenije 20-og stoljeća postao moćniji od Karadžića, osjetio je na vlastitoj koži dejstvo tajne optuženice Arbourove. U rano jutro 21. februara 2000. godine SWAT snage pod rukovodstvom NATO-a upale su u Krajišnikovu kuću i izvukle ga u Hag u pidžami. Nakon njega, na red je došla članica *ganga* s Pala, a za nju se vjerovalo da uživa imunitet u pogledu krivičnog gonjenja. No, Biljana Plavšić je nadživjela svoju političku upotrebljivost za međunarodnu zajednicu i ona se predala Hagu.

Zapanjujući politički poraz Slobodana Miloševića u oktobru 2000. godine i njegovo hapšenje sljedećeg marta konačno su doveli do sloma cijelog režima. Kada je jugoslavenska policija upala u njegovu beogradsku palaču, Miloševićeva kćer je izvadila pištolj i ispalila rundu metaka u plafon, dok je tiranski predsjednik briznuo u plač, moleći ih da ga ne povrijede.

Avion Britanske kraljevske mornarice odvezao je Miloševića u holandski zatvor Ševeningen krajem juna, tako da se on pridružio ljudima koje je inspirirao i tajno pomagao, uključujući Plavšićku i Krajišnika. Milošević se pojavio u sudnici, koja se Louise Arbour učini i zastrašujućom i apsurdnom, gdje mu je pročitana optužnica koju je ona potpisala. On je izjavio da je sudski postupak politička farsa, ali to nije umanjilo taj historijski trenutak - srušeni diktator koji

je bio prisiljen da odgovara za svoja djela pred međunarodnim sudom.

Malo je sada mjesta gdje se mogu skrivati drugi optuženici. Radovan Karadžić i Ratko Mladić još uvijek nalaze gostoljubljiva mjesta, ali ovoj regiji su potrebni inozemni fondovi da izmaknu stisku kriminalnog kapitalizma, a za to će biti potrebna saradnja. I SFOR osjeća taj vrući krompir. Zemlje NATO-a zatražile su Miloševićovo hapšenje, a sada teško mogu da si dopuste da se drugi i treći najtraženiji čovjek s potjernice kreću po zemlji nekažnjeno. Izgleda da su daljnja hapšenja neminovna.

Situacija u Ruandskom tribunalu je bila veoma različita. Advokati iz braniteljskog tima pokušavaju da sve preostale slučajeve protiv njihovih klijenata izvuku sa suda, prevashodno zbog novinskih izvještaja početkom 2000. godine u kojima se navodi da je Juvenala Habyarimana, čija je smrt podstakla genocid, u stvari ubila RPF partija Paula Kagamea. *The National Post* iz Toronta objavio je dokumente u kojima se Louise Arbour optužuje da je imala dokaze koji impliciraju Kagamea, ali da je namjerno spriječila istragu.

Arbourova odgovara da je udes aviona bio van njene jurisdikcije. „Upitala bih svoje tužitelje i istražitelje, ‘ Zašto se podiže optužnica? Pokažite mi dokaze’. A onda bih odgovorila, ‘Vi pokušavate dokazati da je RPF oborio avion da bi započeo masakr protiv Tutsija? Vlastitog naroda? Nadam se da imate dosta dokaza“. Arbourova dopušta da je obaranje predsjednikovog aviona jedan od neriješenih zločina u historiji, ali to nije ratni zločin; na nekome drugome je da istraži i procesuiraj taj slučaj u sudu. Ona je suzdržana kada je upitaju zašto ICTR nikada nije optužio nikoga iz RPF-a. Postavlja se uvijek isti problem – kako možete optužiti ljude koji upravljaju zemljom u kojoj vi radite? Smještaj Ureda tužitelja u Ruandi je predstavljao veliki problem, a naposljetku, možda i uzrok njegovog najvećeg neuspjeha.

Uspjeh za Arbourovu, jeste da je njen „trkaći automobil od porcelana“ preživio derbi koji je možda mogao biti razoran. Kako je to uspjela postići? „Prije svega, odlučite šta je ispravno i moralno uradi-

ti. Počnete s onim što treba uraditi. Ali, ako to znači da treba razbiti keramučku Formulu jedan o cementni zid, morate se okrenuti“. Arbourova je naučila da se okrene na vrijeme, da predosjeti prepreke prije nego što ih vidi i razlupa se od njih. I ona je preživjela.

Ona se, sada, nalazi kod kuće sa svojom djecom među poznatim stvarima. Ona se navikla na grimizni ogrtač s hermelinskim porubom u Vrhovnom sudu Kanade kao da joj je uvijek pripadao. „To sam ja. Ja sam sutkinja“.

*Prijevod s engleskog:
Nazifa Savčić-Dilberović*

DEPRESIJA: DUGOROČNI PREGLED

Depresija je počela. Novinari i dalje bojažljivo propituju ekonomiste da li ili ne, možda, ulazimo u pravu recesiju. Nemojte vjerovati u to ni za trenutak. Mi smo već na početku zahuktale svjetske depresije s ekstenzivnom nezaposlenošću skoro svuda. Ona može uzeti formu klasične nominalne deflacije, sa svim njenim negativnim posljedicama za obične ljude. Ili može uzeti formu, što je malo manje moguće, nesavladive inflacije što je, jednostavno, drugi način da se vrijednosti smanjuju, i koja je, čak, gora za obične ljude.

Naravno da se svako pita šta je pokrenulo ovu depresiju. Da li su to derivati, koje Voren Bafet zove »finansijska oružja masovne destrukcije«? Ili su to primarno hipoteke? Ili su to špekulacije sa nafom? Ovo je bestidna igra tumačenja i nema realan značaj. Ova igra tumačenja od nas traži da se koncentrišemo na ono što je Fernand Brodel nazvao prahom kratkoročnih događaja. Ako želimo da razumijemo šta se dešava, treba da pogledamo dvije druge zemaljske pojave koje mnogo više otkrivaju. Jedna od njih je, u medijskim terminima, ciklični tok, a druga se odnosi na dugoročne strukturalne trendove.

Kapitalistička svjetska ekonomija imala je, barem nekoliko stotina godina, dvije glavne forme cikličnog postojanja. Jedna je tzv. Kondratijev ciklus koji je, historijski, trajao 50–60 godina. A drugi su vladajući, hegemonski ciklusi, koji su mnogo duži. U uslovima hegemonskih ciklusa, SAD su bile sve snažniji borac za hegemoniju još od 1873., postizući punu hegemonsku dominaciju 1945., da bi lagano nazadovala od 1970-ih. Ludosti Džordža V. Buša transformirale su sporo nazadovanje u strmoglavljivanje. A od sada, mi smo daleko od bilo koje sličnosti sa hegemonijom SAD. Mi smo ušli, kao

što se normalno i dešava, u multipolarni svijet. SAD su ostale jaka sila, možda i dalje najjača, ali će nastaviti da nazaduju u odnosu na druge sile u decenijama koje dolaze. Izgleda da niko ništa ne može da učini da to promijeni.

Kondratijevi ciklusi imaju različito vrijeme nastajanja ili tajming. Svijet je izašao iz posljednje Kondratijeve B-faze 1945., a zatim je nastupila najjača A-faza uspona u istoriji modernog svjetskog sistema. Ona je dostigla svoj vrhunac otprilike 1967.–1973., a zatim je započela svoj silazni put. Ova B-faza potrajala je mnogo duže nego prethodne i mi smo još u njoj. Karakteristike Kondratijeve B-faze su dobro poznate i uglavnom su ono što je svjetska ekonomija iskusila od 1970-ih godina.

Stope profita iz proizvodnih djelatnosti idu nadole, posebno u onim tipovima proizvodnje koji su bili profitabilniji. Zbog toga se kapitalisti, koji žele da naprave stvarno visoke stope profita, okreću finansijskoj areni, angažirajući se u onome što je u osnovi špekulacija. Proizvodne djelatnosti, da ne bi postale suviše ne-profitabilne, teže da se pomjeraju iz središnjih zona u druge dijelove svjetskog sistema, tragajući za nižim troškovima transakcije za niže lične troškove. To je razlog što su poslovi nestajali iz Detroita, Esena i Nagoje, a fabrike su se širile u Kini, Indiji i Brazilu. A što se tiče špekulativnih balona, neki ljudi uvijek u njima naprave mnogo novca. Ali špekulativni baloni se uvijek rasprsnu, prije ili kasnije. Ako se pitamo zašto je ova Kondratijeva B-faza potrajala toliko dugo, odgovor je da je to zato što su sile kao što su rezerve SAD, Banka za federalne rezerve, Međunarodni monetarni fond i njihovi saradnici u zapadnoj Evropi i Japanu – intervenirali na tržištu, redovno i značajno – 1987. (pad berze akcija), 1989. (kolaps štednje i zajmova), 1997. (finansijski pad istočne Azije), 1998. (dugoročni pad menadžmenta kapitala), 2001–2002. («Enron») – da bi poduprle svjetsku ekonomiju. Oni su naučili lekciju iz prethodnih Kondratijevih B-faza i prepoznali sile za koje se mislilo da mogu da ugroze sistem.

Ali, postoje unutrašnje granice. I mi smo sada dospjeli do tih granica. Ovaj put neće biti tako lako, možda će biti nemoguće da se spriječi najgore. U prošlosti, kada bi depresija završila sa svojim pustošenjem, svjetska ekonomija bi se ponovo uspravila na osnovu inovacija koje bi mogle biti, za neko vreme, kvazimonopolizirane. Tako, kada ljudi kažu da će berza ponovo porasti, to je ono što oni misle da će se dogoditi, ovaj put kao i u prošlosti, poslije sve te štete koju je podnijela svjetska populacija. I možda će tako i biti za nekoliko godina.

Ima, međutim, nešto novo što se može umiješati i sudariti s ovim lijepim cikličnim modelom, koji je podržavao kapitalistički sistem nekih 500 godina. Strukturalne tendencije mogu da se sukobe sa cikličnim modelom. Bazične strukturalne osobenosti kapitalizma kao svjetskog sistema djeluju po izvjesnim zakonitostima kretanja ravnoteže nagore. Problem, kao i sa svim strukturalnim ravnotežama svih sistema je da, vremenom, krivulje teže da odvedu daleko od ravnoteže, toliko da postane nemoguće njeno ponovno uspostavljanje.

Šta je to što čini da se sistem kreće toliko daleko od ravnoteže? Vrlo kratko, to je zato što su preko 500 godina tri bazična troška kapitalističke proizvodnje – lični, unosi i porezi – pravilno rasli kao procenat moguće prodajne cijene, tako da danas oni čine nemogućim velike profite u kvazimonopoliziranoj proizvodnji, što je uvijek bila osnova značajne akumulacije kapitala. To nije zato što kapitalizam ne uspijeva u onome šta najbolje radi. To je upravo zato što je on to radio toliko dobro tako da je, konačno, potkopao osnovu buduće akumulacije. Ono što se dešava kada dosegemo takvu tačku jeste to da se tada sistem razdvaja, račva (po jeziku studija kompleksnosti). Neposredna posljedica je visoko haotična turbulencija, koju naš svjetski sistem sada iskušava i nastaviće da iskušava možda još 20–50 godina. Kao što svako ide u pravcu za koji misli da je za njega neposredno najbolji, novi poredak će iskrsnuti iz haosa, zajedno sa jednim od dva alternativna i vrlo različita puta.

Možemo tvrditi sa sigurnošću da sadašnji sistem ne može da preživi. Možemo da predvidimo koji će to novi poredak biti izabran da ga zamijeni, jer će biti rezultat beskonačnih individualnih pritisaka.

Prije ili kasnije novi sistem će biti uspostavljen. Ovo neće biti kapitalistički sistem, ali može biti mnogo gori (čak više polarizovan i hijerarhizovan) ili mnogo bolji (relativno demokratski i relativno egalitaran) nego kapitalistički sistem. Izbor novog sistema je najvažnija svjetska politička borba našeg vremena. A što se tiče naše neposredne, kratkoročne i privremene budućnosti, jasno je šta se svuda dešava. Mi smo se kretali u protekcionističkom svijetu (zaboravimo na tzv. globalizaciju). Kretali smo se ka mnogo široj direktnoj ulozi države u proizvodnji. Čak su SAD i Velika Britanija djelimično nacionalizirale banke i umiruće velike industrije. Mi se krećemo ka populističkoj redistribuciji kojom upravlja vlada i koja može da uzme socijaldemokratske forme lijevo-od-centra ili daleko više desne, autoritarne forme.

I krećemo se ka akutnom socijalnom konfliktu unutar država, pošto se svako bori za manje parče kolača. Na kratki rok to nije, ni izbliza, lijepa slika.

IZRAELSKI REŽIM JE TERORISTIČKI

Vijeće sigurnosti UN je 16.12.2008. godine usvojilo Rezoluciju o Bliskom istoku pozivajući sukobljene strane na „intenziviranje diplomatskih napora“ kako bi se osigurao „razumljiv, pravedan i trajan mir na Bliskom Istoku“. Pri tome, Vijeće sigurnosti zna da svojom blagom Rezolucijom neće odvratiti režim Izraela od terora nad Palestincima i da tom Rezolucijom neće doprinijeti da taj režim prihvati sporazum sa Palestincima koji bi obavezao Izrael na povlačenje sa svih okupiranih teritorija od 1967. godine. S obzirom na iskustva sa rezolucijama Vijeća sigurnosti iz prošlosti, niko u svijetu ne očekuje ništa značajno od nove Rezolucije, kojom se, demagoški, želi postići samo privid da se čine napori radi postizanja mira na Bliskom istoku, dok se ustvari kriza produbljuje. Mira na Bliskom istoku neće biti sve dok međunarodna zajednica ne bude istinski odlučna stati na put izraelskom terorističkom režimu i tako zaštititi milione ne samo muslimana, već svih žrtava izraelskog terora u tom regionu. Nova Rezolucija Vijeća sigurnosti, nažalost, nema takav karakter, jer je blaga. Izraz je toleriranja zločinačke prakse Izraela. Nehumana je prema žrtvama tog terorizma, upravo onoliko koliko u njoj ima elemenata izjednačavanja sukobljenih strana – Izraela, koji je nosilac terorizma, i Palestinaca, koji su žrtve izraelskog državnog terora.

Usljed kontinuiranog, višedecenijskog, blagog reagiranja međunarodne zajednice na teroristička djela Izraela, čemu pripada i nova Rezolucija, i dalje će se, iz dana u dan, ugroženost palestinskog naroda povećavati. Čovječanstvo će i dalje samo posmatrati izraelski teror nad Palestincima, jer glavni sudionici međunarodne zajednice ne primjenjuju adekvatne kvalifikacije o terorističkom karakteru države Izrael. Poznata teroristička praksa upotrebe državne sile od strane Izraela nad Palestincima ne naziva se pravim imenom.

Pokušaji u tom pogledu nailaze na otpor. Naprimjer, zanemarena je i kritikovana izjava palestinskog predsjednika Mahmuda Abasa, na samitu islamskih zemalja u Senegal, marta 2008. godine, kada je rekao: „Naši ljudi u Jeruzalemu su usred kampanje etničkog čišćenja... Palestinski narod je pred istrebljenjem u Jeruzalemu“. Na tu izjavu, brzo je reagirala administracija SAD, kritikujući palestinskog predsjednika Mahmuda Abasa zato što je rekao istinu da taj režim provodi “etničko čišćenje“. I navedena izjava palestinskog predsjednika Mahmuda Abaza i reagiranje administracije SAD je trebalo biti povod za preispitivanje dubine političke i moralne krize u kojoj se nalazi savremeno čovječanstvo.

U višedecenijskoj krizi na Bliskom istoku država Izrael, kontinuirano provodi najokrutniji i najbrutalniji teror nad Palestincima. Formalno, država Izrael je demokratska, ali stvarno, to je teroristička država. Usljed brutalne terorističke prakse za državu Izrael, treba primjenjivati naziv „teroristički Izrael“. U tome bi bila utjeha za milione žrtava izraelskog državnog terora. Ako bi javnost u svijetu državu Izrael tretirala i nazivala terorističkom, doprinijelo bi se zaštiti miliona ugroženih ljudi od izraelskog državnog terora, što znači da bi nazivanje države Izrael terorističkom, bilo humano postupanje. To bi bilo korisno za epohalnu zadaću čovječanstva u pogledu borbe protiv terorizma u svijetu, jer tretiranje Izraela kao „demokratske“ države kompromitira borbu protiv terorizma.

Neće se svakome dopadati ideja da se Izrael proglasi terorističkom državom. Neko će reći da je to radikalna kritika i da je kao takva uznemirujuća. A šta onda reći za ono što radi država Izrael? Da li je otimanje tuđe zemlje i razaranje imovine, pljačka i teror, djelo koje treba osuditi, bar tako što će se nazvati pravim imenom – državnim terorizmom, ili je to humano djelo koje treba nagraditi, bar ćutanjem? Da li je progon Palestinaca sa njihove zemlje i iz njihovih domova ustvari teror koga treba osuditi, ili je to humano djelo koje treba nagraditi? Da li je sistematsko, višedecenijsko ubijanje palestinskih civila od strane vojske i policije Izraela nešto što treba prećutno posmatrati, jer smo na to decenijama navikli, ili je to ono što treba zauvijek iskorijeniti? Kako se može nazvati višedecenijska

praksa izraelskog režima u primjeni državne sile tenkovima, raketa-
ma, artiljerijom, avijacijom..., u protjerivanju i ubijanju palestinskog
naroda? Da li u takvim uslovima očajni Palestinci imaju pravo na
nužnu odbranu?

Kako da se brane očajni Palestinci prepušteni sami sebi, kad ne-
maju borbenih sredstava, za adekvatan odgovor izraelskoj avijaciji,
artiljeriji, tenkovima, raketama...? Kako razumjeti kad se očajni Pale-
stinci, prepušteni sami sebi, bez sredstava za pariranje savremenim
izraelskim oružanim snagama, u nužnoj samodbrani, posluže kla-
sičnim metodama terorizma, što se od strane izraelskog teroristič-
kog režima dodatno koristi kao „opravdanje“ za nastavak izraelskog
državnog terora? U nedogled se mogu postavljati slična pitanja, na
koja se može dati odgovor, ali, nažalost, niko ih relevantno ne daje
usljed moralne krize u kojoj se nalazi čitavo čovječanstvo. Kako se
može probuditi savjest čovječanstva da se stane na put izraelskom
državnom terorizmu? To je nužno pitanje, koje niko od odgovornih
u međunarodnoj zajednici neće da postavi na pravom mjestu i na
pravi način.

Ujedinjene nacije su najvažnije mjesto gdje treba postaviti na-
prijed navedeno pitanje i relevantno odgovoriti na njega. Mnoge
zemlje članice Ujedinjenih nacija su priznale državu Izrael i sa tom
državom normalno komuniciraju. Istovremeno, one u klupama
Ujedinjenih nacija, terorizam razmatraju kao veliku opasnost za si-
gurnost čovječanstva u 21. stoljeću. Raspravljaju o identificiranju i
iskorjenjivanju terorističkih organizacija, njihovih članova i izvršila-
ca teških terorističkih djela koja su, nažalost, sve češća pojava. Dok
o tome u Ujedinjenim nacijama opravdano razmišljaju, prvo trebaju
očistiti Ujedinjene nacije od terorističkih organizacija, s obzirom da
je teroristička država Izrael članica te najveće svjetske organizacije
odgovorne za sigurnost, mir, ljudska prava i slobode u svijetu.

Treba odgovoriti na pitanje da li teroristička država Izrael može
biti članica Ujedinjenih nacija, ako se zna da upotrebom policijskih
i vojnih snaga decenijama progoni palestinski narod sa njegove zem-
lje, a zatim isti taj prognani i ojađeni narod u milionskim izbjeglič-

kim logorima uznemirava eksplozijama artiljerijskih granata, topova, raketa, avionskih bombi, hapšenjima, zatvaranjima i raznim drugim metodima i sadržajima ponižavanja. Nemoć Ujedinjenih nacija da o terorističkoj praksi države Izrael, na pravom mjestu i na pravi način postavi adekvatno pitanje kako bi se na njega adekvatno odgovorilo je izraz duboke krize međunarodnog poretka, krize čovječanstva, krize morala, duhovne krize, pa tek onda političke i sigurnosne krize, što se mora uzeti kao jasan znak propadanja čovječanstva.

Izolacija Izraela i sankcioniranje od strane svih članica Ujedinjenih nacija bi bio adekvatan odgovor na izraelski državni terorizam. Sve države svijeta koje istinski drže do ideje o potrebi borbe protiv terorizma kao velike opasnosti za čovječanstvo u 21. stoljeću, trebaju prekinuti diplomatske, ekonomske i druge odnose sa državom Izrael. To trebaju učiniti sve zemlje EU, SAD, muslimanske zemlje ... Lokalne i državne lidere političkih partija i sve državne funkcionere Izraela koji su lojalni terorističkoj praksi Izraela protiv Palestinaca treba proglasiti nepoželjnim i zabraniti im ulazak u zemlje koje su na čelu sa SAD ušle u veliku Alijansu borbe protiv terorizma. Sve račune države Izrael, njenih političkih lidera i raznih organizacija koje podržavaju njenu terorističku praksu protiv Palestinaca treba blokirati, a kasnije sve sa tih računa iskoristiti za naknadu materijalne i nematerijalne štete koju je teroristička država Izrael počinila milionima muslimana na Bliskom istoku. Ovo zvuči previše maštovito, spekulativno, upravo srazmjerno vrlo slaboj organiziranosti međunarodne zajednice čija je kriza toliko duboka da se u korist toleriranja terorističke prakse, ono što je ispravno i potrebno, tretira maštovitim, spekulativnim i nerealnim.

U borbi protiv terorizma, međunarodna zajednica mora biti organizirana u pogledu obaveza svake države da poduzima mjere kako naoružanje, eksploziv, opasne hemijske materije, nuklearno oružje i nuklearni materijal ne bi došli u ruke terorista. Od Izraela treba oduzeti nuklearno oružje, jer je zastrašujuće saznanje da se takva opasna sredstva već nalaze u posjedu države koja je na očigled međunarodne zajednice organizator terorističke prakse. Državu Izrael treba prinuditi da se okani svoje terorističke prakse i pomoći joj da

se demokratizira, jer se u protivnom povećava rizik upotrebe nuklearnog oružja za postizanje izraelskih terorističkih ciljeva.

Bliskoistočna kriza je prepuna raznih apsurdna. Jevrejski narod koji je u Drugom svjetskom ratu podnio strahote holokausta, dobio je lidere, političke i državne institucije koje realiziraju strahote genocida i urbicida, intenzivnim, masovnim, kontinuiranim, zastrašujućim zločinima nad Palestincima. Fašistički holokaust nad Jevrejima u Drugom svjetskom ratu je upozorenje čitavom čovječanstvu, da nikada ubuduće, niko, nikome ne čini ni približno slično onome što su fašisti činili Jevrejima. Zato, zapanjujuće djeluje činjenica da se iz jevrejskog naroda decenijama regrutiraju lideri, politički i državni faktori koji su bezobzirni prema užasnim iskustvima svoga naroda, pa organiziraju zločinačku, genocidnu praksu prema Palestincima, iz jednog jedinog razloga što su muslimani, sa kojima bi, na Bliskom istoku trebali živjeti zajedno, u miru, toleranciji i razumijevanju.

Sigurno, to je najveći, zapanjujući apsurd, ali, nažalost, nije jedini. Političko uređenje SAD je demokratsko, sa ambicijama da brine o društvenim i političkim pitanjima širom svijeta, afirmirajući demokratske principe i standarde, svugdje gdje se u tom pogledu ukaže potreba. Ko god i gdje god vrši pozitivan utjecaj, to treba smatrati poželjnim, potrebnim, a često i nužnim. Međutjecaj je nužnost i smisao nezaustavljivog procesa globalizacije. Veći utjecaj mogu i trebaju ostvarivati oni faktori međunarodne zajednice koji imaju veću moć, jer se i odgovornost pozitivnog utjecaja mora cijeliti u srazmjeri sa nivoom ekonomske i političke moći. U tom smislu, kao nužna komponenta međutjecaja u procesu globalizacije, naročito značaj imaju utjecaji SAD.

Nije opravdano dovoditi u pitanje pozitivne utjecaje od strane SAD, gdje god ih ima, ali u sredinama savremenog čovječanstva gdje je utjecaj SAD pogrešan, štetan, suprostavljen demokratskoj prirodi američkog društva, to treba otvoreno, kritički istaći, ne samo radi onih prema kojima SAD čine nepravdu, nego i radi samih SAD, radi zaštite njenog demokratskog identiteta i kapaciteta koji je potreban i koristan čovječanstvu. U tom smislu je dobronamjerna kri-

tika zato što SAD podržavaju terorističku državu Izrael. Podrškom Izraelu, SAD protiv sebe izazivaju sumnju da učestvuju u terorizmu. Pomaganje onome ko čini zlo je blisko zlu. Pomaganje organizatorima, nosiocima i izvršiocima terorizma je blisko terorizmu. Nekada je pomaganje onome ko čini zlo teži grijeh od direktnog činjenja zla.

Da država Izrael ne dobija i da ne koristi pažnju i pomoć zapadnih zemalja, onda se ona ne bi, bar ne u tolikoj mjeri, ponašala oholo dok metodama terorizma provodi teror nad Palestincima. Uz briljantne demokratske vrijednosti američkog društva, pomaganje izraelskom državnom terorizmu djeluje kao ogroman apsurd, koga treba prevazići ne samo u interesu zaštite ugroženih muslimana na Bliskom istoku, nego i u korist čitavog američkog društva, čovječanstva u cjelini, uključujući Izrael i jevrejski narod kome je također potrebna pomoć u smislu zaštite od velikih grijeha koje čine izraelski lideri i izraelske državne institucije. Amerikanci ne smiju dozvoliti da se unedogled, pozitivne vrijednosti američkog društva blate nepotrebnim, besmislenim i štetnim ponašanjima za cijelo čovječanstvo pa i za veliki američki narod.

Krizu na Bliskom istoku neće moći riješiti Ujedinjene nacije, sve dok države koje su članice te najveće međunarodne organizacije ne poduzmu mjere koje će biti srazmjerne dubini te krize. Glavni ton u rješavanju krize na Bliskom istoku trebaju dati SAD. To se s pravom i očekuje, upravo imajući u vidu demokratske potencijale i vrijednosti u američkom i drugim zapadnim društvima.

KO JE ODGOVORAN ZA BLOKADU I MASAKR STANOVNIKA GAZE?

Današnje promjene na Srednjem istoku, trenutni događaji i zločini prema palestinskom narodu, posebno stanovnicima pojasa Gaze, nisu samo blokada i sprječavanje ulaska humanitarnim organizacijama, već je to jedna ljudska tragedija koja više nalikuje masovnom ubistvu.

Razlog je tome činjenica što su stanovnici Gaze i Palestine, pružanjem otpora i žrtvovanjem, stavili na kušnju mjerilo ispravnosti i tačnosti tvrdnji Amerike i cionističkog režima o podršci demokratije, te skinuli veo s licemjernog lica onih koji uporno govore o demokratiji, slobodi i ljudskim pravima.

Danas stanovnici Gaze plaćaju odštetu svog otpora silnicima i izboru svoje demokratije. Taj izbor izraz je njihove želje i religijskih islamskih uvjerenja, koji je tijekom nekoliko posljednjih godina dobio svoj oblik u potpisivanju Sporazuma iz Osla. Neki su ovaj sporazum predstavili kao jedini način ponovnog vraćanja izgubljenih prava potlačenog naroda Palestine i okončanja spora između Palestinaca i cionista.

Ovaj spor i ova ljudska tragedija će trajati sve dok arapski krugovi ne pokažu žestoku i kategoričnu reakciju naspram cionističkih težnji, ne napuste svoju slabost i ne potrude se kako bi obranili sebe i povratili čast i svoje mjesto u takvom svijetu koje samo sili iskazuje poštovanje. Osnovna snaga Arapa skrivena je u njihovom jedinstvenom djelovanju prema sudbinskim pitanjima.

Uzimajući u obzir sadašnju situaciju, nije samo okupatorski režim odgovoran za zločine koji se provode protiv palestinskog naroda, blokadu pojasa Gaze i drugo, mada je ovaj režim izvor svih problema naroda Srednjeg istoka i potlačenog naroda Palestine, Libanona i ..., nestabilnosti regije i širenja te nestabilnosti u ostale dijelove svijeta.

Međunarodna zajednica, Ujedinjene nacije i Vijeće sigurnosti također imaju udjela u tome. Svi oni na koncu podržavaju vladu Amerike (koja je sponzor cionističkog režima), jer su svjedoci zločina cionističkih okupatora protiv potlačenog palestinskog naroda, njihove blokade pojasa Gaze i masovnih ubistava, ali ništa ne poduzimaju.

Ovi zločini sramna su mrlja na čelu historije Zapada i čovječanstva te uvreda međunarodnih principa, moralnih normi i zagovornika ljudskih prava.

Izraelska vojska odlučila je u srijedu (24.12.2008) da neće otvoriti kontrolne tačke i dopustiti ulazak humanitarne pomoći koju Egipat šalje u Pojas Gaze, kao što je bila najavila dan ranije, rekao je vojni glasnogovornik.

- Nakon ispaljivanja granata i raketa u utorak navečer, kontrolne tačke će u srijedu ostati zatvorene - rekao je zapovjednik Peter Lerner, glasnogovornik koordinatora izraelskih aktivnosti na palestinskom teritoriju.

U utorak navečer isti je dužnosnik najavio otvaranje kontrolnih tačaka Kerem Shalom i Karni radi prolaska kamiona s humanitarnom pomoći iz Egipta.

No 15 raketa i granata koje su u utorak navečer ispaljene iz Pojasa Gaze, eksplodiralo je na jugu Izraela, pri čemu nitko nije stradao, rekao je glasnogovornik izraelske vojske.

Jedan projektil ošteti je kuću u kibucu nedaleko od pojasa Gaze, dodao je.

Napadi se događaju nakon isteka 24-satnog primirja koje su bili proglasili pripadnici Hamasa koji nadziru pojas Gaze i naoružane skupine, kako bi omogućili prolaz egipatske humanitarne pomoći.

Dakle, ko je prepreka ulasku humanitarnih organizacija u područje pojasa Gaze? Koja vlada sprječava ulazak novinara, hrane i lijekova u pojas Gaze?

Ko je odgovoran za pogoršanje situacije i masovna ubistva stanovnika pojasa Gaze?

Danas su vojnici cionističkog režima uz pomoć svojih pretpostavljenih, a za realizaciju svojih nesretnih ciljeva pojačali zračne i kopnene napade i stegli obruč oko pojasa Gaze, pojačali zastrašujuće napade i terorističke aktivnosti, čime je besramno spriječen ulazak lijekova i hrane.

Mi građani Bosne i Hercegovine protivimo se svakom opravdanju i izgovoru institucija cionističkog režima vezano za blokadu jednog i po miliona stanovnika u pojasu Gaze i smatramo je faktorom destabilizacije, nasilja i genocida, te je osuđujemo, i od međunarodne zajednice, zagovornika sloboda i demokracije, posebno od Evropske Unije i islamskih organizacija, a naročito Organizacije Islamske Konferencije i arapskih zemalja tražimo da u cilju zaustavljanja blokade jadnih i potlačenih stanovnika pojasa Gaze što prije poduzmu odgovarajuće mjere.

U vrijeme kada se plasiraju parole o prijateljskom čovječanstvu, ljudskim pravima i oslobađanju od jarma nasilnika, oni s tim izgovorima napadaju druge zemlje. Mi smo svjedoci nasilja, tiranije i zločina okupatora!

Da li su zvaničnici Tel Aviva odgovorni za blokadu i ubistva stanovnika pojasa Gaze? Ili je odgovorna vlada Sjedinjenih Država koja je sponzor cionističkog "terorističkog" režima? Ili međunarodna zajednica i Evropljani, ili Arapi koji su van kotača međunarodnih trgovanja?

Ili možda svi oni zajedno?

DOSSIER “BOSNA I HERCEGOVINA - SUBJEKT MEĐNARODNIH ODNOSA”

ZNAČAJ MEĐUNARODNOG PRIZNANJA REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE

Međunarodno priznanje države(a) je novijeg datuma i predmet je interesiranja znanstvenika, od prvobitne pojave stalnih¹ diplomatskih² misija do današnjeg dana. Država Bosna i Hercegovina, kao organizirana društvena zajednica, kao društvena stvarnost i subjekt međunarodnog prava i međunarodnih odnosa, po našem shvaćanju postala je predmet interesiranja arapsko-islamskog³ svijeta odmah po izbijanju agresije. Uloga arapsko-islamskih zemalja – članica Organizacije islamske konferencije, pored uloge SAD-a i Evropske zajednice, u procesu priznavanja političkog subjektiviteta i očuvanju teritorijalnog integriteta Republike Bosne i Hercegovine bila je vanredno značajna. Oblici državnosti u hiljadugodišnjoj historiji Bosne i Hercegovine, kao datost, uopće nisu upitni u arapsko-islamskom svijetu, ali je znanstveno neophodno

- 1 Uspostava Stalnih misija relativno je novijeg karaktera. Poslije Vestfalskog sporazuma iz 1648. godine, kojim je uspostavljen princip ravnoteže snaga u Evropi i koji je obavezao države na međusobnu obazrivost, otvaranje stalnih predstavništava postala je opća praksa. Do takvog kvalitativnog iskoraka je došlo onda kada su snažne i ujedinjene nacionalne države zauzele mjesto nekadašnjih feudalnih država. Krajem XVI i početkom XVII stoljeća u Evropi, uporedo sa utvrđivanjem moćnih apsolutističkih monarhija, sve veći značaj stiče i svjesna organizacija diplomatske službe. Postavljaju se stalna diplomatska predstavništva i utvrđuje diplomatska hijerarhija.
- 2 Diplomatske misije, odnosno diplomatija je vanjskopolitička djelatnost u odnosu na druge subjekte međunarodnog prava i međunarodnih odnosa – države i od njih osnovane međunarodne organizacije. Najstariji drevni narodi i njihovi vladari služili su se diplomatijom kao sredstvom, odnosno diplomatija je bila u funkciji ispunjavanja vanjskopolitičkih zadataka i ciljeva.
- 3 “Zašto se kaže islamske zemlje? I da li, uopće, postoje islamske zemlje? Postoje zemlje u kojima su muslimani većina. Takve zemlje se nazivaju islamskim.” Opširnije, Mustafa Cerić, *Islam u Bosni*, El-Kalem, Sarajevo 1994., str. 30.

odgovoriti na pitanje, pomoću historijske i političko-pravne analize, koji su to činioci koji su omogućili politički subjektivitet Bosne i Hercegovine, ukupno uzevši, a posebno činioci i domen utjecaja arapsko-islamskih zemalja u priznavanju i profiliranju tog subjektiviteta, odnosno međunarodnog prizna(va)nja Bosne i Hercegovine.

U savremenom svijetu dinamika globalnih međusobnih odnosa se izražava međusobnim međunarodnim priznanjem. Taj odnos odvija se između dvije ili više država. Narav tih odnosa je raznolika i različita – od zemlje do zemlje – a realizira se kroz raznovrsnu mrežu bilateralnih i multilateralnih odnosa, u rasponu od najprisnijih prijateljskih oblika saradnje i međusobnog obostranog uvažavanja do surovih konflikata, pa i ratova. U kakvom su međuodnosu Bosna i Hercegovina i zemlje – članice OIC-a, i da li unutar tih oblika izražavanja uzajamnog međunarodnog priznanja ima dodirnih tačaka te je li moguće razumijevanje tih odnosa - uloge bez razumijevanja njihovog nastanka i razvoja, odnosno bez uvažavanja historijskih, socijalnih, kulturnih i duhovno-idejnih činilaca znanstveno dokučiti, a naročito *uloga arapsko-islamskih zemalja u procesu međunarodnog prizna(va)nja Republike Bosne i Hercegovine* u našem radu, a da ih ne tretiramo? Naš odgovor je da nije moguće. Pitanje Bosne i Hercegovine izazivalo je izraženu pažnju tih zemalja od svog pojavljivanja do danas. Ono je uvijek bilo aktuelno kako u kontinuitetu svoje afirmacije međunarodnog priznavanja i samopotvrđivanja tako i u kontekstu prepoznatljive uloge tih zemalja u tom procesu.

Značaj i aktuelnost znanstvenog sagledavanja uloge islamskih zemalja – članica OIC-a još više dobija na aktuelnosti ako se zna da se nosioci negiranja državnosti Bosne i Hercegovine nisu zaustavili samo na prostom negiranju i državno-pravnoj destrukciji Bosne i Hercegovine, već naprotiv, težili su ka brutalnom i potpunom biološkom istrebljenju muslimana Bošnjaka, te poricanju njihovog neotuđivog prava na samostalnu organizaciju vlastitog kolektivnog života, uključujući državno-pravno ustrojstvo Bosne i Hercegovine, a što su arapsko-islamske zemlje žestoko osudile i zbog toga snažno podržale Bosnu i Hercegovinu kao suverenu i neovisnu državu. Jedan od aspekata postavljene teme upravo leži u toj snažnoj podršci, odnosno razumijevanju arapsko-islamskog svijeta da je neodvojiva ideja i praksa bošnjaštva, kao etnikuma

i njihove duhovnosti,⁴ od ideje i prakse Bosne i Hercegovine kao geografsko-prostornog i državno-političkog okvira biološke egzistencije muslimana Bošnjaka. Spoznaja da bi te dvije stvari mogle biti dovedene u pitanje učinila je da je arapsko-islamski svijet odigrao značajnu ulogu u procesu međunarodnog prizna(va)nja Bosne i Hercegovine.

Tražeci znanstveni odgovor na ta pitanja nametnula se potreba kritičkog sagledavanja i objektivnog rasvjetljavanja kompleksnosti uloge arapsko-islamskog svijeta u odnosu na Bosnu i Hercegovinu. Ulazeći u ocjenu uzroka, proizvedenih stanja i kontroverznih kvalifikativa dosega ukupnosti uloge arapsko-islamskog svijeta na ishod samoodređenja historijske vertikale bosanske prepoznatljivosti, pred nas se imperativno postavio zahtjev za širom elaboracijom i naučno validnim i održivim određenjem spram te "prepoznatljivosti". Namjera nam je da tu i takvu prepoznatljivost sistematično, objektivno i metodološki približimo našoj naučnoj, političkoj, kulturnoj i duhovnoj stvarnosti. Analizirajući političku zbilju Bosne i Hercegovine teško je bilo odoljeti izazovu – i znanstveno odgovoriti na pitanje značaja i uloge arapsko-islamskih zemalja u procesu međunarodnog prizna(va)nja Republike Bosne i Hercegovine, odnosno opstojnosti Bosne i Hercegovine i njenog međunarodnog političkog subjektiviteta i teritorijalnog integriteta, a da pri tome ne upadnemo u zamku subjektivizma ili priskrbljenja etikete "islamskog fundamentalizma", svedeno svoju ili tuđu zamku. No, uprkos rečenom, i prije iskaza "suda", na želeći se unaprijed amnestirati, prihvatit ćemo izazov uz sve moguće posljedice, zbog oskudnosti pisane riječi i znanstvenog pristupa predmetnoj temi.

Formiranje javnog mnijenja u podršci Bosni i Hercegovini

Razumijevanje za patnje bosanskohercegovačkih naroda, a posebno Bošnjaka, ugrožavanje države Bosne i Hercegovine te moralna i politička podrška borbi za opstanak naroda i države Bosne i Hercegovine, nije svedena samo na odnos vlada pojedinih zemalja – članica, niti na OIC kao cjelinu, njen Sekretarijat ili Predsjedavajućeg OIC-a, već na narode zemalja–članica – njihove svjetovne i duhovne autoritete, koji su svojim osudama formirali javno mnijenje ili

4 Duhovno-idejni utjecaji urasli su u društveno-nacionalno biće Bošnjaka. Akcentiranje tih utjecaja na etničko biće Bošnjaka, kroz suodnos nacije i religije, dovest će nas do razotkrivanja i razumijavanja bošnjačke nacionalne supstance slavensko-bogumilsko-islamskog sinkretizma. Više, Šukrić, Traljić, Hadžijahić, *Islam i Muslimani u BiH*, El-Kalem, Sarajevo 1991., str. 145.

njegov najveći dio u osudi brutalne agresije, i mnogo više od toga. I usljed tog "višeg", kao sredstva i oblika pritiska na savjest i svijest nosilaca vlasti na svim nivoima, došlo je do "drugačijeg" pristupa Bosni i Hercegovini.

Uzimajući u obzir sve dimenzije, a posebno dovođenje u pitanje biološkog opstanka muslimana u BiH, a time i u Evropi, dimenzije koje su duboko prodrle u svijest muslimana u svijetu, čak i izvan OIC-a, a koje su rezultirale time da je, bez obzira kako se pojedine Vlade – članice OIC-a opredjeljivale, pritisak njihovog javnog mnijenja bio presudan faktor u opredjeljivanju u odnosu na događanja u Bosni i Hercegovini. Ipak, zavisnost pojedinih Vlada OIC-a i njihovi "specifični" odnosi sa Zapadom imali su odraza na njihovo konkretno opredjeljivanje naspram situacije u Bosni i Hercegovini. Iskustvo je pokazalo da nijedna vlada nije mogla značajnije izbjeći moralni i politički poticaj da se opredijeli, iako su u nekim od njih bili prisutni stalni unutarnji politički problemi (Egipat npr.), što je utjecalo na stepen njihovog političkog angažmana u procesu međunarodnog prizna(va)nja, a kasnije i obim pomoći Bosni i Hercegovini.

U početku borbe za opstanak BiH bili su prisutni faktori nepoznavanja problema, zatim politička inercija odnosa OIC-a sa bivšom SFRJ (pritisci Zapada i "jugoslavenska" propaganda – srpski lobiji u OIC-u). Ne treba zanemariti ni specifičnost odnosa nekih od članica sa Srbijom za vrijeme agresije kao rezultat prethodne ekonomske te naročito vojne saradnje sa bivšom SFRJ (Libija, Irak, Sirija i dr.), ali i njihove teške političko-ekonomske pozicije (izolacija, sankcije i dr.). Također, faktor kolebljivosti i nedovoljne i pravovremene pomoći RBiH treba pripisati i naše objektivne ograničenosti da prodremo do svih vlada OIC-a (mlada i neiskusna diplomacija⁵, nepostojanje dokumentacije o BiH, o muslimanima Bošnjacima, o agresiji, o genocidu i dr.).

5 Okosnicu bh. diplomatije su činili i najveći teret tog angažmana podnijeli muslimani Bošnjaci, što se najbolje vidi iz knjige Jadranka Prlića, bivšeg ministra vanjskih poslova Bosne i Hercegovine u kojoj kaže: "Od 41 diplomatsko-konzularnog predstavništva BiH, na početku 1996. godine 26 ih je bilo potpuno jednonacionalno (op.a. A.M. bošnjačko), a krajem te godine, i nakon već započete kadrovske popune predstavnicima Hrvata, Srba i ostalih, u sjedištu MVP-a i u diplomatsko-konzularnoj mreži ukupno je radilo 88% Bošnjaka, 11 % Hrvata, 3 % Srba i 0,5 % ostalih." Više, Jadranko Prlić, *Povratak Evropi*, Sarajevo 2001., str. 39.

Ipak, zahvaljujući nadljudskim naporima te i takve, tadašnje bosanskohercegovačke diplomacije, ali i medija, istina o stradanju naroda, ugroženosti njihovog opstanka i prijetnja nestankom države BiH doprle su skoro do svakog muslimana u svijetu. Islamski svijet, na sva zvona, u cjelini gledano, po prvi put od nestanka Hilafeta, objedinjen i u taktici, i u strategiji, pozitivno odgovara na problem muslimana Bošnjaka i problem države Bosne i Hercegovine. Istina, jedan manji broj vlada – članica je od prvog dana agresije reagirao korektno i utvrdio konstante svoga odnosa i politike prema RBiH (politička podrška, materijalna pomoć, pomoć za jačanje odbrambenih kapaciteta), dok se jedan broj vlada – članica opredijelio za humanitarnu i političku podršku.

Najveći broj vlada zemalja – članica OIC-a priznao je BiH i uspostavio diplomatske odnose sa BiH, od čega je na početku agresije vrlo mali broj imenovao svoje diplomatske predstavnike pri Vladi RBiH. Istini za volju, jedan broj vlada zemalja-članica OIC-a još nije ni priznao BiH (Irak npr.) Sve članice OIC-a su prihvatile stvaranje Kontakt-grupe OIC-a za RBiH, (osnovana 24. maja 1993. godine), a činile su je Malezija, Pakistan, Iran, Turska, Saudijska Arabija, Egipat te Senegal, u to vrijeme predsjedavajući OIC-a. Kontakt-grupa OIC-a za RBiH dala je krupan doprinos osmišljavanju odnosa i politike svih zemalja-članica OIC-a prema RBiH, njenoj borbi i mirovnom procesu za RBiH. Svi dosadašnji samiti članica OIC-a pozitivno su se opredijelili prema problemu opstanka države BiH.

Međutim, ključno za razumijevanje opredjeljenja svih samita, redovnih i vanrednih ministarskih konferencija OIC-a i svih sastanaka Kontakt-grupe OIC-a za BiH je po našem mišljenju sublimirano u sljedećem:

- a) Nikad ni u jednom detalju nije bilo sporno opredjeljenje za očuvanje suvereniteta i teritorijalnog integriteta države Bosne i Hercegovine. U njihovom političkom djelovanju bio je jak akcenat na problemu ugroženosti Bošnjaka muslimana u BiH zbog evidentne agresije i stalno provođene genocidne politike etničkog čišćenja Republike Bosne i Hercegovine od strane dvaju agresora, posebno prijetnje uništenjem islamskog bića u Republici Bosni i Hercegovini;
- b) Zemlje članice OIC-a su fundirale svoj stav na univerzalnim principima (Povelja OUN-a, Deklaracija o ljudskim pravima,

Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju genocida, rezolucije Generalne skupštine i Vijeća sigurnosti OUN-a i drugi ključni dokumenti OUN-a) te na principima Povelje o uspostavljanju Organizacije islamske konferencije;

- c) Stav OIC-a u odnosu na legitimno pravo na samoodbranu evoluirao je od verbalne osude embarga na oružje za Republiku BiH, do stava da ovaj embargo nije legalno obavezujući za OIC-a, (stav usvojen 21.7.1995. godine na sastanku ministara vanjskih poslova Kontakt-grupe OIC-a u Ženevi);
- d) Ove zemlje su kao članice OUN-a stavile na raspolaganje svoje snage za učesće u Misiji OUN-a u bivšoj Jugoslaviji, posebno u R BiH (30% vojnika u kontingentu UNPROFOR-a),

Rukovodeći se činjenicom da je međunarodno priznanje Republike Bosne i Hercegovine, kao pojava i realitet u sklopu međunarodnih odnosa nedovoljno istražena oblast, opredijelili smo se da tu oblast kritički i na znanstveno utemeljen način elaboriramo i rezultate prezentiramo našoj najširoj javnosti. Po našem sudu, pored ostalih zemalja, islamske zemlje – kao bitan faktor u oblikovanju međunarodnih odnosa “odigrale” su značajnu ulogu u procesu međunarodnog prizna(va)nja R BiH, što je na neki način svojevrsan i složen fenomen koji je neadekvatno znanstveno objašnjen. Upravo zbog kompleksnosti, složenosti i neadekvatnog znanstvenog pristupa tom “fenomenu” – ulozi arapsko-islamskih zemalja u procesu međunarodnog prizna(va)nja Bosne i Hercegovine – smatrali smo da takva složenost predmeta istraživanja zahtijeva i nameće potrebu primjene različitih metoda i postupaka u procesu istraživanja političkih, ekonomskih, kulturoloških i ideoloških funkcija i faktora utjecaja arapsko-islamskih zemalja, članica OIC-a i njihovom interakcijskom djelovanju naspram BiH. Poslije ovako postavljenog određenja i razmišljanja kako ući u proučavanje problema, kao moguće rješenje se nametnula mogućnost da se poslužimo i primijenimo teorijsko-empirijski postupak u kome će se koristiti metod hronološkog određenja prema temi (kroz prikupljanje, sistematizaciju i obradu podataka, dedukciju te njihovu generalizaciju). Pored rečenog, ovaj metod, ne samo što će otrgnuti od zaborava ulogu arapsko-islamskog svijeta u procesu međunarodnog prizna(va)nja Republike Bosne i Hercegovine, već će olakšati i omogućiti uvid u samu prirodu i suštinu te uloge. Također, bit će korišćen prilikom unošenja u istraživanje dostupne građe i autentičnih kazivanja sudi-

onika i suvremenika o i oko te uloge, a do čega smo došli posrednim putem – korišćenjem dostupne nam domaće i inostrane literature, koja je obilovala neobrađenim materijalima.

Dostupnu građu i izvore kritički ćemo analizirati iz aspekta “vanjske” kritike (utvrđivanje porijekla i autentičnosti izvora), te iz aspekta “unutarnje” kritike (utvrđivanje izvora i građe koju isti sadrže).

Društveno-historijski kontinuitet državnosti i međunarodno priznanje BiH kao metodološko polazište

Imajući u vidu rečenu jednodimenzionalnost u pristupu, nameće se potreba i postavlja značajno pitanje: Je li dovoljno i može li se tako složeno pitanje, kakvo je međunarodno priznanje “novonastale” države kao što je Bosna i Hercegovina, odnosno društvena pojava, društvena datost, društvena zbilja koja je međunarodno-pravno potvrđena kroz notifikaciju i priznanje da je ta datost država sa svim atributima državnosti pravilno razumjeti i znanstveno objasniti samo iz jednog teorijskog ugla, dakle jednodimenzionalno, a da se ne pribjegne i drugim, potvrđenim metodološkim pristupima? Svakako da bi takvo metodološko polazište dalo neke, ali ne i potpune odgovore na postavljen problem. Otuda smo pribjegli analizi raznovrsnih, ponekad suprotstavljenih polazišta, kroz koja smo pokušali dati što iscrpnije odgovore na pitanje kakva je uloga arapsko-islamskih zemalja, članica OIC-a u procesu međunarodnog prizna(va)nja Republike Bosne i Hercegovine. Koristili smo se pri tome pored historiografskog i političko-pravnim metodom, analizom sadržaja dostupne izvorne građe, komparativnom analizom, posrednim promatranjima i intervjuiranjem vojno-političkih sudionika i tako pokušali znanstveno ponuditi odgovor na to pitanje. Zbog toga smo – polazeći od činjenice da je BiH država i da je tu činjenicu nakon disolucije bivše SFRJ priznala prvo Evropska zajednica a onda i međunarodna zajednica, uključujući i islamske zemlje, uzeli društveno-historijski kontinuitet državnosti i međunarodno priznanje BiH – kao metodološko polazište. Pored toga, kao subpolazište uzeli smo ocjenu i mišljenje Arbitražne komisije, odnosno rezultate referenduma koji su potvrdili tu činjenicu i izrazivši volju građana Bosne i Hercegovine o suverenosti i nezavisnosti, nastojeći stručno osvijetliti ta dva uzajamna, uvjetna i

neodvojiva segmenta društveno-historijskog i političko-pravnog kontinuiteta Bosne i Hercegovine, i to bosanskohercegovačku državnost i akt međunarodnog priznanja te državnosti sa jedne strane, a s druge rezultate referenduma i ocjenu Arbitražne komisije na čijim stanovištima su, pored ostalih, islamske zemlje fundirale priznanje Republike Bosne i Hercegovine.

Veoma je važno istaći da proces međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine i danas teče, s obzirom na činjenicu da BiH nisu priznale sve zemlje, sve članice UN-a, te neke islamske zemlje. Naravno, sa stanovišta predmeta rada sasvim je prirodno da ćemo težište našeg znanstvenog interesa fokusirati na međunarodno priznanje Bosne i Hercegovine od strane OIC-a kao na akt političko-pravne naravi. Osobenost bosanske zbilje imperativno traži da se taj akt sagleda ne samo iz "vanjske" perspektive, kao rezultat djelovanja drugih subjekata međunarodnog prava, već i "iznutra" iz samog esencijalnog tkiva bosansko-hercegovačke državnosti, kao takve. Da bismo bosansku zbilju razumjeli i "iznutra", neophodno je načiniti teorijsko-metodološki iskorak u pravcu u kojem akt međunarodnog priznanja BiH uopće, pa i od strane islamskih zemalja, nećemo razumijevati samo pomoću definicije tog političko-pravnog akta, već naprotiv, uvažavajući specifikume prepoznatljivosti bosanske zbilje i državnosti (društveno-historijski kontinuitet, kompaktnost teritorije, autohtonost stanovništva, institucionalni okviri državno-pravnog uređenja i bosansku duhovnost – simbiozu bosanskog srednjovjekovlja i islama).

Otuda smatramo značajnim istaknuti baš te i takve diferencirajuće činioce u formiranju uvjerenja subjekata međunarodnog prava da je Bosna i Hercegovina povijesna datost i da je treba krunisati međunarodnim priznanjem. Skloni smo mišljenju da se determinante državno-pravnog identiteta i prepoznatljivosti nalaze duboko u njegovoj prirodi, kao po sebi dovoljno jedinstvo, koje se da razumjeti samo iz "unutrašnjeg" poimanja simbioze različitosti i ukupnosti duhovnih naslijeđa. Svakako je vrijedno spomenuti, i od toga ne treba bježati, da je dio ukupnosti duhovnog naslijeđa pored ostalih i islam, kao proklamirana vrijednost i bitan činilac, koji je pored ostalih činilaca najdirektnije utjecao i poticao reakciju islamskog svijeta na agresiju u Bosni i Hercegovini i njegovu ulogu u procesu međunarodnog prizna(va)nja Republike Bosne i Hercegovine. Naše je stanovište da su pored islamskih zemalja i ostali subjekti među-

narodnog prava dali puni doprinos u afirmaciji i priznanju R BiH, kao subjekta i partnera u međunarodnim odnosima kroz međunarodno priznanje. Da je to tako, potvrđuje činjenica prijema Republike Bosne i Hercegovine u članstvo UN-a.

Neovisno donošenje političkih, pa i svakih drugih odluka, te cjelokupna duhovna stvarnost kao proizvodi bosanske zbilje

Općeprihvaćene definicije o državi i međunarodnom priznanju razumijevale su međunarodno priznanje kao političko-pravni čin, a državu kao društveno-historijski produkt na čije formiranje su bitno utjecali narod, kompaktna teritorija, kultura, jezik, običaji, tradicija, religija i institucionalni oblici predstavljanja i odlučivanja. Priznat ćemo da je to tako samo ako državnost, tj. međunarodno priznanje promatramo "izvana" kao objektivnu datost društveno-historijskog i geografskog prostora. Međutim, mi je nastojimo vidjeti i "iznutra" kao determinirajući faktor i iskorak ka međunarodnom priznanju, kao subjekta društveno-historijskih i međunarodno-pravnih normi. U konkretnom slučaju narod, teritorija, kultura, tradicija, jezik, običaji, religija, institucionalni oblici odlučivanja i samostalno i neovisno donošenje političkih, pa i svakih drugih odluka, te cjelokupna duhovna stvarnost javljaju se kao proizvodi bosanske zbilje i historijske datosti koju nazivamo državom kao subjektom međunarodnih odnosa. Kako se naša zadata tema tiče razumijevanja subjekta međunarodnih odnosa, tj. uloge islamskih zemalja u procesu međunarodnog prizna(va) nja Republike Bosne i Hercegovine kao jednog od činilaca koji su bitno utjecali na proces međunarodnog prizna(va) nja Republike Bosne i Hercegovine, otuda se razumijevanje te uloge, pored ostalog, i kroz prizmu islama nameće kao neophodnost. Pri tome islam nećemo niti možemo shvaćati samo kao dogmatsku proklamiranu vrijednost i teološko mišljenje⁶, već kao univerzalnu konkretizaciju istine u duhovnosti i društvenoj praksi Bošnjaka, kao autohtonih evropskih - bosanskih muslimana, čija je upitnost biološkog opstanka za vrijeme me agresije dovela do naglašenog interesa islamskog svijeta i njihove

6 Među bitna učenja *Kur'ana* ubrajaju se filozofska, etička, ekonomska, politička i društvena/državna. Primjer: "Svim građanima države bili oni muslimani ili nemuslimani, moraju biti zajamčena sljedeća bitna prava, a država se obavezuje da će ih čuvati i braniti od svih oblika narušavanja: a) lična sigurnost XVII/23; b) sigurnost vlasništva II/188, IV/29; c) zaštita časti XLIX/11 i 12; d) pravo na privatni život XXIV/27 i XLIX/12.

uloge u procesu međunarodnog priznanja, pored ostalog i zbog spoznaje da se naspram njih vrši genocid samo zato što su muslimani. Na kraju, svakako ćemo voditi računa i o prostornom i vremenskom faktoru i to:

- a) Geografsko područje na kome se prostiru arapsko-islamske zemlje, ali i ona područja dokle sežu njihove sfere utjecaja ili interesa. To veoma heterogeno i šaroliko područje će u interaktivnoj relaciji obuhvatiti i Bosnu i Hercegovinu.
- b) Vremensko određenje istraživanja predstavlja period 1992.-2001. godine (zaključno sa održavanjem Donatorske konferencije za povrat izbjeglica u istočnu Bosnu u Kataru u Dohi, 15. maja, 2001. godine).

U procesu međunarodnog prizna(va)nja Republike Bosne i Hercegovine, između ostalih zemalja – članica međunarodne zajednice, učestvovala su i članice Organizacije islamske konferencije. Uvažavajući principe međunarodnog prava i društveno-historijske egzistencije bosanskohercegovačke državnosti, Organizacija islamske konferencije je putem diplomatske, ekonomske (humanitarne) i vojne pomoći i djelovanja, zajedno sa Sjedinjenim Državama i zemljama Evropske zajednice bitno utjecala⁷ na međunarodno prizna(va)nje Republike Bosne i Hercegovine.

Međunarodno priznanje Bosne i Hercegovine od strane islamskih zemalja je jedna od društveno-historijskih datosti, koju određuju i karakteriziraju isti oni činioци, koji su odredili međunarodno prizna(va)nje drugih zemalja uopće. Promatrano u kontekstu savremenih teorija o međunarodnom priznanju Bosna i Hercegovina, kao članica međunarodne porodice zemalja, je prije svega određena autentičnim bosanskim činocima:

- a) Društveno-historijskim: pojavni oblici kontinuiteta državnopravnog ustrojstva;
- b) Duhovno-kulturnim: simbiozom islama i bosanskog srednjovjekovlja;
- c) Geografsko-prostornim: kompaktnost teritorija.

Imajući u vidu genezu razvoja bosanske državnosti, savremene teorije o državi, međunarodnim odnosima i međunarodnom

⁷ Ima zagovornika da je ukupni angažman OIC-a naspram BiH bio presudan faktor u stvaranju pretpostavki njene odbrane, a time i opstojnosti pa i međunarodnog priznavanja.

priznanju ne dovode u pitanje državno-pravni kontinuitet Bosne i Hercegovine, što je najbolje potvrdila Badinterova komisija u svojim mišljenjima. Međutim, oponenti državno-pravnog kontinuiteta – zagovornici velike Srbije i velike Hrvatske – nisu uvijek i podjednako interpretirali i imenovali ukupnost bosanskog društveno-historijskog sadržaja. Niz specifičnosti međuodnosa pojedinih oponenta ponekad su različito objašnjavane i imenovane, a najčešće su se doticale, preplitale i združeno djelovale na državno-pravnoj destrukciji Bosne i Hercegovine.

Odgovori na pokušaje destrukcije, pa i agresije nalaze se unutar složenog sklopa demografskih, geografsko-klimatskih, društveno-ekonomskih, kulturnih, historijskih, jezičkih, tradicijskih, i duhovno-idejnih međuodnosa, koji su u zavisnosti od vremena uvijek nadilazili i formom i sadržajem različita kvaziteorijska promišljanja oponenta bosanske državnosti. Naposljetku, opstojnost Bosne i Hercegovine najbolje odbacuje takva promišljanja. Snaga bosanskog složenog sklopa bila je jedan od jakih argumenata islamskim zemljama da organizirano – kroz Organizaciju islamske konferencije ustanu i dignu svoj glas protivljenja agresiji te odigraju svoju ulogu. Bosna i Hercegovina, kao dio međunarodne zajednice kroz svoj državno-pravni kontinuitet nije imala pretjerane potrebe da se dokazuje kao država, jer ona to jeste po svojoj prorodi, po svom društvenom sadržaju. Otuda je jedna od vlastitih zakonitosti državno-pravnog razvitka izrasla iz vlastite nužnosti i historijskog određenja koje se oplodilo međunarodnim priznanjem. Dakle, ako sagledamo kontroverze oponenta bosanskohercegovačke državnosti vidjet ćemo da one nisu izdržale suštinu kritike historijsko-društvenog sadržaja državnosti te su, kao takve, odbačene od Badinterove komisije.

Nameće se pitanje koji je to sadržajni činilac koji je determinirajuće utjecao i kojeg su se držale članice Organizacije islamske konferencije, odnosno kojeg ni najljući neprijatelji nisu mogli osporiti? Je li to isključivo i samo islamska solidarnost, ili simbioza ukupne duhovne, civilizacijske, državno-pravne krize kroz koju je prolazila bivša SFRJ u procesu disolucije, ili spoznaja da bi jednim dijelom i biološki opstanak evropskih muslimana Bošnjaka mogao biti doveden u pitanje te time porasti prijetnja njihovog nestanka – na čemu mi istrajavamo. Kasnije će se pokazati da su oba ova činioca bila presudna u diferenciranju uloge arapsko-islamskih zemalja u procesu

međunarodnog prizna(va)nja Republike Bosne i Hercegovine, te ih zbog toga ne treba promatrati izolirano, već zajedno – kroz jedinstvo različitosti.

DRŽAVNOST REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE

(Društveno-historijski kontinuitet)

Najstariji stanovnici Bosne bili su Iliri⁸. Poznato je da su Rimljani u svom osvajačkom pohodu naišli na "starosjedilačko" miješano ilirsko-keltsko pleme (**Skordisci**) i ratničko pleme u srednjoj Bosni (**Desitijati**).⁹ S vremena na vrijeme bilo je i dodira sa Bizantskim carstvom za vrijeme cara Justinijana. U VI i VII stoljeću došli su na Balkan: *Avari* (mongolsko pleme iz krajeva sjeverno od Kavkaza) i *Slaveni*.¹⁰ Nije nam ovdje namjera da ulazimo u elaboraciju podjele Slavena na plemenskim osnovama, ali je ono što tvrdi Noel Malcolm razborito kad su u pitanju muslimani Bošnjaci: "Oni su bili Slaveni koji su prebivali u Bosni."¹¹ U arapsko-islamskoj literaturi, kad je po srijedi Bosna, historijsko pamćenje se uglavnom veže za dolazak i širenje islama¹² na Balkan i kasni period srednjovjekovne

8 Skup plemena koja su zauzimala veći dio današnje Jugoslavije i Albanije i južni dio Bosne. Govorili su indoevropskim jezikom srodnim današnjem albanskom.

9 Više, Malcolm Noel, *Povijest Bosne*, Zagreb – Sarajevo, 1995., str. 4.

10 Više, Malcolm Noel, op. cit., str. 8.

11 Više, Malcolm Noel, op. cit., str. 16.

12 "Ebu Hamid el-Garnati el-Endelusi je u XII stoljeću (između 1150. -1153.) bio u u svojstvu geografa i historika u Srijemu i istočnoj Slavoniji i razgovarao s nekolicinom Izmaeličana zarobljenih od strane bizantske vojske u vrijeme cara Manuela I Komnena. Njegov sekretar Ivan Kinnamos (1143.-1185.) dao je vrlo važan opis o postojanju muslimana na području Srijema i istočne Slavonije. Djelo Kinnamosa od sedam knjiga obuhvaća vrijeme 1118.-1176. godine, u kome naročito obrađuje doba cara Manuela. Djelo je izdano u Bonu 1836. godine pod naslovom *Corpus scriptorum historiae byzantinae*, u kome spomogne "Mađare, koji ne ispovijedaju kršćanstvo nego perzijsku vjeru", a koje je car naselio u novosagrađeni kaštel, zapadno od Zemuna. O ovim muslimanima, Izmaeličanima-Kalizijama poveću studiju je napisala Jovanka Kalić, pod naslovom *Podaci Abu Hamida o prilikama u južnoj Ugarskoj sredinom XII veka*, objavljeno u zborniku Matice srpske (4/1971., 25.-27.)." Opširnije, Šefko Omerbašić, *Islam prije dolaska Osmanlija u našim krajevima*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 1997., str. 4.-5.

Bosne. Današnja Bosna i njen najstariji autohtoni narod Bošnjaci,¹³ pored ostalih naroda, sačuvali su njeno ime u vrijeme Osmanske imperije. U mnogim službenim spisima Porte¹⁴ bošnjačko ime se kao regionalna i narodnosna oznaka susreće u raznim oblicima¹⁵ za vrijeme osmanske uprave,¹⁶ pa i kasnije.¹⁷ Pored osmanskih dokumenata i u arapskim dokumentima se susreće izraz Bosna, odnosno Bošnjaci, bilo kao geografska bilo kao etnička odrednica¹⁸.

U arapskoj literaturi Bosna se spominje i prije dolaska Osmanlija iz

- 13 Prema Turcima i prema osmanskim vlastima u Carigradu bosansko-hercegovački, sandžački i ostali muslimani slavenskog porijekla i jezika sebe su u etničkom, političkom i jezičkom smislu smatrali i nazivali Bošnjacima. Više, Mustafa Imamović, op. cit., str. 13. Prema Malcolmu "Turci su zapravo rabili riječ "Bošnjaci" (op.a. A.M. Bošnjaklar - na turskom plural od Bošnjak) za sve one koji žive u Bosni; ali na domaćem jeziku jedini narod koji je sebe tradicionalno nazivao *Bošnjacima* bili su bosanski muslimani. Više, Malcolm Noel, op. cit., str. 200.
- 14 Uobičajeni sinonim za Vladu u Osmanskoj imperiji.
- 15 U najstarijim poznatim arapsko-turskim spisima riječ *Bošnjak* pominje se u više odrednica u formi turske određene i neodređene "genitivne veze" i to: **Bošnjak taifesi** - "*bosanski narod*", kovanica od turskog pridjeva i arapske imenice /riječ: znači pleme, narod, nacija, grupa; **Bosnalı kavımı** - "*bosanski narod*", kovanica od turskog pridjeva i arapske imenice / znači narod, nacija, pleme, skup(ina) itd.) i **Bosnalı takımı** - "*bosanska grupa*", kovanica od turskog pridjeva i arapske imenice Više, Mustafa Imamović. *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997., str. 13.
- 16 Po izlaganju dr. Enesa Pelidije ispravniji je naziv osmanska uprava, a ne turska uprava kako je to do sada bila praksa, jer je prva podrazumijevala heterogenost etničkog sastava Porte, koja je pored Turaka Seldžuka, a kasnije Osmanlija, imala vezira Bošnjaka, Arnauta, Arapa, Tatara i drugih naroda Imperije.
- 17 Benjamin Kallay, povjesničar i diplomata, te austrougarski ministar financija (1882. do 1903.) težio je da promiče ideju o *bosanskoj naciji* kao zasebnom i integrativnom entitetu. Katolici su sami sebe nazivali *Latini* ili *kršćani* – što ne valja brkati sa srednjovjekovnim krstjanima - a pravoslavni su sami sebe nazivali *Vlasi* ili *hrišćani*. Kallay se nadao da će proširiti značenje *Bošnjaci* na pripadnike svih vjerskih zajednica. Više, Malcolm Noel, *Povijest Bosne*, Zagreb – Sarajevo, 1995., str. 201.
- 18 Brojni su dokumenti i djela iz različitih oblasti znanosti, umjetnosti i književnosti čiji su autori porijeklom iz Bosne i koji su za sebe, pored pravog ili sufijskog/asketskog imena, dodavali pridjev *Al-Bosnawi* ili *Bosnali*, *Bosnevi*, *Bošnjak* (turski; *Bošnjak*). U bibliografskoj obradi književnosti Muslimana na orijentalnim jezicima Hazim Šabanović nabraja 44 autora među Bošnjacima koji pored svog prezimena ističu i dodatak Bošnjak (Ali Dede Bošnjak; Derviš Jakub paša Bošnjak; Muhamed Bošnjak- Ajne Ruri; Servi Bošnjak/ Čempresi;/ Ibrahim Kazzaz Bošnjak; Katibi Mustafa Bošnjak; Aruzi Mehmed Bošnjak; Jahja Bosnevi i dr.)

čega je evidentno da je islam bio prisutan u Bosni i prije dolaska¹⁹ Osmanlija²⁰. Međutim, izvjesno je da je masovni²¹ prelazak bosanskih bogumila na islam, kao i postojanje stećaka još dovoljno neobrađena oblast i jedna od misterija u bosanskoj historiji. Jasno je da je u to vrijeme srednjovjekovna Bosna kao granična zemlja između Bizantije i Ugarske bila na udaru i predmetom sukobljavanja Pravoslavne i Katoličke crkve.

U žitju²² despota Stefana Lazarevića, kaže se o stanovnicima Srebrenice da su "vsi jeresi bogomilskye."²³ Prve konkretnije vijesti o širenju ovog učenja u srednjovjekovnoj Bosni susrećemo 1199. godine u pismu kneza Vukana, mlađeg sina Stjepana Nemanje, upućenog papi Inoćentiju II. U pismu ga obavještava da "veliko krivovjerstvo niče u Bosni i da je i sam ban Kulin sa svojom ženom i sestrom i mnogobrojnim svojim rođacima prešao na krivovjerstvo i u isto zaveo preko deset hiljada kršćana."²⁴ Ovo pismo, zapravo ovaj dokument svjedoči da je to u isto vrijeme i poziv papi na rat i istrebljenje bogumila u Bosni. To će biti karakteristika i obilježje odnosa Istoka i Zapada prema "pripadnicima Crkve bosanske" tijekom cjelokupnog njihovog postojanja, sve do prihvaćanja islama. Također, na

- 19 Većina historičara "dolazak" Turaka kvalificira kao akt okupacije ili zaposjedanja, iako u to vrijeme u svijetu nije bilo nacionalnih država i nacionalnih granica u savremenom shvaćanju tog kvalifikativa. Međutim, u arapsko-islamskim dokumentima i literaturi taj čin se, u skladu sa učenjem, najčešće kvalificira kao "otkriće" *Al-Fath* (na turskom: *fethiler*: otkrića, na arapskom, otkriće i on je frekventniji u upotrebi).
- 20 Nijaz Šukrić, *Širenje islama u Bosni i Hercegovini*, Tripoli, str. 114. "Kad se tiče širenja islama u Bosni i Hercegovini, sa sigurnošću se može kazati da je počelo prije fizičkog dolaska Turaka (1463.), preciznije rečeno kroz trgovinske ugovorne transakcije, počevši još od 1415. pa sve do 1463. godine. Sam bosanski kralj Tomaš se već 1454. godine žalio papi da mu postojeće Osmanlije privlače bosanske seljake sebi. Za vrijeme Isa-bega registrirano je 1462. godine muslimansko groblje u selu *Buljina*, nadomak Sarajeva, što ukazuje da su, u najmanju ruku, neki seljaci iz okolice Sarajeva prešli na islam, bar desetak godina prije dolaska Turaka."
- 21 Bogumilska ili "bogomilska" teorija Franje Račkoga, jedna je od brojnih koje upućuju na razumijevanje masovnog prelaska "na islam velikog dijela bosanskog pučanstva pod Turcima - znatno veći postotak nego i u jednoj drugoj balkanskoj zemlji osim Albaniji. Činilo se prirodnim da se to protumači kao masovno preobraćenje bogumila, koji su stoljećima trpjeli suparništvo i/ ili progone Katoličke i Pravoslavne crkve pa su na kraju radije prihvatili islam." Više, Malcolm Noel, op. cit., str. 39.
- 22 Životopis srednjovjekovnih vladara
- 23 Solovjev Aleksandar, *Svjedočanstva pravoslavnih izvora o bogomilstvu na Balkanu*, Sarajevo 1953., str. 91.
- 24 Handžić M., *Islamizacija BiH i porijeklo bosanskohercegovačkih muslimana*, Sarajevo 1940., str. 6.

nedvosmislen način ovaj dokument svjedoči o Kulinovom bogumilstvu koje po značaju nije isto što i bogumilstvo bilo kojeg čovjeka. "Ovdje se radi o vjeri državnika, a državnik – vladar tog vremena nije mogao ne biti pripadnik državne religije. Državna religija bila je tada osnov državne ideologije."²⁵

Kao što se vidi, izvjesno je, ban Kulin nije bio ni katolik niti pravoslavac. Međutim, na osnovu rečenog i sačuvanih historijskih izvora, spomenika materijalne kulture (stećci), u historijskoj literaturi je već odavno konstatirano da su bosanski bogumili historijska istina i da je bogumilstvo široko prihvaćena bosanska vjera na čijim će temeljima izrasti bosanska civilizacija. Rasprave o bosanskim bogumilima traju vse od jednog stoljeća. Mnogi osporavaju njihovu izvornost i izvornost njihovog vjerovanja i učenja. Oni koji vjeruju i prihvaćaju naučne činjenice,²⁶ prihvaćaju i to da je bosansko bogumilstvo duhovni temelj Bosne i predstavlja njen identitet u hiljadugodišnjoj burnoj historiji. Potvrda prijelaznog perioda najbolje se ogleda u činjenici da se na prijelazu iz XV u XVI stoljeće susreće jedinstven stećak, uzorak i islamske i bogumilske provinijencije, kao simbioza tog prijelaznog razdoblja.

Širenje islama i "rana arapska ekspanzija na Mediteranu, koja je do IX stoljeća utvrdila muslimansku vladavinu na Kreti, Siciliji te južnoj Italiji i Španjolskoj, zacijelo je često dovodila muslimanske trgovce i gusare na dalmatinsku obalu."²⁷ Trgovina i trgovanje robljem²⁸ su, vjeruje se, učinili da je neko od tih trgovaca ili robova primio islam i vratio se u svoj zavičaj. "Isto tako možemo nagađati kakvi su bili odnosi između Bosne i muslimana u srednjovjekovnoj Ugarskoj – arapskih trgovaca potomaka islamizira-

25 Halilović Enver, *Bošnjaci i vrijeme*, Tuzla 1995., str. 115.

26 Bogumilstvo kao naučni problem postavio je Franjo Rački djelom *Bogumili i patareni*, Zagreb 1870., zatim Aleksandar Solovjev, *Vjersko učenje bosanske crkve*, Zagreb 1938., te radovi Ante Babića, prije svih: *Bosanski heretici*, Sarajevo 1953.

27 Više, Malcolm Noel, *Povijest Bosne*, Zagreb – Sarajevo, 1995., str. 71.

28 U to vrijeme Katolička crkva, već osnažena i poduprta u Bosni od strane pretposljednog i posljednjeg bosanskog kralja koji su proganjali i protjerivali bosanske bogumile (*pripadnike Crkve bosanske*), zabranjivala je da se katolici drže kao roblje. Međutim, valja znati da su bogumili (*pripadnici Crkve bosanske*) u ondašnjoj Evropi smatrani hereticima protiv kojih su pokretani i krstaški ratovi, progoni i da su od rimskih papa, koji su u to vrijeme imali veliki utjecaj u evropskim kretanjima, kao i danas, anatemisani kao najveće zlo, odnosno mogli su biti roblje.

nih²⁹ turanskih plemena i drugih doseljenika. U nekim spisima se spominje da je oko 1151. godine hazarsko pleme Halisije ili Kalisije naselilo današnji teritorij općine Kalesija u sjeveroistočnoj Bosni po čemu je to mjesto dobilo, zadržalo i sačuvalo naziv Kalesija do naših dana. Historičari tvrde da su avarska i hazarska plemena prebivala u mnogim ugarskim krajevima, pa i u Srijemu, pokrajini uz sjeveroistočnu Bosnu, sve dok nisu na kraju bili protjerani iz Ugarske, zajedno sa Židovima, u XIV stoljeću”.³⁰ Danas se zahvaljujući razvoju komunikacija i detaljnijem proučavanju osmanskih *deftera* i *sidžila*³¹ oko fenomena dolaska i širenja islama u Bosni stvara potpunija slika. U *defterima* iz 1468. i 1469. godine neki “preobraćeni” muslimani³² su označeni kao “novi muslimani”; drugi nose muslimansko ime i navedeni su u popisu kao “sin toga i toga...”, dok otac njihov, još nosi bogumilsko/bosansko ime. Sljedeći *defter*, koji je temeljito ažuriran, obuhvaća Sandžak Bosnu iz 1485. godine. Tu se već vidi da je islam znatno uznapredovao”.³³ Dolaskom Turaka (Osmanlija) i islama u Bosnu otvara se sasvim novi pristup, ne samo vjeri nego kulturi, književnosti, jeziku itd., drugačije rečeno formira se novi kulturno-civi-

29 Postoji uvjerenje da je termin “islamizacija” neprikladan i da on izražava proces primanja i širenja islama koji je podrazumijevao primjenu sredstava stranih osnovnom islamskom nauku (Kur’an, II/256) koji glasi: - **U vjeru nema prisile**, što historijski promatrano ne odgovara procesu masovnog primanja islama u Bosni. Pored toga u lingvističkoj destinkciji najstarijih pisanih izvora o islamu u Bosni, bilo na turskom, arapskom ili persijskom jeziku jasno se uočava tendencija upotrebe arapskog termina “Intešere” - raširiti se, a ne “Istesleme ili esleme - islamizirati se.” Sudeći po brojnim dokumentima, kao prvo islam je došao u Bosnu prije Turaka, a kao drugo “stanovnici Bosne - Dobri Bošnjani” su primili islam dobrovoljno, pa između ostalog i zbog toga što je učenje “bogumilstva” za koje su sami govorili “naša vjera” i “naš zakon” imalo određenih dodirnih tačaka sa islamom (post, milostinja, pet bogumilskih molitvi, odbacivanje Starog zavjeta, osim Knjige psalama, odbacivanje krštenja, nepriznavanje sakramenta tijela Kristova, sakramenta Potvrde, Posljednje pričesti” itd. Više, Dr. Salih Jalimam, *Historija bosanskih bogomila*, Tuzla 1999., str. 12.

30 Malcolm Noel, *Povijest Bosne*, Zagreb – Sarajevo, 1995., str. 71.

31 Porezne knjige ili registratori poreznih obveznika

32 “Kad se istražuje muslimanska etnogeneza, po pravilu se dođe do bogumilstva. U našoj nauci koja je već stoljećima politizirana, itekako ideološki obojena i pristrasna, vješto instrumentalizirana za ovaj ili onaj velikonacionalni koncept od prvih istraživača ove problematike osjeća se ili nedovoljno poznavanje te “bosanske hereze” ili češće namjerno zataškivanje nekih nepobitnih istorijskih činjenica.” (Nijaz Duraković, *Prokletstvo Muslimana*, Oslobođenje, Sarajevo, 1993., str. 15.)

33 Malcolm Noel, op. cit., str. 72.

lizacijski sklop u poimanju života i društva općenito. Sa islamom dolazi arapski jezik³⁴ kao obredni, turski³⁵ kao administrativni i perzijski³⁶ kao jezik "fine" književnosti, poezije i kulture. Osman-ska uprava uvijek je pokazivala da respektira posebnost položaja Bosne i Hercegovine, kao i neke njene zatečene državne i društvene tradicije. U XVI stoljeću Bosna dobiva punu teritorijalno-administrativnu, političku i ekonomsko-civilizacijsku fizionomiju pokrajine Osmanskog carstva.

Srednjovjekovno bosansko društvo i osmanska država

Kad su se "dodirnuti" bosansko srednjovjekovlje i islam, odnosno kada se susrelo srednjovjekovno bosansko društvo sa osmanskom državom, njenom vlašću i svim što je ona nosila sa sobom – sa novom organizacijom države, novom vjerom i kulturom – ono još uvijek nije bilo etnički izdiferencirano, ali je u vjerskom, odnosno duhovno-idejnom pogledu izražavalo tri zasebne i antagonone cjeline, utemeljene u pravoslavlju, katoličanstvu i učenju "Crkve bosanske".³⁷ "U dodiru sa islamom, svaki od ovih duhovnih zasebnih posebnosti uspostavlja vlastiti suodnos. 'Stari Bošnjani' ili 'Dobri krstjani' bili su bliski izvornim zasadama kršćanstva, pa time i islama. Islam kao duhovno utočište i historijsko-civilizacijski krug, ne negira nego sažima i na sebi primjeren i izvoran način interpretira različita sveta predanja, te kao takav u srednjovjekovnom bosansko-hercegovačkom društvu nailazi na otvorena vrata, ponajprije u onom duhovnom i kulturnom miljeu koji je baštiniio i pripadao Crkvi bosanskoj. To društvo, odnosno njegov jedan dio, masovnim prihvatanjem islama, izrasta u autentičnu duhovnu i kulturnu zasebnost, koja se u historijskom samohodu diferencira u bošnjačko nacionalno biće. Rezultat dodira, susreta i kasnijeg prožimanja bosanskog srednjovjekovlja sa islamom,

34 Muafak M. Muhamed, *Spisateljstvo na arapskom jeziku u Bosni*, Aman 2001.

35 U doslovnom smislu riječi, nije se rabio u to vrijeme pojam turski jezik - *türk dilli*, već je taj pojam izražavao, osmanski jezik ili staroturski jezik – *osmanlı dilli* ili *eski türkçe* – koji je bio mješavina staroturskog, arapskog i perzijskog jezika sa prilagođenim arapskim pismom prema turskoj fonologiji. Taj jezik i pismo se zadržao u Osmanskoj imperiji sve do reformatora moderne Turske – Mustafe Kemala Atatürka.

36 Na perzijskom jeziku mnogi pjesnici/mistici (derviši) su pisali na tom jeziku. Pored toga, *Mesnevija* je prepisivana i pisana na tom jeziku, kao i mnoga druga djela.

37 U Povelji bana Stjepana Drugog Kotromanića od 21. jula 1325. prvi put se vjerska organizacija bosanskih krstjana spominje pod svojim bosansko-slavenskim imenom Crkva bosanska.

čiji je protagonist bila Osmanska država, jesu dva, za bosansko društvo veoma značajna i uzajamno uvjetovana procesa: prvo, prihvaćanje islama, kao cjelovite koncepcije života, koja u sebi objedinjuje jedinstvo sakralnih proklamovanih vrijednosti, i drugo započinjanje procesa formiranja bosanske/bošnjačke narodnosne posebnosti.

U izrastanju te duhovne i narodnosne posebnosti postavljala su se pitanja, koji su to činioci presudno utjecali na proces prihvata, širenja i učvršćivanja islama na bosanskohercegovačkom tlu, s jedne strane, i kako je islam u interakcijskom procesu povratno djelovao na duhovno-kulturnu nadgradnju onih koji su ga prihvatili, s druge strane? Kao nužnost se javlja potreba da odgovorimo na ovo pitanje odgovorom koji proizilazi iz jednog drugog pitanja koje glasi: Kako je moguće da pristalice Crkve bosanske stoljećima vode ogorčenu borbu protiv rimskih papa i pohoda ugarskih kraljeva, vođenih Katoličkom crkvom i srpskih despota, vođenih Pravoslavnom crkvom, za očuvanje svoje samobitnosti i posebnosti, a da istovremeno u susretu sa islamom, ne odričući se svoje posebnosti, srednjovjekovnog kulturnog i tradicijskog naslijeđa, prihvate masovno islam i da tu svoju sačuvanu duhovnu posebnost nastave gajiti u islamskom opredjeljenju? U razumijevanju tog fenomena nužno se nameće i odgovor da islam kroz jedinstvo duhovno-idejne snage ne odbacuje različita sakralna predanja u susretu sa 'Dobrim Bošnjanima', kao ni njihovo duhovno-kulturno naslijeđe, koje je u izmijenjenim okolnostima u nekim oblicima ostalo do danas.³⁸

Pojavni oblici državnosti

Bosna i Hercegovina je baštinila i crpila svoje priznanje i uz ostalo iz hiljadugodišnje državnosti, koja je u skladu sa prilikama, pojavno mijenjala oblike, ali suštinski uvijek zadržavala dovoljan kapacitet državno-pravne posebnosti u svim epohama. Prvi pisani tragovi o Bosni, kao "zasebno teritoriju" su pronađeni u spisima bizantijskog cara Konstantina Porfirogeneta³⁹ u X stoljeću (oko 958.) iz kojih

38 Više, Edib Đozić, *Bošnjaci u svijetlu savremenih teorija o nacionalnom pitanju*, Doktorska disertacija, Sarajevo, septembar 2002., str. 118.

39 Riječ je o političko-geografskom priručniku čiji je autor Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, str. 160. ("kai eis to cho'rion Bosona to Katera kai to Desne 'k"). Više, Malcolm Noel, *Povijest Bosne*, Zagreb – Sarajevo, 1995., str. 13.

se vidi da se Bosna tretira kao svojevrsan državni "subjekt". Burna historija Bosne se može grubo podijeliti na tri velika razdoblja:

1. **Doba feudalne bosanske države**, kada Bosna doživljava državopravni procvat i najveću teritorijalnu ekspanziju za vrijeme Kulina bana (1180.-1204.), bana Stjepana Kotromanića (1322.-1353.) i kralja Stjepana Tvrtka (1353.-1391.) za čije vladavine izlazi na veći dio dalmatinske obale. Bosna je u većem razdoblju bila nezavisna kraljevina, mada se formalno na nju protezala mađarska vlast od 1102. godine. Međutim, Bosna je uspijevala manje-više opstajati kao nezavisna kraljevina sve do pada pod osmansku upravu⁴⁰;
2. **Doba osmanske vladavine**, gdje Bosna poslije pada posljednjeg bosanskog kralja Stjepana I Tomaševića (1461.-1463.) u drugoj fazi – od 1580. do 1878. godine postaje Bosanski pašaluk⁴¹ sa posebnim statusom na Porti i
3. **Moderno doba**, koje nastupa sa austrougarskom okupacijom⁴² 1878. i traje do danas. Također, za vrijeme austrougarske okupacije Bosna je imala status "krunske zemlje" sve do aneksije 1908. godine, a kasnije krunske "corpus separatum"⁴³. Do aneksije sultan je bio formalno-pravni su-

40 "Posljednji bosanski kralj Stjepan I Tomašević zarobljen je u Ključu na Sani, nakon čega je palo i Jajce. Sultan Mehmed II Fatih je u proljeće 1463. zauzeo posljednje uporište. Osnovna masa bosanskih krstjana /bogumila/ tj. seljaka ("prostote") bezobzirno proganjana od katoličke crkve i vlastele, otvoreno je već tada prešla na stranu Osmanlija." Više, Mustafa Imamović, *Historija država i prava Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1999., str. 143.

41 Bosanski pašaluk, sa kasnijim nazivima beglerbegluk i ejalet, koji ima punu teritorijalno-administrativnu, političku i ekonomsko-civilizacijsku fizionomiju pokrajine Osmanskog carstva.

42 Više, Dr. Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutarnjo-politički razvitak BiH od 1978-1914.*, Sarajevo 1997., str. 23. "Nema sumnje, međutim, da Bosna i Hercegovina nije Berlinskim ugovorom trajno ustupljena Austro-Ugarskoj. U članu XXV ugovora, koji se odnosi na Bosnu i Hercegovinu, upotrijebljene su riječi "occupier et administret" – "zaposjesti i upravljati". Međutim, kada se radilo o trajnom ustupanju teritorija, upotrijebljene su riječi "ceder" (ustupiti, dati) ili "incorporer (sjediniti, spojiti).

43 "Ravnoteža odlučujućih činilaca u Monarhiji održala je i učvrstila kao politički najjednostavnije riješenje i u novim postaneksionim uvjetima Bosnu i Hercegovinu kao krunski *corpus separatum* sa nekom vrstom ustava i sabora." Više, Mustafa Imamović, op. cit., str. 320.

veren⁴⁴. Bosna je u svojoj burnoj historiji bilježila uspone i padove, ali nikad nije gubila identitet. U Kraljevini SHS Bosna je uspjela sačuvati, prije svega zahvaljujući JMO-u⁴⁵ i njenom lideru dr. Mehmedu Spahi, svoj identitet kao autonomna jedinica u jugoslavenskoj državi.⁴⁶ U komunističkoj Jugoslaviji Bosna i Hercegovina je bila jedna od federalnih jedinica sa utvrđenim granicama koje su ostale do danas i u kojima je međunarodno priznata.

Bosna i Hercegovina je kroz svoju milenijumsku opstojnost u različitim epohama i kroz različita društveno-ekonomska uređenja, koja su odražavala tadašnji stupanj razvoja društvenih odnosa, kako smo ranije naveli, imala elemente državnosti koji su pojavno mijenjali formu, međutim suštinski, Republika Bosna i Hercegovina – izuzev srednjovjekovne Bosne, tek biva državom u savremenom shvaćanju i doslovnom značenju riječi, pa prema tome i subjektom međunarodnog prava u periodu kojim se bavimo. O procesu priznavanja Republike Bosne i Hercegovine koji je otpočeo 6. aprila 1992. godine bit će govora kada budemo obrazlagali značaj i ulogu tog čina u odnosu na opstojnost Republike Bosne Hercegovine.

Analizirajući navedenu državno-pravnu historijsku vertikalnu Bosna i Hercegovina ispunjavala je sve uvjete te tako postala međuna-

44 "Nakon dužih pregovora Porta i Austro-Ugarska su 21. aprila 1879. zaključile u Istanbulu međusobni sporazum ili konvenciju (op.a. A.M. kasnije u literaturi nazvana Carigradska konvencija). U uvodu te konvencije na prvom se mjestu ističe da "činjenica okupacije ne vrijeđa suverena prava" sultana nad Bosnom i Hercegovinom", Više, Mustafa Imamović, op. cit., str. 277.

45 Jugoslovenska muslimanska organizacija osnovana je u vremenu od 18.-24. februara 1919. godine.

46 Članom 135. Vidovdanskog ustava, kojeg je izdejstvovala Jugoslovenska muslimanska organizacija od radikalno-demokratske vlade kao jedan od uvjeta da bi u Ustavotvornoj skupštini glasala za Ustav i koji je u tadašnjoj štampi nazvan "turskim paragrafom", određeno je da Bosna i Hercegovina ostaje u svojim sadašnjim granicama. Time je garantirana teritorijalna cjelovitost Bosne i Hercegovine i potvrđena činjenica da je još od ranog južnoslavenskog srednjeg vijeka postojao i postoji državno-pravni, odnosno političko teritorijalni kontinuitet Bosne i Hercegovine.

rodno priznata država – dakle imala je narod,⁴⁷ teritoriju,⁴⁸ institucije vlasti⁴⁹ i izvlačila je (crpila) suverenitet iz “prenesenog” suvereniteta na SFRJ po Ustavu⁵⁰ iz 1946. godine. Pored toga ispunila je i formal-

47 Popis stanovništva iz 1991. godine pokazuje da je Bosna i Hercegovina imala ukupno 4,377.033 stanovnika, od toga 1,902.956 ili 43,5% Bošnjaka, Srba 1,366.104 ili 31,2%, Hrvata 760.852 ili 17,4%. Pored toga 242.682 ili 5,5% se izjasnilo kao Jugoslaveni (posrednim analizama je utvrđeno, na osnovu religijske pripadnosti, da se radi, najvjerovatnije, u najvećem broju o Bošnjacima te 104.439 ili 2,4% ostalih). Važno je napomenuti da se Muslimani (Bošnjaci op.a. A.M.) tek u popisu od 1971. godine spominju kao ustavna kategorija. Naziv “Muslimani” nije odražavao historijski, geopolitički i etnički naziv Bošnjaka, međutim u sebi, po svojoj unutarnjoj suštini je sadržavao sve karakteristike jednog naroda, bez obzira na prevladavajuću vjersku asocijaciju na prvi pogled. Naime, Bošnjaci da bi izrazili svoju narodnosnu posebnost u komunističkoj Jugoslaviji do 1971., ne želeći se izjašnjavati prisilno nametnutom mogućnošću, da se deklariraju Srbima ili Hrvatima, u najvećoj mjeri su ostajali kao “neopredijeljeni” čime su jasno stajali do znanja da niti su Srbi niti Hrvati u narodnosnom smislu, kao što su to činili i za vrijeme Spahe u Kraljevini Jugoslaviji..

48 Državna teritorija (Izraz “teritorija” označava: u odnosu na Bosnu i Hercegovinu: svu kopnenu teritoriju Bosne i Hercegovine, njeno teritorijalno more, svu površinu, podzemlje i zračni prostor iznad, uključujući bilo koju pomorsku oblast smještenu iza teritorijalnog mora Bosne i Hercegovine, koja jeste ili može u budućnosti biti, prema zakonu Bosne i Hercegovine, a saglasno međunarodnom pravu, označena kao područje unutar kojeg Bosna i Hercegovina može vršiti prava u odnosu na morsko dno i podzemlje i prirodne resurse) je prostor određen državnim granicama. Ona obuhvaća kako zemljišni tako i zračni prostor, zajedno sa obalnim morem. Na tom prostoru država vrši svoju jurisdikciju kako na licima koja se na njoj nalaze, tako i na stvarima koje joj pripadaju. Kad se tiče Bosne i Hercegovine u skladu sa Mišljenjem broj (3) od 11. januara 1992. godine, kao odgovor Arbitražne komisije na upit Republike Srbije, stoji: Granice između Hrvatske i Srbije, između BiH i Srbije, i vjerovatno između drugih susjednih država, se ne mogu mijenjati osim sporazumom do kojeg bi se došlo slobodno... Osim gdje se drugačije dogovori, bivše granice postaju granice zaštićene međunarodnim zakonom. U geografskom smislu, BiH se nalazi između 42, 26 i 45,15 stepena sjeverne geografske širine i 15,45 i 19, 41 stepena istočne geografske dužine sa površinom od 51. 129 km².

49 Predsjedništvo SR BiH, Vlada SR BiH, Skupština SR BiH, itd.

50 Vidjeti *Ustav FNRJ* iz 1946. godine. Prvi Ustav FNRJ je izričito spominjao suverenost narodnih republika (“Suverenost narodnih republika u sastavu Federativne Narodne Republike Jugoslavije ograničena je samo pravima, koja su ovim Ustavom data Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji – Član 9., stav 1. Federativna Narodna Republika Jugoslavija štiti i brani suverena prava narodnih republika – Član 2. Protivan je Ustavu svaki akt uperen protiv suverenosti, ravnopravnosti i nacionalne slobode naroda Federativne Narodne Republike Jugoslavije i njenih narodnih republika – Član 10.”) i Nacrta Ustava iz 1991. godine, odnosno ustavni Amandman iz 1990. godine koji je usvojen i proglašen na zasjedanju Skupštine 31. jula 1990. godine, (Amandman LX u kojem stoji: “BiH je demokratska i suverena država ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda i narodnosti, koji u njoj žive.”

ne (političke) uvjete koje je od nje tražila Evropska zajednica te tako stekla uvjete, pored međunarodnog priznanja,⁵¹ da bude primljena u niz drugih međunarodnih organizacija i asocijacija, a prije svega u Organizaciju ujedinjenih naroda (OUN). Preciznije rečeno, Vijeće sigurnosti je već 20. maja preporučilo da se pod imenom Republika Bosna i Hercegovina primi u članstvo Ujedinjenih naroda, što je i učinjeno 22. maja 1992. godine. Svoje članstvo, kako to predviđa Ustav BiH u Članu 1., a kroz unutarnju transformaciju zadržava naziv kao Bosna i Hercegovina.

Međunarodno priznanje kao potvrda historijskog kontinuiteta

Slijedom navedenog međunarodno priznanje Republike Bosne i Hercegovine bilo je još jedna potvrda historijske činjenice njenog postojanja. **Međunarodno priznanje Republike Bosne i Hercegovine je značajno utoliko prije i više što je potvrdilo ono što je bio predmet osporavanja od strane njenih agresora.** Budući da je tim priznanjem otklonjena svaka sumnja i historijska nedosljednost, Republika Bosna i Hercegovina stekla je još jednu značajnu potvrdu historijskog **kontinuiteta** najmanje onoliko koliko je historijski **kontinuitet** njenog osporavanja od strane njenih susjeda, ako ne i više. Iz toga se izvlači zaključak da je potrebno, a u kontekstu ocjene njene državnosti u međunarodnopravnom smislu, povući paralele i pogledati njen ustavno-pravni položaj kao jedne od šest ravnopravnih republika bivše SFRJ. Prvi Ustav iz 1946. godine, pa i onaj iz 1963. godine nedvojbeno govore o suverenosti republika kroz pravo na samoopredjeljenje, uključujući i pravo na otcjepljenje koje je pripadalo isključivo suverenim državama. Bosna i Hercegovina je "crpila suverenitet" iz prenesenog suvereniteta na SFRJ, ili preciznije rečeno spomenuti Ustav, koji je stvorio jaku federaciju, potvrđuje u isto vrijeme da su republike "konzumirale" svoj suverenitet do trenutka ulaska narodnih republika u Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju.

51 Međunarodno priznanje može biti individualno i kolektivno. U slučaju BiH primijenjena su oba načela. Prvi, od strane pojedinačnih zemalja, i drugi prilikom priznanja od strane Evropske zajednice 6. aprila 1992. godine.

U prilog navedenom ide i tvrdnja sveučilišnog profesora dr. Jovana Stefanovića, koji također, kako je to naveo Stjepan Mesić,⁵² kaže: "Izvorni suverenitet pripada republikama, koje su ga svojom voljom prenosile na federaciju." U mjeri u kojoj je odmicalo vrijeme i "popuštale komunističke stegne" u istoj je mjeri s vremenom slabila jugoslavenska federacija i jačala državnost njenih republika. Pored toga, razvoj demokratskih procesa kroz "socijalističko samoupravljanje i demokratski centralizam" na određen način pod različitim utjecajima, kao i pod utjecajem migracije radno sposobnog stanovništva u zapadne zemlje, te razmjene i prodora ideja i informacija o "drugacijem" sve više su dovodile do državno-pravnog jačanja jugoslavenskih republika, tako da su po posljednjem Ustavu iz 1974. godine manje-više republike postale de facto države sa svim atributima državnosti.

Poslije donošenja Ustava iz 1974. godine dolazi do jačanja konfederativnih elemenata na račun federativnih, što će kasnije biti kamen-spoticanja i oružje u rukama miloševićevskih nacionalista. Milošević je dolaskom na vlast ukinuo Ustav SR Srbije iz 1974. godine. Ustav SFRJ iz 1974. godine u osnovi mijenja pristup suverenitetu, pa kaže: "Narodi Jugoslavije polazeći od prava svakog naroda na samoopredjeljenje uključujući i pravo na otcjepljenje, na osnovu svoje slobodno izražene volje u zajedničkoj borbi svih naroda i narodnosti u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji a u skladu sa svojim istorijskim težnjama.....ujedinili su se u saveznu republiku slobodnih i ravnopravnih naroda i narodnosti i stvorili.... Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju... Radni ljudi i narodi i narodnosti ostvaruju svoja suverena prava u socijalističkim republikama i u socijalističkim autonomnim pokrajinama u skladu sa njihovim ustavnim pravima, a u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji – kad je to u zajedničkom interesu ovim Ustavom utvrđeno."

Ovakav ustavni pristup predstavlja osnov za idejno-političko tumačenje, jer po njemu na eksplicitan način se ukazuje na republike kao nosioce suvereniteta, odnosno mjesta gdje se taj suverenitet konzumira, a samo onda – kada je to u zajedničkom interesu – kon-

52 Potvrđujući da je suverenitet u bivšoj SFRJ pripadao republikama Stjepan Mesić je 3.10.2002. godine za vrijeme svog svjedočenja pred Haškim tribunalom u procesu optuženom ratnom zločincu, Slobodanu Miloševiću, naveo i mišljenje spomenutog profesora, kao stručnjaka za Ustavno pravo.

zumira se u federaciji. Drugo, ovakav ustavni pristup zagovara na nedvosmislen način pravo na samoopredjeljenje do prava na otcjepljenje, i to isključivo republikama. Nadalje u Članu 1. Ustava SFRJ iz 1974. godine kaže se da je *Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija savezna država kao državna zajednica dobrovoljno ujedinjenih naroda i njihovih socijalističkih republika*, a Član 3. definira republiku na sljedeći način: "Socijalistička Republika je država zasnovana na suverenosti naroda i na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi i socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi i građana i ravnopravnih naroda i narodnosti."

Narod se u ovom konkretnom slučaju ne identificira sa nacijom. Narodna i nacionalna suverenost su tipološki odvojene i predstavljaju svoje zasebnosti, o čemu je bilo govora kod vrsta suverenosti. Iz ovoga dalje proizilazi da se pod pojmom "narod" podrazumijeva građanstvo ili svi žitelji jedne republike koji vrše suverenu vlast tako što država sprovodi volju naroda, odnosno državljana države. Ono što protivnici nezavisnosti Bosne i Hercegovine nisu htjeli uvažiti jeste da po međunarodnom javnom pravu – pravo na samoopredjeljenje ima narod države koja traži međunarodno priznanje, a ne etničke zajednice unutar državnog naroda. Pod državnim narodom u Bosni i Hercegovini se podrazumijevaju Bosanci i Hercegovci koji su izašli na referendum, a etničke zajednice čine Srbi, Hrvati i Bošnjaci, kao i pripadnici drugih naroda. Naravno, ovakav pristup bi se mogao futuristički etablirati kao prirodan proces, budući da se trenutno Ustavno rješenje i dalje zasniva na tri konstitutivna naroda tj. Bošnjacima, Srbima i Hrvatima. Iz navedenog proizilazi da su građani nosioci suvereniteta (Član 3.), kao i da ostvaruju svoja suverena prava u republici. Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine definiro je Bosnu i Hercegovinu na sljedeći način: "Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina je demokratska suverena država ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda i narodnosti koji u njoj žive."⁵³

53 *Službeni list SR BiH* broj 21/90 od 31. jula 1990. godine, amandman LX. Ovaj amandman na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine u skladu je sa Ustavom SFRJ i usvojen je u skladu sa postupkom amandiranja Ustava. Raniji Član 1. (1) je glasio: "Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina je socijalistička demokratska država i socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi i građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda i narodnosti...."

Iz Ustava SRBiH je vidljivo kao prvo, da je Bosna i Hercegovina *država*, a kao drugo, da je to *suverena država* što je veoma važno i nedvosmisleno. Također, vidljivo je da su konzumenti/nositelji suvereniteta građani, narodi i narodnosti, dakle žitelji koji u njoj žive, s tim da su posebno apostrofirani kao: Muslimani, Srbi i Hrvati koji isključivo u njoj žive, a ne Muslimani, Srbi ili Hrvati koji žive izvan Bosne i Hercegovine. Prema navedenom suverenitet pripada državi (R BiH) i njenom narodu – njenim žiteljima u najširem smislu te riječi. Cijeli koncept državnosti inače, počivao je na njihovoj suverenosti u bivšoj SFRJ, koja je jedino bila djelimično ograničena samo onda kada su to bili zajednički interesi svih ostalih republika. Dakle, suverenitet se djelimice, po potrebi, prenosio na Federaciju, ali i crpio iz nje. Analizirajući ustave vidljivo je da je Bosna i Hercegovina imala i sve druge atribute državnosti. Prema Ustavu SFRJ – Član 5. “teritorija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije je jedinstvena i sačinjavaju je teritorije socijalističkih republika”. Iz toga proizilazi da se teritorije jedne republike ne mogu mijenjati bez njenog pristanka.

Po Ustavu SRBiH – Član 5. teritorija Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine se definira na sljedeći način:

1. Teritorija SR Bosne i Hercegovine je jedinstvena i nedjeljiva. Granice Republike mogu se mijenjati odlukom Skupštine SR Bosne i Hercegovine samo u skladu sa voljom građana cijele Republike, izražene njihovim prethodnim izjašnjanjem putem referendumu, ako se za mijenjanje izjasni najmanje dvije trećine ukupnog broja birača.” Sve navedeno ukazuje i potvrđuje historijski realitet da je Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina u vrijeme zapleta jugoslavenske krize bila država sa glavnim gradom, zastavom, himnom itd., odnosno bila je suverena država, što je i uzeto u obzir prilikom razmatranja njenog međunarodnog priznanja od strane arbitražne Badinterove komisije.⁵⁴

⁵⁴ *Službeni list SR BiH broj 21/90. Prije amandiranja ovaj član je glasio: “Granice republika mogu se mijenjati odlukom republičke skupštine samo u skladu sa izraženom voljom stanovništva odgovarajućeg područja i općim interesima republike, a na osnovu sporazuma sa susjednom republikom” (Član 5. Ustava SR BiH iz 1974. godine).*

SVIJET I BOSNA I HERCEGOVINA NEPOSREDNO PRED AGRESIJU

Iako prostorno mala zemlja, definirana svojim povijesnim odrednicama, geopolitički locirana u Evropi, sa pomiješanim religijskim i civilizacijskim vrijednostima, Bosna i Hercegovina ima svoje mjesto i u svijetu, i u Evropi, i na Balkanu i svakako šansu da se racionalno opredijeli. Ako se realno i pragmatično definira sa svim svojim vrijednostima te prihvati koncept "evropeizacije"⁵⁵, Bosna i Hercegovina može pronaći svoje optimalne koordinate u okviru kojih može braniti i svoju postojanost i svoju posebnost i svoj teritorijalni i politički subjektivitet i razvijati se u duhu općeprihvaćenih konvencija o ljudskim pravima. Naravno, Evropska zajednica ili centri moći moraju na nedvosmislen način odaslati signal, izjaviti i prihvatiti Bosnu i Hercegovinu sa njenim posebnostima koja su odraz volje i naslijeđa njenih građana, pa i sa njenim naglašenim islamskim karakteristikama, ne umanjujući posebnost i karakteristike drugih naroda i građana općenito.

Bosna i Hercegovina se, kao dio međunarodne zajednice, našla u fokusu međunarodnih kretanja. Globalna kretanja u svijetu su dobila planetarni karakter, i ne mogu se izbjeći, čak i kad bismo to željeli. Otuda i potreba o pisanju o ovoj aktualnoj, veoma važnoj i izazovnoj temi. Poslije pola stoljeća ideološke konfrontacije i sukobljavanja, koja su se najjače manifestirala kroz suprotstavljenost blokovskih struktura Zapada⁵⁶ i Istoka (NATO, Varšavski pakt) u pokušaju da promijene "pravila ponašanja", Varšavski pakt zajedno sa tzv. "trećim svijetom" urušava se po sistemu domina. Treći svijet, odnosno "zemlje u razvoju" najdirektnije su se konfrontirale sa već, praktično, etabliranim zapadnim "globalnim pristupom svjetskom pitanju".

55 Većina muslimana u BiH se zalaže za "evropeizaciju", budući da i sami sebe drže evropskim autohtonim muslimanima, ali ne na način da se "evropeizacija" čita "kršćanizacija", za što se također, pod firmom "evropeizacije" neki zalažu.

56 Korišćenje "Istoka" i "Zapada" za identifikiranje geografskih područja je vrlo zbudujuće. Sve zavisi od toga gdje stojite. Za razliku od toga "Sjever" i "Jug" imaju općeprihvaćene i utvrđene tačke na polovima. U geopolitičkom i vojnom smislu Zapad je bio sinonim NATO-a, a Istok Varšavskog pakta. Poslije raspuštanja Varšavskog pakta vrlo često se pod tim pojmom podrazumijeva Rusija ili "pravoslavni svijet"/ nastalo od "istočnog hrišćanstva"/. Pojam "Zapad" za sada se uspješno koristi da uputi na ono što se nazivalo "zapadno kršćanstvo", dok se za pojam "Istoka" često dolazi u konflikt između pojmovnog određenja "islamskog" i "pravoslavnog svijeta".

Pored toga, ne treba gubiti iz vida činjenicu da je "treći svijet" pitanju globalizacije prilazio samo teoretski, uokvirujući ga u sintagmu "novi međunarodni ekonomski i politički poredak", čije se socijalno-političke teorije na kraju potpuno relativizirane "utapaju" u nadolazeću globalizaciju.

Usljed navedenih globalno-planetarnih promjena koje su zadesile svijet (urušavanje komunističke "vizije, odnosno iluzuje svjetskog poretka", kao alternative kapitalizmu – novom svjetskom poretku, zatim rušenje Berlinskog zida 1989. god. te prestanak *hladnoblokovskog rata*, i slabljenje pokreta nesvrstanosti i zemalja u razvoju) dolazi do porasta "nacionalnog osvješćenja" i određenja, ne samo u političkom nego i državno-pravnom smislu mnogih zemalja, pa i Bosne i Hercegovine. Raspad SSSR-a, političko i vojno osamostaljivanje zemalja centralne i istočne Evrope otvorili su neizbježne, ali bolne procese tranzicije iz centralističkih u liberalno-demokratske ekonomske i političke sisteme. Jednostavno, preko noći vojno-politička slika i odnos snaga se promijenio u Evropi. Iznenada, bez obzira na ranija stremljenja i dugogodišnji hladnoblokovski rat, čiji je prioritetni cilj bio "urušiti komunizam", i sam NATO se suočio sa novom realnošću i problemom prilagođavanja tranzicijskih i novonastalih zemalja u očuvanju sigurnosti u Evropi i bližim regionima.

Od bipolarne ka multipolarnoj slici svijeta

U novonastalim okolnostima, nošene inercijom događanja na svjetskoj vojno-političkoj i ekonomskoj sceni, a ohrabrene ekonomskim i političkim slabljenjem brojnih tranzicijskih zemalja i zemalja u razvoju, ključne zemlje Zapada nastavljaju slijediti logiku interesa koju brane vojnom i tehnološkom silom. Filozofija političko-ekonomskog usmjeravanja razvoja je u rukama "sedmorice najjačih", te Rusije i Kine u budućnosti. Te zemlje kreiraju strateške strukture NATO-a, Evropske zajednice i krupnih multinacionalnih korporacija, odnosno kontroliraju preko 60% svjetske razmjene kapitala kroz sistem restriktivne poslovne prakse. Duh "liberalne" razmjene, ne samo u trgovini nego i u uslugama (know-how), razmjeni tehnologija i investicionim resursima za razvoj, poslije višegodišnjih pregovora ugrađen je u tzv. Urugvajskoj rundi u Svjetsku trgovinsku organizaciju (WTO), dok predinvesticionu saradnju u najvećoj mjeri usmjerava UN-ov program

za razvoj (UNDP), kao i nacionalne agencije (USAID, SIDA i dr.). Sistematsko usmjerenje ekonomskog razvoja diktira Međunarodni monetarni fond (MMF) dok dio razvojne, prije svega infrastrukturne politike diktira Svjetska banka (WB). Postkomunističku eru, dakle, obilježava, kontrola svijeta od strane najjačih zemalja kroz NATO, WTO, IMF i UNDP.

I pored ključnih opredjeljenja ka liberalizaciji, od 60-ih godina uporno se formiraju integracione grupacije, ne samo u Evropi. Ovaj proces je započeo u Evropi sa carinskim unijama, što se van Evrope tek oblikuje. Evropa ipak ide dalje tako da pored ekonomskog ujedinjavanja koje integrira⁵⁷ jedinstven ekonomski prostor sa oko 400 miliona potrošača, stvara jedinstvenu valutu EURO i pokušava ustrojiti "interventnu jedinstvenu vojnu strukturu". Ovo je trenutni i budući veliki permanentni izazov Americi kao monopolarnoj svjetskoj sili. Ostali dio Evrope, uključujući tranzicijske zemlje i zemlje nastale disolucijom bivše SFRJ, nastoje ući ili su ušle u euro-atlanske asocijacije. Na prostoru sjeverne Amerike postoji trgovinska grupacija zemalja (SAD-e, Kanada, Meksiko), a čine se naponi stvaranja slobodne trgovinske zone u obje Amerike, čemu se protive neke od zemalja Južne Amerike. U Aziji djeluje grupacija ASEAN. Budući trgovinski džin, Kina, napokon je postala članica WTO-a. Arapske (golfske) zemlje djeluju kroz GCC⁵⁸ na ekonomskom planu.

Pa i pored svega mnogi tokovi izmiču kontroli zapadnih zemalja. Nagomilani socijalno-politički problemi, recidivi kolonijalnih (ne)rješenja u brojnim zemljama "trećeg svijeta" te povampirenje i reinkarnacija fašističkih ideologija krvi i tla proizvode tenzije, krize pa i najkrvavije konfliktne situacije, kao što su etničko čišćenje pa i genocid u Bosni i Hercegovini i Palestini. S druge strane neki teoretičari (Samuel P. Huntington)⁵⁹, i političari (Willy Claas, 1995. godine u funkciji Generalnog sekretara NATO-a), kao i neki premijeri i predsjednici država: italijanski premijer Silvio Berlusconi⁶⁰ i američki

57 U povijesti se pokazalo da "integrizmi" znače generiranje nasilja i ratova i da su smrtna bolest našeg vremena.

58 GCC (Savjet zemalja Gofla - *Golf Country Counsel*) čine sljedeće zemlje: Kuvajt, Ujedinjeni Arapski Emirati, Saudijska Arabija, Katar, Oman i Bahrein.

59 Dr. Enes Karić je među prvima preveo i objavio Huntingtonov tekst "Sukob civilizacija" u "Ljudska prava u kontekstu islamske zapadne debate".

60 Silvio Berlusconi je izjavio da je kršćanstvo i "kršćanska civilizacija" dominantnije i superiornije u odnosu na "islamsku civilizaciju."

predsjednik Džordž V. Buš⁶¹ – mlađi (George W. Bush) u svojim “is-hitrenim” izjavama nakon tragičnih događaja u SAD-a od 11. septembra 2001. godine, čini se, posežu za novim podjelama između različitih civilizacija – kršćanstva i islama.

Navedene činjenice potvrđuju da tzv. “novi poredak” u svijetu, baziran navodno na “neoliberalizmu”, nije još dovoljno uobličen, da nema niti čvrstu orijentaciju niti nosioce realizacije i, prije svega, nema instrumente koji bi trebali uzeti u obzir pravila iz baznih dokumenata UN-a (Povelja OUN, Deklaracija o ljudskim pravima, Pakt o građanskim i drugim pravima, Konvencije o prevenciji kažnjavanja akata genocida i dr.) i ugraditi ih u politiku ključnih zemalja. Indikativan je napor Sedmorice (Lion, juli 1996. godine), kroz donošenje Deklaracije o globalizaciji, gdje se problemi svijeta tek naznačuju, dok nove strategije nema, kao što je i indikativan sve organiziraniji oblik borbe i suprotstavljanja globalizaciji.

Bosna i Hercegovina i raspad bipolarnog sistema sigurnosti

Slijedom gore navedenih globalnih “događanja” našla se i Bosna i Hercegovina, jedna od konstitutivnih federalnih jedinica bivše SFRJ, kao jedna od domina koju je zahvatio “val globalizacije” u Evropi. Dokidanje bipolarnog svijeta i nestanak SSSR-a, kao svjetske sile sa pozornice najdirektnije je utjecao na promjene u bivšoj SFRJ, u kojoj je “srpski faktor” i dalje nastojao ostati dominantnim i superiornim u unutarnjim, vanjskim, vojnim i saveznim poslovima. Međutim, uprkos tim nastojanjima da se zadrže stečene pozicije, koje su direktna posljedica dugogodišnjeg sprovođenja “nacionalne srpske kadrovske politike” pod plaštom sprovedbe politike SKJ-u, ipak na unutarnjem planu dolazi do slabljenja centralnih organa, a jačanja bivše SR Srbije, što se posebno manifestiralo poslije preuzimanja političkog⁶² i državnog rukovodstva od strane Slobodana Miloševića, a naročito poslije “historijske” Osme sjednice Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije koja se održala

61 Džordž Buš je izjavio da su događaji od 11. septembra 2001. godine objava “križarskog rata.” Izjavu je kasnije demantirao i ogradio se od nje rekavši da je neodmjerena. Izjava je, ipak otišla u eter. Više, William S. Cohen, *American Holly War* (op.a. A.M. Sveti rat Amerike), “Washington post”, 12. septembar 2001.

62 Bivši bankarski činovnik, Slobodan Milošević, je 1986. godine izabran za predsjednika CK SK-SRS i od tada se politički eksponira kao vođa (vožd) srpskog naroda.

23.-24. septembra 1987. godine i objavljivanja *Memoranduma SA-NU*⁶³ ili "srpskog nacionalnog pitanja" u *Večernjim novostima* 1986. god, a za koga je još tada poznati srbijanski komunist i političar Ivan Stambolić rekao: "*Memorandum* je in memoriam Jugoslaviji".⁶⁴ Nema sumnje da je Osmi sjednica bila operativni uvod u sukobe u Jugoslaviji pa i rat.

Historijski promatrano, osmišljavanje "velikosrpske" ideje veže se za sredinu XIX stoljeća i *Načertanije* Ilije Garašanina (1844.). Na realizaciji ovog projekta radio je četnički pokret za vrijeme Drugog svjetskog rata. Ima mišljenja da je stvarna "balkanizacija" ili, preciznije rečeno "srbizacija" Bosne praktično počela poslije Hercegovačkog ustanka 1875. godine, da bi svoje otjelovljenje dobila brutalnom agresijom i nošenjem tzv. mošti (kostiju) Cara Lazara po unaprijed ucrtanim granicama "velike Srbije", što je imalo za cilj najmanje dvije stvari prvo, da se "napaćenom i obespravljenom" srpskom narodu pokaže, da su to "pravoslavne" zemlje i drugo, da su to istovremeno i "srpske zemlje". Otjelovljenje "velikosrpske" ideje u državotvornom smislu trebao je realizirati Slobodan Milošević kroz "posrbljavanje" bivše JNA i formiranje paravojskih jedinica u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori. Epilog pomamljene i pomračene svijesti su krvavi ratovi, prvo u Sloveniji, a zatim u Hrvatskoj, da bi se u svoj okrutnosti manifestirao agresijom⁶⁵ u Bosni i Hercegovini, kojoj je

63 Memorandum je lansirao tri teze: Prvo, osporava se legitimitet predstavnicima Srbije na Drugom zasjedanju AVNOJ-a u vezi koncepta federativne Jugoslavije, čime je praktično podriven temelj Jugoslavije, drugo teza o slovenačkoj i hrvatskoj diskriminaciji, kao razlogu ekonomskog zaostajanja Srbije, i treće, teza o položaju srpskog naroda izvan Republike Srbije, koja je imala za posljedicu pokušaj prekrivanja avnojevskih granica silom. Naime, to je dovelo do političkog zahtjeva da Srbi kao "jedinstven, suveren i državotvoran narod", koji nije adekvatno riješio svoje nacionalno pitanje, traži takve promjene savezne države, koja bi mu omogućila da takva svojstva ispoljava na cijelom prostoru bivše SFRJ.

64 Više, Vidosav Stevanović, *Milošević, jedan epitaf*, Sarajevo 2001., str. 55.

65 14. decembra 1974. godine Generalna skupština UN-a usvojila je Rezoluciju broj 3314 o agresiji. Prema njoj: "Agresija je upotreba oružane sile od strane jedne države protiv druge suverene, teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti neke druge države, ili na bilo koji način nesaglasno s Poveljom Ujedinjenih nacija." U rezoluciji se zatim nabrajaju primjeri takve upotrebe oružane sile kao što su: invazija, napad, okupacija, aneksija, bombardiranje, korišćenje oružja, blokada, napad na flotu, slanje oružanih bandi itd.

oduzeto prirodno⁶⁶ pravo⁶⁷ na samoodbranu i nametnut embargo na uvoz oružja od strane Vijeća sigurnosti.

Miloševićev ratni pohod, kako su mnogi predviđali, završio je tamo gdje je i počeo, na Kosovu. Kao promotor i naredbodavac, "sasvim slučajno", 24. aprila 1987. godine Milošević se obreo na mitingu u Kosovu Polju, predgrađu Prištine naseljenom Srbima. Dogodio se "incident" sa policijom, sastavljenom od Albanaca, koja je izvadila pendreke i krenula na masu. Milošević je kriknuo: "Niko ne sme da bije ovaj narod."⁶⁸ Kad je već riječ o Kosovu, nije na odmet podsjetiti da je Gazimestan bio samo formalni povod "intervencije države", a u stvari, suštinski, trebalo je derogirati Ustav bivše SFRJ iz 1974. godine i pod plaštom borbe za očuvanje SFRJ, zapravo ustrojiti borbu za inauguriranje "velike Srbije". Na Vidovdan 28. juna 1989. okupilo se nekoliko stotina hiljada Srba na Gazimestanu da proslave šestogodišnjicu izgubljene bitke na Kosovu gdje se Milošević opet "slučajno" obreo i najavio krvavi rasplet jugoslavenske krize rekavši: **"Posle šest vekova opet smo zaokupljeni borbama i svađama. Nisu to oružane borbe, ali nije isključeno da će do njih i doći."**⁶⁹

Praktično, Milošević je najavio mogućnost oružanih bitaka u cilju omogućavanja srpskom narodu kao "jedinственom, suverenom i državotvornom" da takva svoja svojstva ispoljava bez obzira na to u kojem dijelu države živi. Bio je to moto i ključ već razuzdanom srpskom nacionalizmu da "izvozi revolucije"⁷⁰ metodom poznatih "mi-

66 *Povelja UN-a*, član 51. glasi: "Ova Povelja ničim ne narušava urođeno pravo (Izraz 'Ova Povelja ničim ne narušava urođeno pravo' glasilu bi u prijevodu prema francuskom tekstu: 'Nijedna odredba ove Povelje ne narušava prirodno pravo') na individualnu ili kolektivnu samoodbranu u slučaju oružanog napada protiv nekog člana Ujedinjenih nacija, dok Vijeće sigurnosti ne preduzme mjere potrebne za održavanje međunarodnog mira i sigurnosti. O mjerama koje preduzmu članovi pri vršenju tog prava na samoodbranu, odmah će se obavijestiti Vijeće sigurnosti i one neće ni na koji način dovesti u pitanje ovlaštenje i obavezu Vijeća sigurnosti da, na osnovu ove Povelje preduzme u svakom trenutku korak koji smatra nužnim radi održanja ili uspostavljanja međunarodnog mira i sigurnosti."

67 Više, Prof. dr. Branimir M. Janković, op. cit., str. 358.

68 Više, Vidosav Stevanović, op. cit., str. 56.

69 Izvod iz govora Miloševića na Gazimestanu od 28. juna 1989. godine.

70 Srpska "antibirokratska revolucija" izbacila je na površinu radikalne vođe i zagovornike "velikohrvatskih" državnih projekata.

tinga istine"⁷¹ gdje je, uz već inaugurirani slogan *hleba i soli*, zapravo stvaran mitološki bolestan san "nebeskog naroda" o "velikoj Srbiji" pod izgovorom ugroženosti Srba i "srpstva." Istaknimo, objektivnosti radi, pored nastojanja i pretenzija Srbije da stvori "veliku Srbiju" na historijskom prostoru Bosne i Hercegovine također, Hrvatska je dolaskom Tuđmana na vlast razvijala pretenzije i uspostavu "velike Hrvatske" na državnom teritoriju Bosne i Hercegovine, o čemu će kasnije biti riječi.

Kada se sagledaju srpsko-hrvatske pretenzije kao jedinstvo velikodržavnih interesa i povuku paralele, bosanska tragična i bolna desetogodišnja iskustva pokazuju i potvrđuju da su ideje iz XIX stoljeća – vrijeme kada su narodi zaokruživali svoj državni i životni prostor – retrogradne ideje i retrogradan proces koji je zaludio dobar dio i srpskog i hrvatskog naroda, dovodeći ih na granicu kolektivne odgovornosti.⁷² Nosioi "velikosrpskog" i "velikohrvatskog" državnog projekta iskoristili su "sigurnosni vakuum" nastao u Evropi usljed pada Berlinskog zida, raspada SSSR-a i Varšavskog pakta, odnosno raspadom bipolarnog sistema sigurnosti, koji je održavao vojnu ravnotežu dva bloka i osiguravao mir u Evropi u posljednjih 50 godina, da u tom sigurnosno praznom prostoru izvrše agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu i time realiziraju svoje velikodržavne projekte na štetu državnog teritorija Bosne i Hercegovine.

OD DISOLUCIJE JUGOSLAVIJE DO MEĐUNARODNOG PRIZNANJA BOSNE I HERCEGOVINE

Republiku Bosnu i Hercegovinu je kao suverenu, nezavisnu i cjelovitu državu prva priznala Bugarska, još 15. januara 1992. godine, a Evropska zajednica 6. aprila 1992. godine, kada je na nju zvanično i otpočela agresija. Susjedna Hrvatska i SAD-e priznale su Republiku Bosnu i Hercegovinu dan kasnije, tj. 7. aprila 1992. godine. Od tada,

71 Valikosrpski nacionalisti i protagonisti "istine" su i u Ljubljani bili kazakali "miting istine" 1989. godine, ali je slovenačka policija odbila da obezbjeđuje "skup". Ipak, na Prešernovom trgu okupilo se nekoliko desetina Srba, promicatelja "istine o Jugoslaviji".

72 Iako po pitanju ratnih zločina (Zločin protiv čovječnosti, Genocid, kršenje Međunarodnog prava i običaja ratovanja, npr.) Haški tribunal presuđuje samo "individualnu odgovornost", teško se oteti dojmu i prihvatiti "individualnu odgovornost" pri sljedećoj konstataciji: Ako je ubijeno blizu (ili preko) 200.000 Bošnjaka to znači da imamo blizu (ili preko) 200.000 ubica u jednom narodu!!! Je li to individualna ili kolektivna odgovornost?

Bosnu i Hercegovinu priznalo je više od 130 zemalja, od toga su 44 arapsko-islamske zemlje s kojima BiH održava pune diplomatske odnose,⁷³ a u punopravno članstvo UN-a primljena je 22. maja 1992. godine.

Bosna je povijesna činjenica. Kad je došlo do njenog uobličenja u međunarodno priznati državni suverenitet, antibosanski centri moći, prije svega u Beogradu, a onda i u Zagrebu, su na najeklatantniji način "združenim" snagama krenuli u njenu državnopravnu destrukciju. Kao početna osnova uzimali su se dogovori Miloševića i Tuđmana iz Karađorđeva, (26. mart 1991. godine) naravno i "istorijska", odnosno "povijesna" tumačenja dvaju aktera. Stipe Mesić javno je priznao u nekoliko navrata da je on lično aranžirao prvi susret Miloševića i Tuđmana u Karađorđevu. Nakon tog susreta, kako je dogovoreno, "ekspertni timovi"⁷⁴ su trebali razraditi detalje podjele Bosne i Hercegovine. O ovim kao i drugim detaljima govorit ćemo kasnije.

Međunarodno priznanje Republike Bosne i Hercegovine, dakle, dolazi u vrijeme disolucije SFR Jugoslavije i ekspanzije velikodržavnih projekata njenih susjeda. Prvi znaci ozbiljne krize jugoslavenske federacije manifestiraju se odbijanjem Stipe Mesića u maju i junu 1991. godine na položaj funkcije predsjedavajućeg Predsjedništva SFRJ, odnosno **pokušajem** proglašavanja "vanrednog stanja" od strane Raifa Dizdarevića, "izlaskom" tenkova na beogradske ulice uslijed kosovske krize, zatim proglašenja nezavisnosti Slovenije i

73 Bosni Hercegovinu još uvijek 13 zemalja članica OIC-a nisu priznale, niti uspostavile diplomatske odnose. Izuzev Iraka, ostale zemlje to nisu uradile isključivo zbog neažurnosti - i naše i njihove.

74 "U Tuđmanovom timu su bili Dušan Bilandžić, Josip Šentija (prvi direktor HINE) i Zvonko Lerotić. Na srpskoj strani Smilja Avramov, inače rodom iz Pakraca u Hrvatskoj, Dušan Mihajlović i Vladan Marković i Vladan Kutlešić. Između timova su, kako nam kaže akademik Dušan Mihajlović, uz znanje političkih vrhova Srbije i Hrvatske, održana tri sastanka: u Belju kod Osijeka, Beogradu i Zagrebu." Više, *Slobodna Bosna, Dosije Karađorđevo*, 6. april 1997., str. 8.-10. Prema izvještaju sudionika ovih razgovora Dušana Bilandžića dato *Nacinalu* u oktobru 1996. godine: "U početku 1991., nakon njegovih pregovora sa Miloševićem, dogovoreno je da se sastanu dvije komisije koje bi raspravljale o podjeli Bosne i Hercegovine. Tuđman mi je tada rekao da se on sa Miloševićem načelno dogovorio, a da mi moramo konkretno razraditi na mapama." Više, *Slobodna Bosna* od 10.9.1998., "Haag", str. 31.-37.

Hrvatske 25. juna 1991. godine.⁷⁵ Jugoslavenska kriza je automatizmom involvirala Evropsku zajednicu koja na samom početku šalje “ministarsku trojku”⁷⁶ te – u zamjenu za izbor Mesića – objavljuje da Evropa podržava jedinstvo Jugoslavije.⁷⁷ Izakulisne diplomatske aktivnosti, koje su bile na sceni još od januara do 18. jula 1991. godine ne daju još uvijek odgovore kako su se Milošević i Kučan, izvan utjecaja međunarodne zajednice, našli tako brzo na istom stajalištu.

Involviranje Evropske zajednice u jugoslavensku krizu

Poslije neuspjeha “evropske trojke” i “sedmodnevno rata”, a time i definitivnog izlaska Slovenije, a zatim i Hrvatske iz bivše SFRJ, Evropska zajednica još uvijek ne shvaćajući srž jugoslavenske krize, poseže za novim globalnim rješenjem pod nazivom *Elementi za globalno rješenje jugoslavenske krize* sadržanim u *Deklaraciji o Jugoslaviji* koja je **usvojena** na ministarskom sastanku u Briselu 27. augusta 1991. godine u kojoj, između ostalog, stoji: “Evropska zajednica i njene države članice su užasnute sve većim nasiljem u Hrvatskoj. One podsjećaju odgovorne za nasilje na svoje opredjeljenje **da nikada ne priznaju promjenu granica do koje nije došlo mirnim putem i sporazumno**. Potpuno je pogrešna politika srpskih neregularnih formacija što nastoje da riješe probleme sa kojim očekuju da će se suočiti u novom ustavnom uređenju, vojnim sredstvima. Još više uznemirava to da se više ne može osporiti da pojedini elementi JNA pružaju aktivnu pomoć srpskoj strani....

75 Povod ponovnog sastanka sa “evropskom trojkom” bilo je obznanjivanje nezavisnosti ovih dviju republika. “Do razgovora je došlo u vreme nastojanja da Slovenija i Hrvatska ispoštuju svoja obećanja uz garanciju EZ da izvrše suspenziju separatističkih odluka za tri meseca, da bi se u međuvremenu potražilo sporazumno političko rešenje.” Borisav Jović, *Posljednji dani SFRJ*, drugo izdanje Beograd 1996., str. 350.; Pored toga “na Brionima je 7. jula 1991. godine prihvaćena Deklaracija Evropske zajednice kao platforma za pregovore o budućnosti Jugoslavije”. Više, V. Kadijević, *Moje viđenje raspada, Vojska bez države*, Beograd 1993., str. 118.; “Otcjepljenje Slovenije je u stvari, bilo ozvaničeno 8. jula na sastanku na vrhu održanom na Brionima, idiličnom Titovom utočištu na Jadranu. I pre nego što su se tog jutra okupili učesnici, savez sklopljen 24. januara između srpskog i slovenačkog lidera, kada su se Milošević i Kučan prvi put dogovorili o pravu naroda na otcjepljenje, sada je definitivno potvrđeno.” L.Silber – A. Litl, *Smrť Jugoslavije*, Beograd 1996., str. 184.

76 “Trojku” su sačinjavali predstavnici Luksemburga Žan Pos, Holandije Van den Bruk i Italije De Mikelis.

77 “U sitne sate 1. jula, Mesić je konačno izabran za šefa države, koja u očima onih što su ga izabra-li više nije postojala. Višestruko izmanipulisana, ali odlučna u svom optimizmu, trojka evropske zajednice je izjavila da je postignut značajan napredak.” L.Silber – A. Litl, op. cit., str. 182.

Zajednica i njene države članice nikada neće prihvatiti politiku svršenog čina...

Zauzimanje teritorija, što ne priznaje međunarodna zajednica nikad, neće proizvesti onu vrstu legitimne zaštite koju traže svi u novoj Jugoslaviji..."⁷⁸

Posve je bilo bjelodano da poslije masakra civilnog stanovništva u jednoj bolnici u Vukovaru JNA nije više "čuvar tekovina revolucije", već se "srbizirala"⁷⁹ u mjeri u kojoj je moguće ostvarivati komandovanje i rukovođenje jedinicama bez straha od "krtica" iznutra. Bio je to kraj SFRJ. Međutim, pored demaskiranja i demistifikacije JNA, Deklaracija o Jugoslaviji *unosí veoma povoljnu klimu za nepriznavanje silom stečenih pozicija, kao trajnog opredjeljenja "evropske dvanaestorice"*,⁸⁰ odnosno ovakvim rezolutnim stavom utire put radu kasnije uspostavljene Arbitražne komisije, koja će biti veoma važan činilac u rješavanju jugoslavenske krize. Važno je naglasiti, da je Komisija prihvaćena od strane Evropske zajednice i Saveznog predsjedništva SFRJ, koje je i imenovalo dva člana, dok su ostala tri člana bila imenovana od strane Evropske zajednice. Slijedom toka događaja Predsjedništvo SFRJ je na svojoj sjednici od 1. septembra 1991. godine prihvatilo Deklaraciju o Jugoslaviji koju je sačinila Evropska zajednica, uključujući sve konsekvence koje ona pravno proizvede.

To je bio ključ u budućem radu Arbitražne komisije koja je po primitku "međurepubličkih sporova" bila dužna u roku od dva mjeseca odgovoriti, iz čega se implicitno izvlače zaključci da je to operativno tijelo te da to tijelo raspolaže sredstvima za primjenu, što će se kasnije potvrditi i kroz međunarodno priznanje Republike Bosne i Hercegovine, ali ne i okončanja agresije i agonije u Bosni i Hercegovini. U zajedničkoj izjavi od 3. septembra 1991. godine usvojen je princip po kojem "u okviru Konferencije predsjedavajući prenosi na Arbitražnu komisiju pitanja upućena na arbitražu i rezultati razmišljanja Komisije se vraćaju na Konferenciju preko predsjedavajućeg... šest republika je također prihvatilo ove dogovore."⁸¹ U kasnijem radu Arbitražne komisije, tačnije onda

78 Borisav Jović, op. cit., str. 372.

79 "U tom cilju je sva teritorijalna odbrana razoružana pre nego što su počeli oružani sukobi u Jugoslaviji... Naravno, da smo teritorijalnu odbranu srpskih delova u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini upotrebili u dejstvima zajedno sa JNA." Više, Veljko Kadjević, op. cit., str. 94.

80 Ovaj princip nije nikada ispoštovan do kraja. Republika srpska nastala je isključivo na osnovama pozicija koje su stečene silom, odnosno kao posljedica sile i etničkog čišćenja.

81 Mišljenje Arbitražne komisije broj (8), (9) i (10).

kada se njene odluke nisu poklapale sa interesima Srbije, bilo je osporavanja njene nadležnosti, pa čak i nepriznavanja njenog legitimiteta, što je posebno izraženo u zajedničkom pismu Arbitražnoj komisiji od 8. juna 1991. godine, koje su uputili Slobodan Milošević i Momir Bulatović, prvi kao srbijanski a drugi kao crnogorski predsjednik.

Nakon što je Arbitražna komisija na temelju međunarodnog prava dala svoja mišljenja koja se nisu uklapala u scenarij stvaranja velike Srbije, oni su joj potpuno osporili legitimitet. Arbitražna komisija u svom radu je *na osnovu međunarodnog prava rješavala razlike koje su joj suprotstavljene strane dostavljale što precizno i čini definiciju arbitraže*.⁸² U daljnjoj opstrukciji Arbitražne komisije Srbija ide korak dalje i dostavlja **“svoja tri pitanja”** Arbitražnoj komisiji slijedeći taktiku prihvaćanja pa onda odbacivanja prijedloga. Najslikovitiji primjer “srpske taktike” u kasnijim pregovorima i “pristajanjima” na evropske planove se očituje u sljedećem tekstu: “Priprema za razgovor republičkih predsjednika u Sarajevu 6. juna (1991. godine, op.a. A.M.) o jugoslovenskoj krizi.... Prema informacijama iz pouzdanih izvora, u EZ i NATO-u rade na izolaciji i kompromitovanju Srbije. U Sarajevu to treba da se potvrdi tako što će četiri republike da prihvate predlog Gligorova i Izetbegovića,⁸³ a Srbija i Crna Gora da se izoluju i osude. Inače, predlog je glup i nefunkcionalan. To bi bilo opravdanje Sloveniji i Hrvatskoj da konačno izađu iz Jugoslavije. Odlučili smo da ih šokiramo: da prihvatimo predlog kao osnovu za razgovore, da ih sprečimo u nameri, a potom da **polako evoluiramo ka svom konceptu**.”⁸⁴

Evropski planovi za političko rješenje krize

Kasnije će se pokazati i Milošević kao dobar virtuoz u “evoluiranju” stavova kada se poslužio oprobanim receptom da prvo prihvati međunarodne prijedloge, a da ih u nastavku pregovora, ili kad se vrati u Srbiju, odbaci ili ospori. Istu metodologiju primjenjivao je i Radovan Karadžić, koji je međunarodnu zajednicu izluđivao opro-

82 Arbitraža ima za cilj rješavanje sporova između država od strane izabranih sudija na bazi poštovanja prava, Član 37. Haške konvencije o mirnom rješavanju sporova iz 1907. godine. Više, *Arbitražna komisija, I.C.F.Y., Sastav, zadaci i mišljenja 1. – 15.*

83 “Asimetrična federacija”, koncept ustavnopravnog rješenja bivše SFRJ kojeg su u cilju izbjegavanja “krvavog raspleta” jugoslavenske krize ponudili Gligorov i Izetbegović.

84 Borisav Jović, op. cit., str. 338.

banim receptom: "voljom srpskog napaćenog naroda i pričom o srpskoj nejači". Najeklatantniji primjer je, svakako, prvo prihvaćanje međunarodnog plana od strane Miloševića (4. oktobra 1991. godine) a zatim, za samo četiri dana, njegovo osporavanje i odbacivanje. Taj prijedlog je sadržavao tri principa:

1. *Labava asocijacija ili savez suverenih ili nezavisnih republika*
2. *Odgovarajući sporazumi koji bi se sklopili radi zaštite nacionalnih zajednica, uključujući garantiranje ljudskih prava i eventualno davanje specijalnog statusa određenim područjima.*
3. *Nemogućnost jednostranih promjena granica.*⁸⁵

Nakon izvjesnog vremena, tačnije 18. oktobra 1991. godine na zasjedanju u Hagu, Evropska zajednica izlazi sa konačnim planom pod naslovom *Okvir za generalno rješenje* kojeg su dale na uvid svim republikama i za kojeg se vjerovalo da ima izgleda na uspjeh, budući da su ga potpisale sve republike izuzev Srbije, dakle i Crna Gora. I ovaj plan kao i prethodni doživio je neuspjeh. Ključnom stvari i kulminacijom raspleta jugoslovenske krize smatra se ovaj "evropski plan" za rješenje jugoslavenske krize. Naime, "prema *Okviru za generalno rješenje*, prevazilaženje krize uključuje sljedeće komponente:

- a) Stvaranje nezavisne republike sa međunarodnim subjektivitetom za one republike koje to žele,
- b) Slobodna asocijacija republika sa međunarodnim subjektivitetom kako je to predviđeno ovim sporazumom,
- c) Sveobuhvatni sporazum uključujući i kontrolne mehanizme za zaštitu prava čovjeka i specijalnog statusa za pojedine grupe i oblasti,
- d) Evropsko angažiranje u slučajevima gdje je potrebno,
- e) U sklopu globalnog rješenja, priznavanje nezavisnosti onih republika koje to budu željele, u okviru njihovih postojećih granica, osim ukoliko se ne postigne drugojačiji sporazum."⁸⁶

Vrijedno je spomena da su na *okvirni plan* stavili svoje potpise i Rusi i Amerikanci, ali Milošević nije prihvatio ponuđeno rješenje. "U naknadnom obrazloženju svoga stava Milošević je istakao da *pet*

⁸⁵ Silber L. – Litl A., op. cit., str. 214.

⁸⁶ Više, Kasim I. Begić, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Dejtonskog sporazuma*, Sarajevo 1996., str. 24.

principa sporazuma za globalno rješenje jugoslavenske krize praktično znači ukidanje Jugoslavije.”⁸⁷

Ovim Sporazumom, kako se vidi, data su široka prava kada se tiče zaštite “manjina”. Međutim, poslije Miloševićevog odbijanja i Crna Gora se pridružuje istom “evoluiranom” stavu. Ilustracije radi navest ćemo “širinu zahvata” koji se ovim sporazumom predviđa: “U onim područjima, u Hrvatskoj i Bosni, u kojima su činili većinu, Srbi bi na osnovu haškog prijedloga imali pravo da, po vlastitom izboru, koriste nacionalna obilježja i zastave, pravo na drugo državljanstvo koje bi dobile pored državljanstva matične republike kao i na sistem obrazovanja koji poštuje ‘vrijednosti i potrebe’ Srba. Konačno, dato im je pravo na vlastiti parlament, vlastitu administrativnu strukturu, uključujući i regionalne policijske snage i vlastito sudstvo.”⁸⁸ Vidljivo je da je ovim “okvirnim planom” predviđena široka lepeza mehanizama za zaštitu nacionalnih posebnosti, a naročito Srba, budući da se Srbi apostrofiraju u tekstu “okvirnog plana”. Evropska zajednica, uvidjevši da je “obmanuta” i ovim “planom” poseže za “novim odgovorom” na sastanku u Briselu 15. i 17. decembra 1991. godine na kojem se usvajaju dva nova dokumenta:

1. Deklaracija o Jugoslaviji i
2. Deklaracija o kriterijumima za priznavanje novih država u istočnoj Evropi i Sovjetskom Savezu.

Ovo je bio novi i kvalitativan iskorak Evropske zajednice koja je odaslala nedvosmislenu poruku svijetu. Više se nije moglo nazad. Za Bosnu i Hercegovinu, praktično, to je značilo “odbrojavanje” vremena.

Raspad države kao kulminacija političke krize

Na drugoj strani, stvaranju povoljne atmosfere za rat u Bosni i Hercegovini doprinosile su krive predodžbe nekih akademski obrazovanih intelektualaca Zapada, pa i na Istoku koji su išli čak dotle da su tvrdili da nije izvršena agresija na Bosnu i Hercegovinu, već da je na sceni bio rat između civilizacija (S. Huntington i Antony Givens), vjerski, građanski i etnički rat i da su Bošnjaci muslimani “oktroiran narod” kojeg su Tito i KPJ-u “oktroirali” i izmislili, a da su to zapravo Srbi ili etnički Hrvati. Ovakvi znanstveno neutemeljeni kvalifikativi

⁸⁷ Više, Kasim I. Begić, op. cit., str. 25.

⁸⁸ Silber L. – Litl A., op. cit., str. 215.

samo su unosili dodatnu konfuziju naspram evidentno prisutnih elemenata budućeg "etničkog čišćenja" nesrpskog stanovništva u Bosni i Hercegovini. Poslije niza neuspjeha Evropske zajednice da "sačuva" Jugoslaviju, posve je bilo bjelodano da je izlaskom SR Slovenije⁸⁹ i SR Hrvatske⁹⁰ (obje proglasile nezavisnost 25. juna 1991. godine) iz bivše SFRJ nezaustavljivo otpočeo proces njene disolucije. Bosna i Hercegovina je slijedom raspleta Konferencije o Jugoslaviji⁹¹ "izabrala svoj nezaustavljiv put ka punoj nezavisnosti". U međuvremenu, pošto je Evropska zajednica "raspisala konkurs" za priznavanje **onih republika koje to žele** i koje ispunjavaju određene uvjete Predsjedništvo, Vlada i Skupština SRBiH čine vanredne napore da odgovore i zadovolje formalne kriterije koji se ogledaju u sljedećem:

- a) Da li žele biti priznate kao nezavisne države;
- b) Da li prihvaćaju sve obaveze sadržane u dokumentu o kriterijima za priznanje novih država;
- c) Da li prihvaćaju uvjete navedene u Nacrtu Haške konvencije, koju razmatra Konferencija o Jugoslaviji, a naročito one u drugom poglavlju koji se odnose na ljudska prava i prava nacionalnih i etničkih grupa;
- d) Da li i dalje podržavaju napore Generalnog sekretara i Vijeća sigurnosti UN-a i nastavak Konferencije o Jugoslaviji.

Aplikacije je trebalo dostaviti zaključno sa 23. decembrom 1991. godine, a Arbitražna komisija je trebala donijeti odluke do 15. januara 1992. godine. "Pripremajući se za nezavisnost Vlada BiH 8. januara 1992. godine izjavljuje da prihvaća Povelju UN-a, Završni akt iz Helsinkija, Parišku povelju, Univerzalnu deklaraciju o pravima čovjeka, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i sve druge međunarodne akte koji garantiraju prava čovjeka i slobode,

89 Dana 17. juna 1991. godine izbio je sedmodnevni rat u Sloveniji. Ima dosta zagovornika da je "sedmodnevni rat" u Sloveniji zapravo bio lažni rat u dogovorenom aranžmanu Miloševića i Kučana još na Brionima 24. januara 1991. godine.

90 Vatikan je odigrao centralnu ulogu. Papa je Hrvatsku proglasio "bedenom (Zapadnog) kršćanstva" i požurio da pomogne diplomatsko priznavanje dvije države prije nego što je to učinila Evropska zajednica (**op.a. A.M. Island je prvi priznao Republiku Hrvatsku, a zatim Njemačka**). Više, S. Huntington, *Sukob civilizacija*, Banja Luka, 2000., str. 313.

91 Konferencija o Jugoslaviji započela sa radom septembra 1991. godine pod pokroviteljstvom Evropske zajednice.

kao i preuzete obaveze SFRJ u oblasti kontrole naoružanja.”⁹² “Za bosansku je vladu situacija bivala sve nepodnošljivija. Predsjednik Izetbegović, koji je jednom kazao *da je birati između Tuđmana i Miloševića isto što i birati između leukemije i tumora na mozgu*, izjavio je na početku listopada (1991.) da je Bosna i Hercegovina neutralna u sukobu između Srbije i Hrvatske. Radovan Karadžić osudio je tu izjavu kao “antisrpski čin” i dodao da je rat u Hrvatskoj “rat protiv povampirene fašističke svijesti”. Rekao je i da “samo suverena vlada može proglasiti neutralnost.”

Pitanje suverenosti Bosne i Hercegovine

Što se ovoga posljednjeg tiče, imao je potpuno pravo, pa je bosanska Skupština počela ozbiljno raspravljati o prijedlogu da se proglasi suverenost Bosne i Hercegovine.”⁹³ Skupština Republike Bosne i Hercegovine na sjednici od 14. januara 1992. donosi *Rezoluciju o suverenosti Bosne i Hercegovine*. Uporedo sa usvajanjem referendumskog navedenog pitanja Skupština SR Bosne i Hercegovine, na istoj sjednici od 25. januara 1992. godine, usvaja Odluku o povlačenju predstavnika Bosne i Hercegovine iz svih saveznih organa i institucija. Tim činom praktično se raskidaju državnopravni odnosi Bosne i Hercegovine sa subjektivitetom i nastaje novo stanje, budući da je po Mišljenju broj (1) Arbitražne komisije od 29.11.1991. godine SFRJ već bila u procesu disolucije. Republička izborna komisija saopćila je i službeno proglasila rezultate Referenduma 6. marta 1992. godine, tako da se smatra da je od tog datuma Republika Bosna i Hercegovina suverena i nezavisna država sa međunarodnim subjektivitetom, odnosno postala je subjekt međunarodnog prava. Predsjedništvo BiH u funkciji Skupštine potvrdilo je izvještaj o referendumu, istovremeno donoseći Uredbu sa zakonskom snagom o provođenju odluke o republičkom referendumu.⁹⁴ Da je to tako, najilustrativnije potvrđuje činjenica o međunarodnom priznanju Republike Bosne i Hercegovine već 6. aprila 1992. godine.

Što se Referenduma tiče, ne može se sa sigurnošću utvrditi i saopćiti procenat učešća pojedinih naroda na njemu. Međutim, uzmemo li posredan pokazatelj – etnički sastav stanovništva po općinama, izvlači se zaključak da se na Referendum odazvao naj-

92 Alija Izetbegović, *Sjećanja*, Sarajevo 2001., str. 106.

93 Više, Malcolm Noel, op. cit., str. 301.

94 *Oslobođenje*, broj 15.661 od 26.1.1993., str. 1.

veći broj Hrvata, zatim Bošnjaka (ranije Muslimana op.a., A.M.), a onda Srba. Vidljivo je, da uprkos suprotstavljanju i prijetnjama SDS-a i SPO-a, ipak, na Referendum izlazi i glasa za suverenu Republiku Bosnu i Hercegovinu značajan broj Srba, naročito u gradskim jezgrama. Rezultati Referenduma prema tome potvrđuju da su oni bili izraz slobodne volje građana Bosne i Hercegovine što je uvažila i Arbitražna komisija, koja u svom Mišljenju broj (11) navodi: **...”Na referendumu održanom 29. februara i 1. marta 1992. godine, većina ljudi te Republike izjasnila se za suverenu i nezavisnu Bosnu.** Rezultati Referenduma su zvanično objavljeni 6. marta, i od tog datuma, uprkos dinamičnim događajima koji su se desili u Bosni i Hercegovini, ustavni organi ove Republike su djelovali kao organi suverene države da bi održali njen teritorijalni integritet i svoju punu i isključivu vlast. Tako se 6. mart 1992. godine mora smatrati datumom kada je Bosna i Hercegovina naslijedila SFRJ.”

U mišljenju broj (1) od 20. novembra 1991. godine konstatira se da je primljeno pismo od predsjednika Konferencije lorda Caringtona u kome su date smjernice i definiran *glavni zadatak* Arbitražne komisije. U istom mišljenju Arbitražna komisija⁹⁵ (sastavljena od predsjednika ustavnih sudova zemalja – članica Evropske zajednice) je konstatirala: *Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija je u procesu disolucije.*⁹⁶ Također, u Mišljenju broj (8) od 4. jula 1992., “kao odgovor na pitanje da li se disolucija SFRJ može smatrati završenom stoji *da proces disolucije SFRJ na koji se poziva u Mišljenju broj (1) od 20. novembra 1991. godine je sada završen i SFRJ više ne postoji....*”⁹⁷

95 Arbitražnu komisiju su sačinjavali: Robert Badinter, predsjednik Ustavnog suda Francuske, Jose Maria Ruda, bivši predsjednik Međunarodnog suda pravde (Argentina), Francisko Paolo Casavola, predsjednik Ustavnog suda Italije, Elizabeth Palm, sudija Evropskog suda za ljudska prava (Švedska) i Roman Herzog, predsjednik Ustavnog suda Njemačke.

96 Više, Kasim I. Begić, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Dejtonskog sporazuma*, Sarajevo 1996., str. 33.

97 Više, Kasim I. Begić, op. cit., str. 34.

Politička bitka za priznanje Bosne i Hercegovine

S druge strane, na nivou Predsjedništva i Vlade SRBiH, nakon *otvorenog konkursa* Briselskog samita, vodi se presudna *bitka* oko zahtjeva za priznanje, tako da su uprkos srpskom⁹⁸ protivljenju na odvojenim sjednicama 29. novembra 1991. godine donijeli sljedeće odluke⁹⁹:

1. "Predsjedništvo i Vlada SRBiH, u ime SRBiH, izražava želju da SRBiH bude priznata kao nezavisna država i mole Evropsku zajednicu i njene zemlje članice da je priznaju u postupku i roku predviđenom u Briselskoj deklaraciji o Jugoslaviji.
2. BiH izjavljuje da prihvaća sve obaveze sadržane u "Smjernicama za priznanje novih država u Istočnoj Evropi i Sovjetskom savezu", usvojenim na Savjetu ministara inostranih poslova u Bruxellesu 16. decembra 1991. godine.
3. Bosna i Hercegovina prihvaća Nacrt Haške konvencije uključujući svakako i poglavlje II koje se odnosi na ljudska prava nacionalnih i etničkih grupa koje se razmatra u okviru Konferencije o Jugoslaviji. Pri tome i ovom prilikom ponovo ističemo da u Bosni i Hercegovini žive tri ravnopravna konstitutivna naroda koji prema popisu stanovništva ove godine (1991. op.a., A.M.) čine: Hrvati 17, 27 %, Muslimani 43, 74 %, Srbi 31, 33 %. Osim toga u ovoj republici se 5, 51 % stanovništva izjasnilo kao Jugoslaveni, a samo 2, 15 % stanovništva pripada ostalim etničkim grupama.
4. Naš stav je da se pitanje odnosa među jugoslavenskim republikama treba riješiti mirnim putem. Mi cijenimo i podržavamo napore koje poduzima Generalni sekretar UN-a i Evropska zajednica i dajemo podršku Konferenciji o Jugoslaviji. Republika će se zalagati za stvaranje nove zajednice koja će osigurati prosperitet za sve učesnike. Poznato je da Bosna i Hercegovina dosada nije pravila nikakve opstrukcije u tom planu. Ovdje posebno ističemo da Bosna i Hercegovina nema niti

98 Poznato je kako su se naspram tih Odluka odnosili "srpski" ekstremisti svrstani u Srpsku demokratsku stranku (SDS) i Srpski pokret obnove (SPO). Njihovi poslanici su odbili da učestvuju u donošenju ovih Odluka. Kao odgovor na njih oni su se 24. oktobra 1991. godine izdvojili i formirali tzv. "Skupštinu srpskog naroda" u BiH. Oni su htjeli da BiH ostane u samo "srpskoj" Jugoslaviji. Također, kao potvrda navedenom srpski narod u BiH (Karadžićevi Srbi), izjašnjava se putem plebiscita 10. novembra 1991. za "zajedničku jugoslovensku državu", a 9. januara "Skupština srpskog naroda" proglašava nezavisnost "Srpske Republike Bosne i Hercegovine".

99 Odluka o priznanju državnosti usvojena 20. decembra 1991. godine

će kao nezavisna država imati ikakvih teritorijalnih pretenzija prema bilo kojoj susjednoj državi i da neće voditi nikakve neprijateljske propagandne aktivnosti protiv koje susjedne države, uključujući i korišćenje naziva koji bi u sebi sadržavali teritorijalne zahtjeve. Zbog toga predlažemo da Evropska zajednica i njene države članice priznaju suverenitet i nezavisnost Bosne i Hercegovine.

5. Ova Odluka stupa na snagu danom objavljivanja u *Službenom listu SRBiH*.¹⁰⁰

Veoma decidno uz uvažavanje svih dosega demokratije i ljudskih prava državni organi su se u svom obraćanju obavezali na poštovanje svih univerzalnih ljudskih i civilizacijskih vrijednosti i postulata. Štaviše, prije donošenja ove *Odluke* od strane Predsjedništva podnešeni su *Memorandum (Pismo o namjerama)* i *Platforma o položaju Bosne i Hercegovine i budućem ustrojstvu jugoslavenske zajednice*, koju je zajedno sa Ustavom SFRJ iz 1974. godine, Ustavom SRBiH iz 1974. godine, sa Amandmanima iz 1990. godine dostavilo Arbitražnoj komisiji na uvid. Memorandum je sadržavao (7) tačaka od kojih je najvažnija da "Bosna i Hercegovina neće prihvatiti nikakvo ustavno rješenje buduće jugoslavenske državne zajednice u kojoj istovremeno ne bi bila i Srbija i Hrvatska." Nadalje, *Memorandum* tretira razlog svog donošenja kao što su: redefinicija i donošenje novog ustava Republike Srbije, zatim plebiscitarna i referendumska rješenja u Sloveniji i Hrvatskoj, čime se bitno i nepovratno mijenja ustavno-pravni sistem SFRJ itd.

Platforma tretira dva pitanja i to: Strukturu buduće Bosne i Hercegovine, kao građanske republike u kojoj će biti potpuno zaštićeni nacionalni interesi stanovništva, i drugo da "zbog izvorne strukture nacionalnog sastava stanovništva Republike Bosne i Hercegovine, ova republika prihvaća i zalaže se za jugoslavensku zajednicu čiji su sastavni dijelovi i Republika Hrvatska i Republika Srbija." Skoro do vapaja državni organi Bosne i Hercegovine obezbjeđuju zaštitne mehanizme i ustavne garancije da Bosna i Hercegovina ne bude sastavni dio "krnje Jugoslavije" u kojoj ne bi bilo Hrvatske, odnosno u kojoj bi Srbija i Crna Gora bili dominantan faktor. Vidljivo je da je cijeli set dokumenata stavljen na raspolaganje Arbitražnoj komisiji. Međutim, u svom odgovoru na zahtjev Predsjedništva i Vlade SRBiH

¹⁰⁰ Vidi, Omer Ibrahimagić, *Državnost i nezavisnost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1997., str. 58. i 59.

od 20. decembra 1991. godine, Arbitražna komisija navodi da je razmotrila sljedeće dokumente:

1. Odgovor na upitnik koji je Komisija uputila zainteresiranim republikama 24.12. 1991. godine;
2. Izvod iz odredaba Ustava SRBiH iz 1974. godine. Amandmanima na taj Ustav usvojenim 1990. godine, izvode odredaba Ustava SFRJ i nacrtu Ustava čija je priprema u toku;
3. "Memorandum" i "Platformu" Skupštine SRBiH od 14. oktobra 1991. godine;
4. Pismo predsjednika Predsjedništva SRBiH upućeno predsjedniku Konferencije o Jugoslaviji lordu Caringtonu od 27. decembra 1991. godine o konstituiranju "Skupštine srpskog naroda Bosne i Hercegovine";
5. Odluku Predsjednika vlade SRBiH od 8. januara 1992. godine koja je objavljena u Službenom listu. Tom odlukom Vlada se obavezuje na poštovanje međunarodnih prava spomenutih u smjernicama;
6. Odgovore od 8. januara 1992. godine, na zahtjev Komisije od 3. januara 1992. godine za dodatnim informacijama;
7. Komisija je osim toga imala na raspolaganju dva pisma koja je 22. decembra 1991. godine i 9. januara 1992. godine uputio predsjednik¹⁰¹ "Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini".¹⁰²

Referendum o nezavisnosti kao dodatni uvjet za priznanje Bosne i Hercegovine

Rok za aplikaciju, kao što je i navedeno bio je 23. decembar 1991. godine. Međutim, Bosni i Hercegovini postavljen je dodatni *uvjet*. Naime, "kako se ističe u Izvještaju, Arbitražna komisija smatra da se izražavanje volje stanovništva Bosne i Hercegovine da se BiH konstituiraju kao suverena i nezavisna država ne može smatrati potpuno osnovanim, a ta bi ocjena mogla da bude promijenjena ukoliko bi u tom pogledu garancije pružila Republika, koja bi formulirala zahtjev za priznanje eventualno putem referenduma, na koji bi bili pozvani

¹⁰¹ Predsjednik samoproglašene "Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini", Momčilo Krajišnik je optužen za genocid u Bosni i Hercegovini i nalazi se u zatvoru Haškog tribunala u Den Hagu.

¹⁰² Arbitražna komisija, *Mišljenje broj (4)*.

da učestvuju svi građani SRBiH bez razlike i pod međunarodnom kontrolom”.¹⁰³ Sagledavši sva raspoloživa dokumenta kako ona kojima se traži međunarodno priznanje, odnosno samostalnost Republike Bosne i Hercegovine tako i ona koja su taj zahtjev osporavala, Arbitražna komisija je izrazila stajalište da bi jedinio referendum, koji bi se održao pod međunarodnom kontrolom/supervizijom,¹⁰⁴ bio mjerodavan.

Praktično nastala je nova situacija, drugim riječima “dodatne informacije” bile su *uvjet* da bi BiH bila priznata kao nezavisna i suverena država od strane članica Evropske zajednice, ali i drugih država. Nakon “ultimatuma” Arbitražne komisije Skupština SRBiH čini vanredne napore da bi *udovoljila* i ovom zahtjevu te obavezuje Vladu da provede Referendum o državno-pravnom ustrojstvu Bosne i Hercegovine tako da, preciznije rečeno, na osnovama odluke, a na prijedlog Predsjedništva RBiH, Skupština Republike Bosne i Hercegovine u ranim jutarnjim satima sa 24. na 25. januar 1992. godine usvaja referendumsko pitanje koje glasi: *Jeste li za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana, naroda BiH – Muslimana, Srba, Hrvata i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive*,¹⁰⁵ te na osnovama rezultata referenduma građana (od 3,253.847 ukupnog broja upisanih birača ZA nezavisnost i suverenost Bosne i Hercegovine glasalo je 2,073.568 ili 63, 41%), koji je održan 29. februara i 1. marta 1992. godine potvrđuje se, ne samo državnost “avnojevske”¹⁰⁶ BiH nego i volja građana o nezavisnosti i suverenitetu nad cijelim prostorom Bosne i Hercegovine.

103 Više, Kasim I. Begić, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Dejtonskog sporazuma*, Sarajevo 1996., str. 43

104 Po povratku iz BiH, šef posmatračke misije Evropskog parlamenta A. Ostlander, holandski poslanik u Evropskom parlamentu, izjavio je da je “glasanje bilo iskreno, organizacija korektna i mada su neke političke stranke izrazile sumnju, evropski posmatrači su se na terenu uvjerali da nije bilo prevare i ne postoji valjana osnova za osporavanje vjerodostojnosti rezultata izbora...”, Više Kasim Begić, op. cit., str. 79.

105 Više, *Zapisnik sa zasjedanja Skupštine Republike Bosne i Hercegovine od 25. januara 1992.*

106 U Varcar-Vakufu (Mrkonjić-Gradu) 25.-26. novembra 1943. godine održano Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a, a 29. novembra 1943. godine u Jajcu Drugo zasjedanje AVNOJ-a, gdje je potvrđena i uspostavljena državnost Bosne i Hercegovine, odnosno definiran teritorij prema svojim granicama iz 1918. godine, uz manje izmjene oko Sutorine i u oblasti Bosanskog Grahova i Bihaća.

Referendum je, uz manje incidente,¹⁰⁷ održan pod strogim nadzorom promatrača Evropske zajednice i proglašen zakonitim, regularnim i demokratskim. Na Referendum je, uprkos protivljenju – pa i prijeljnj SDS-a, izašao i veliki broj građana srpske nacionalnosti. Nakon objavljivanja rezultata Referenduma, Evropska zajednica¹⁰⁸ će, uz konsultacije sa saveznicima, 6. aprila 1992. godine na sastanku u Luksemburgu donijeti jednoglasnu **odluku**,¹⁰⁹ a na osnovu izražene volje stanovništva putem Referenduma o priznanju Republike Bosne i Hercegovine, kao nezavisne i suverene države. Istovremeno to je bio i način da se potvrdi svrha Referenduma, tj. međunarodno priznanje Republike Bosne i Hercegovine, kao suverene i samostalne države. Bosnu i Hercegovinu dosada su priznale 132 zemlje, a uspostavljeni puni diplomatski odnosi s više od 70 zemalja. *Najvažnije međunarodno priznanje, stiglo je, svakako, poslije priznanja Evropske zajednice, od SAD-a i Hrvatske 7. aprila 1992. godine. Međutim, državno rukovodstvo Hrvatske, na čelu sa Tuđmanom, po "srpskom receptu", otpočelo je, uprkos tom priznanju državno-pravnu destrukciju, pa u jednom periodu i klasičnu agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Smatra se da je tek za vrijeme održavanja Pakta stabilnosti za jugoistočnu Evropu, koji je održan u Sarajevu 29. i 30. jula 1999. godine uz prisustvo predsjednika Clintona, zapravo došlo do stvarnog priznanja Bosne i Hercegovine od strane Hrvatske, kada su Tuđman i Izetbegović potpisali Sporazum o granicama između Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske.*

Priznanje Republike Bosne i Hercegovine u uvjetima nestajanja SFRJ kao subjekta međunarodnog prava

Na kraju, pored niza drugih pitanja Arbitražna komisija je razmatrala i pitanje sukcesije. Treba napomenuti da je pitanje sukcesije bivše SFRJ riješeno tako da je "prema nalazu Badinterove komisije verificiranom od strane Evropske zajednice, SFRJ prestala da postoji **disolucijom** (raspadom), a ne **secesijom** (otcepljenjem) pojedinih

107 Patriotska liga Republike Bosne i Hercegovine dobila je "zapovijed" da u mjestima u kojima je moguće "osigura" izbjegavanje bilo kakvog incidenta, odnosno da "osigura" mirnu i tolerantnu atmosferu na biračkim mjestima.

108 Turska, koja nije član Evropske zajednice je najavila priznanja samo u paketu i, kako je istaknuto, "bez segregacije i selekcije koje bi mogle dovesti do destabilizacije u tom području".

109 Neposredno nakon ove odluke na ministarskom samitu, portugalski šef diplomatije (u to vrijeme Portugal je imao mandat predsjedavajućeg EZ), Pinnero je izvijestio novinare da je ovoj odluci prethodila ocjena da je BiH ispunila uvjete koje joj je postavila EZ u decembru 1991. godine.

država, to praktično znači da je tzv. SRJ (Srbija i Crna Gora) nova država sa jednakim pravima i obavezama kao i četiri sljednice (BiH, Hrvatska, Makedonija i Slovenija) te da se nijednoj novoformiranoj državi na području bivše SFRJ ne priznaje pravo na kontinuitet. Drugim riječima, sve države nastale na području bivše SFRJ imaju status država sukcesora, odnosno niko nema status države – prethodnika, shodno Bečkim konvencijama (o sukcesiji država u odnosu na državnu imovinu, arhive i dugove, iz 1983. godine i u odnosu na ugovore iz 1978. godine).¹¹⁰

Poslije ovakvog rezolutnog stava *Evropske dvanaestorice* nije bilo dileme u pogledu sukcesije kad se tiče njenog tumačenja, međutim, u praksi sukcesija nailazi na teškoće i još nije zaživjela.

Bugarska je, kako je već rečeno, držeći se kriterija Evropske zajednice, priznala i Republiku Bosnu i Hercegovinu i Makedoniju, pored Slovenije i Hrvatske 15. januara 1992. godine i tako se upisala na prvo mjesto liste zemalja koje će kasnije priznati i uspostaviti pune diplomatske odnose sa Republikom Bosnom i Hercegovinom. Sa Bugarskom, nažalost, nemamo intenzivnije političke pa ni privredne odnose, a što je još gore, mnogi zaboravljaju tu činjenicu. Zapadne zemlje¹¹¹ su *šestog aprila* 1992. godine priznale nezavisnost Bosne i Hercegovine, kao subjekta međunarodnog prava sa svim pravima i obavezama koja pripadaju državi kao takvoj, ali je istog dana, uprkos toj činjenici, počela agresija na nju. SAD, tačnije predsjednik George Bush, je 7. aprila, dan kasnije, od Evropske zajednice, potpisao **Odluku** o priznanju BiH.

Ujedinjeni narodi u ostvarivanju svojih ciljeva, prije svega održavanju međunarodnog mira, nisu na adekvatan način odgovorili na očitu agresiju uperenu protiv jedne suverene, međunarodno priznate države, odnosno članice UN-a, iako je to bilo obaveza, u skladu sa Članom 1. Povelje koji glasi: "Organizacija Ujedinjenih naroda ima sljedeće ciljeve: 1. *Da održava međunarodni mir i sigurnost i u*

110 Više, Kasim I. Begić, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Dejtonskog sporazuma*, Sarajevo 1996., str. 35.

111 Interesantno je napomenuti da je Japan, kao važna država relativno kasno priznao Bosnu i Hercegovinu, tek poslije Dejtonskog mirovnog sporazuma. Naime, po tradicionalnim japanskim pravilima zemlja se priznaje ako upravlja sa 51% teritorije, a ako ne, ne može se priznati. Japanci su dolazili u BiH za vrijeme agresije i izražavali suosjećaj sa našim patnjama. Poslije rata su nas jako pomogli. To je zemlja koja je u rekonstrukciji BiH uvijek ispunjavala sve ono što obeća.

tom cilju da preduzima kolektivne mjere radi sprječavanja i otklanjanja prijetnje miru i suzbijanja akata agresije i drugih povreda mira, i da ostvari mirnim sredstvima, u skladu sa načelima pravde i Međunarodnog prava, poravnanje ili rješenje međunarodnih sporova ili situacija koje bi mogle dovesti do povrede mira..." Povelja UN-a štiti suverenost i jednakost svojih članica. To je osnovni postulat filozofije na kojem počiva opstanak same Organizacije. Iz toga je Bosna i Hercegovina crpila sva prava koja proizilaze po osnovu članstva, a u vezi su sa njenim suverenitetom.

Kao suverena država Bosna i Hercegovina imala je sva prava da koristi blagodati Člana 51. Povelje UN-a, dakle **pravo na individualnu, odnosno kolektivnu samodbranu**. Nadalje, iz Povelje proizilazi da su susjedne države SR Jugoslavija i Republika Hrvatska bile dužne poštovati teritorijalni integritet i političku nezavisnost, bez obzira da li su u tom času bile članice UN-a, s obzirom na obavezu Organizacije da se stara da i države nečlanice poštuju njena načela o održavanju međunarodnog mira. Kao što je vidljivo, Bosna i Hercegovina, a što je i rečeno, imala je pravo kao članica UN-a na individualnu i kolektivnu samoodbranu u slučaju da je napadnuta. Pravo pozivanja na Član 51. Povelje UN-a bi se primjenjivalo sve dok Vijeće sigurnosti ne preduzme određene mjere da se osigura i sačuva međunarodni mir, odnosno dok se ne suzbije agresija. Vijeće sigurnosti bi moglo to pravo prenijeti na neke ili na sve članice Ujedinjenih naroda (Član 48. stav 1. Povelje) ili se koristiti regionalnim sporazmima ili institucijama pod svojim rukovodstvom (Član 52. i 53.), kao što je NATO. Međutim, NATO djeluje efikasno tek polovinom 1995. godine. Dotada, državni organi čine sve da se bosansko pitanje aktualizira kao svjetski problem, i da što veći broj zemalja prizna i uspostavi pune diplomatske odnose sa Republikom Bosnom i Hercegovinom.

Bosansko pitanje kao svjetski problem

Postojanje ili nepostojanje jedne države stvar je činjenica. Međunarodna zajednica je slijedom te logike priznala tu činjenicu određujući se prema nalazu *Badinterove komisije verificiranom od strane Evropske zajednice, da je SFRJ prestala da postoji* disolucijom (raspadom), dakle potvrđena je činjenica da se SFRJ raspala i da su njeno mjesto popunile novostvorene države. Međunarodno priznanje Republike Bosne i Hercegovine odvijalo se u otežanim i specifičnim uvjetima, tj. uvjetima nestajanja SFRJ kao subjekta međunarodnog

prava. Otuda je utvrđivanje činjenice da li je Bosna i Hercegovina država ili ne, odnosno da li je izražena volja njenih žitelja na referendumu da ona postoji kao samostalna država "prepušteno" posebnom timu eksperata u okviru Arbitražne komisije Konferencije o Jugoslaviji. O nalazima Komisije dosta je rečeno, štaviše, oni su bili određujuću faktor i njime su se rukovodile države i organizacije koje su **de iure** priznale činjenicu postojanja Bosne i Hercegovine kao suverene države. Samo priznanje država je deklarativne naravi o čemu smo ranije govorili i ono po sebi ne znači ništa drugo do priznavanje i konstatiranje činjenice i izražavanje spremnosti drugih država da stupe u različite vrste bilateralnih i multilateralnih odnosa sa tom državom. Priznanje Republike Bosne i Hercegovine upravo predstavlja potvrdu ili konstataciju te činjenice, odnosno činjenice o nenoj egzistenciji i postojanju kao države.

Ujedinjeni narodi su Republiku Bosnu i Hercegovinu na osnovu Rezolucije Vijeća sigurnosti broj 755 od 20. maja 1992. godine primili u svoje članstvo, kao punopravnu zemlju – članicu 22. maja 1992. godine, ali nisu ukinule nametnuti embargo¹¹² na uvoz oružja od strane Vijeća sigurnosti, tako da se agonija i borba za očuvanje suvereniteta i teritorijalnog integriteta nastavlja do konca 1995., odnosno završava mirovnim sporazumom u Daytonu,¹¹³ 21. novembra 1995. godine (potpisan u Parizu 14. decembra 1995. godine) na vojnom planu, dok se na političkom vodi i dan danas.

Radi shvaćanja samog čina prijema i političko-pravnog aspekta potrebno se je ukratko osvrnuti na proceduralnu narav prijema novonastalih država u OUN. Naime, *Organizacija Ujedinjenih naroda prijem vrši Odlukom Generalne skupštine, koja se isto tako donosi dvotrećinskom većinom, ali na preporuku Vijeća sigurnosti, koja je nužni*

112 Rezolucija 713 (1991.) od 25.09.1991. godine - Uvođenje općeg i potpunog embarga na oružje i vojnu opremu u bivšoj Jugoslaviji. Vijeće uz uvođenje embarga, naglašava neprihvatljivost teritorijalnih osvajanja ili izmjena unutar Jugoslavije ostvarenih nasilno. Više, *Rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a o Bosni i Hercegovini*, Press centar A RBiH, Sarajevo, decembar 1995. godine.

113 Dejtonski mirovni sporazum je potvrdio milenijumski kontinuitet državnosti Bosne i Hercegovine Ustavom u Članu 1. koji glasi: «Republika Bosna i Hercegovina, čije je zvanično ime od sada Bosna i Hercegovina, nastavlja svoje pravno postojanje po međunarodnom pravu kao država, sa unutrašnjom strukturom modificiranom ovim Ustavom, i sa postojećim međunarodno priznatim granicama. Ona ostaje država članica Ujedinjenih naroda i može kao Bosna i Hercegovina zadržati članstvo ili zatražiti prijem u organizacijama unutar sistema Ujedinjenih naroda, kao i u drugim međunarodnim organizacijama.»

uvjet za prijem i za koju se traži konsenzus svih pet stalnih članova Vijeća sigurnosti UN-a. Pitanje je pravno i političko. Prijem u članstvo Ujedinjenih naroda pristupačan je državama ako, prema Članu 4. Povelje, ispunjavaju ove uvjete: da je u pitanju država; da je miroljubiva; da uzima na sebe obaveze koje se nalaze u Povelji; da je sposobna da ispuni te obaveze, kao i da ih želi da ispunjava.¹¹⁴ Kao što je ranije navedeno UN su organizacija država, pa otuda njene članice mogu biti samo države. Dakle, Republika Bosna i Hercegovina svojim prijemom i punopravnim članstvom u UN-u potvrdila je i potvrđuje staro pravilo da su samo države subjekti međunarodnog prava i međunarodnih odnosa.

Prijem Bosne i Hercegovine u UN

Utvrdivanjem činjenice da li je Bosna i Hercegovina država bavilo se i Vijeće sigurnosti UN-a u fazi davanja **preporuke** Generalnoj skupštini da se Bosna i Hercegovina primi u punopravno članstvo, što implicira potvrđan odgovor. Drugo, i sama Povelja UN-a u Članu 3. i 4. definira da je članstvo u UN-u otvoreno samo državama. Stupajući u ovu krovnu svjetsku organizaciju, države daju formalnu saglasnost i izjavu da prihvaćaju obaveze iz Povelje UN-a, i ta se izjava registrira i pohranjuje u Sekretarijatu UN-a. Dakle, prijemom zajedno sa pravima država članica preuzima i obaveze koje joj nalaže Povelja. Kad govorimo o pravima zemalja članica UN-a, valja napomenuti da se po Povelji *Organizacija temelji na načelu suverene jednakosti svih svojih članova. Povelja štiti suverenost, jednakost, nezavisnost i opstanak država članica, jer zabranjuje svaku upotrebu sile i štiti članice od napada na njihovu teritorijalnu cjelovitost i političku nezavisnost.*¹¹⁵ *Ona daje državama također pravo individualne i kolektivne samoodbrane u slučaju oružanog napada dokle god ne bi Vijeće sigurnosti poduzelo potrebne mjere za održanje mira.*¹¹⁶

Imajući u vidu navedeno, kao i činjenicu da je naša zemlja suverena i nezavisna država Vijeće sigurnosti UN-a nakon ispitivanja molbe Republike Bosne i Hercegovine za prijem u Ujedinjene nacije **preporučuje** Generalnoj skupštini da Bosnu i Hercegovinu primi u članstvo Ujedinjenih nacija.¹¹⁷ Rezolucija Vijeća sigurnosti popra-

114 Branimir M. Janković, *Međunarodno javno pravo*, Beograd 1981. godine, str. 93.

115 Povelja UN-a, član 2, tačka 4.

116 Ibid, član 51.

117 (S/RES/755, 20. May 1992), *The Yugoslav Crisis in International Law: General Issues, part I*. Cambridge University Press, 1997., page 9.

ćena je izvještajem predsjednika Vijeća, koji je upućen Generalnoj skupštini UN-a u kojem se, uz ostalo kaže: *Zadovoljstvo mi je u ime članova Vijeća, da izrazim naše čestitke Republici Bosni i Hercegovini u slučaju preporuke Vijeća Generalnoj skupštini, da Bosna i Hercegovina bude primljena u članstvo Ujedinjenih nacija. Mi ističemo sa velikim zadovoljstvom da se Bosna i Hercegovina svečano obavezala da podrži ciljeve i principe Povelje Ujedinjenih nacija, koji uključuju principe koji se odnose na mirno rješavanje sporova i ne upotrebu sile i neispunjavanje obaveza sadržanih u Povelji. Svi članovi Vijeća su uvjereni da će Bosna i Hercegovina učiniti značajan doprinos u radu Organizacije.*

Prilikom ceremonije svečanog prijema Republike Bosne i Hercegovine u članstvo UN-a bila je prisutna i skromna bh. delegacija u sastavu: Haris Silajdžić, ministar vanjskih poslova R BiH, Irfan Ajanović, poslanik u Skupštini R BiH, te Muhamed i Nedžib Šaćirbegović,

kao voditelji Ureda R BiH pri UN-u prije samog prijema u članstvo. **Silajdžić je tom prilikom, kao vođa delegacije, podigao zastavu Republike Bosne i Hercegovine na East River-u ispred zgrade UN-a. Istog dana delegaciju je primio tadašnji Generalni sekretar UN-a Butros Butros Ghali.**

Međunarodnim priznanjem i prijemom u Ujedinjene narode Bosna i Hercegovina je stekla određena prava koja su zaštićena Pove-

ljom UN-a, između ostalih, i pravo na suverenost (nezavisnost) i pravo na opstanak (samoodržanje). Ova osnovna prava, koja isključivo pripadaju državi, zagwarantirana su Poveljom UN-a.¹¹⁸ Vijeće sigurnosti UN-a u periodu od 25. 9. 1991. godine do 12. 7. 1995. godine donijelo je 73. rezolucije i niz predsjedničkih saopćenja vezanih za Bosnu i Hercegovinu, a najvažnija od njih su svakako one rezolucije koje se tiču prijema RBiH u UN rezolucija 755 (1992.), potom rezolucija o povlačenju¹¹⁹ JNA sa prostora RBiH 752 (1992.), zatim uvođenja sankcija prema tzv. SR Jugoslaviji 757 (1992.), odbijanje automatskog članstva tzv. SR Jugoslavije u UN-u 777 (1992.), zabrana vojnih letova iznad BiH 781 (1992.), Odluka o formiranju Međunarodnog suda za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji 808 (1993.), uspostava "zona sigurnosti" – Sarajevo, Tuzla, Žepa, Goražde, Srebrenica¹²⁰ i Bihać 824 (1993.), rezolucija o etničkom čišćenju u Banja Luci i Bijeljini 941 (1994.), rezolucija o imenovanju tužioca Međunarodnog suda za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji 936 (1994.), itd.

Uvažavajući činjenice i vrijednosti koje su navedene u ovom poglavlju o međunarodnom priznanju Republike Bosne i Hercegovine, većina država na svijetu na tim osnovama priznala je Republiku Bosnu i Hercegovinu i sa njom uspostavila pune diplomatske odnose kako je i navedeno u prilogu .

- 118 Povelja UN-a poznaje iskonske i naknadno primljene članove UN-a. Drugačije rečeno, članice osnivače sa Konferencije u San Francisku (1948.) i članice koje su zatražile prijem u članstvo poslije toga. U radu, pravima i dužnostima nema razlike među "iskonskim" i "naknadno" primljenim članovima.
- 119 Rezolucija 752 (1992.) od 15.05.1992. godine – Povlačenje JNA sa područja R BiH. Vijeće zahtijeva poštivanje principa da je svaka promjena granica silom neprihvatljiva, nadalje zahtijeva da sve zainteresirane strane u BiH odmah zaustave dještva, da se odmah prekinu svi oblici miješanja izvana, kao i pokušaji promjene etničkog sastava stanovništva i da one jedinice JNA i dijelovi Hrvatske vojske budu povučeni ili podređeni organima Vlade R BiH ili da budu raspušteni i razoružani, a da njihovo oružje bude stavljeno pod efektivnu međunarodnu kontrolu.
- 120 Pored grupne rezolucije o zaštićenim zonama Vijeće sigurnosti donosi Rezoluciju broj 819 (1993.) od 16.4.1993. godine u kojoj navodi: "Savjet zahtijeva da sve strane tretiraju Srebrenicu i okolinu kao zaštićenu zonu gdje se zabranjuje svaki oružani napad i drugi akt neprijateljstva. On, također, zahtijeva trenutno povlačenje paramilitantnih jedinica bosanskih Srba oko tog grada, kao i obustavu oružanih napada na grad; zatim zahtijeva od Generalnog sekretara da poduzme mjere da se povećaju snage UNPROFOR-a prisutne u Srebrenici, kao i da se osigura nesmetan prijevoz bolesnih i ranjenih i donese odluku o slanju misije članovima Vijeća da se uvjere, na licu mjesta, o situaciji u BiH."

PREUSMJERAVANJE KATASTROFE PROTIV NJE SAME

Riječ na otvaranju izložbe radova Mustafe Skopljaka u Stocu, jula 2008.

Izložba Mustafe Skopljaka, ovdje, u Stocu, u kojem još uvijek sa Radimlje, šapatom kamenog spavača, dopire šum dubine i zvuk proticanja i oglašava mukli glas i slovo Makovog Gorčina, koji „mo-lju“ da već „jednom prestanu gorčine“, posebno je znakovita. Prije svega, katastrofa koja je u crno zavila Bosnu i Hercegovinu, pogodila je i Stolac, na isti način, reklo bi se, kako je pogodila i radove i skulpture Mustafe Skopljaka. Naime, isto kao i skulpture Skopljaka, posebno one u drvetu, i Stolac, njegovi brojni objekti kulturne predaje, sakralne i orijentalne - kuće, džamije, Begovina, sjajni hotel na Bregavi, remek djelo hotelijarske arhitekture – nestali su u ognju i plamenu; srađeni sa zemljom, oni su pretvoreni u zgarišta, pepeo i prah.

A, svoju poetiku vretenastih formi Mustafa Skopljak je prvo gradio na položenim formama, realiziranim najčešće u drvetu - njih je prvo i progutao plamen nasilja i razaranja koji je zadesio Bosnu - da bi, potom, te položene, forme, uspravio i postavio okomito, u izoš-treni piramidalni šiljak, realiziran u drugom materijalu – krhotinama stakla, koji u sebi sabiru i reflektuju svjetlost. Tako, preobrtanjem horizontalnih formi u vertikalne, Skopljak otpatke katastrofe, njene, zacijelo, «stvaralačke» proizvode, kao što je to izlomljeno i zdroblje-no staklo, preusmjerava, u novom figuralnom postavu, protiv nje same.

No, igra horizontalnog i vertikalnog, krhkog i čvrstog, svjetlog i tamnog, pikturalnog i plastičnog ne zaustavlja se kod Skopljaka

samo na ovim materijalima, niti se, pak, odvija u svojim čistim oblicima; njihovo variranje poprima odlike svojevrsnog transfera i prelaska jednih formi u druge. Prevaga horizontale nad vertikalom upućuje na redukciju visine i dubine, prevaga okomitih formi, formi koje streme prema gore, otvara put njihovog bezgraničnog prostiranja.

S druge strane, uvođenjem kolorističkog akcenta u plastični prostor i pridodajući mu osnovni senzibilni kvalitet slikarstva - boju, Skopljak svoje plastične forme otvara za piktum, za slikarsko penetriranje u prostor skulpturalnih formi, na isti način kako otvara dvodimenzionalni prostor svojih slika i grafika za ulazak trodimenzionalnih i plastičnih elemenata skulpturalnih formi. Konačno, igra horizontalnog i vertikalnog, plastičnog i pikturalnog u Skopljakovim instalacijama, jednako kao i u njegovim skulpturama, slikama i grafikama, ne potire se i ne gubi u jednoj višoj sintezi u kojoj se utapaju i nestaju, niti, pak, jedni druge asimiliraju ili sebi potčinjavaju; naprotiv, ona se odvija i afirmira kao konstitutivni moment izgradnje jednog novog i likovnog i egzistencijalnog prostora.

O ovim karakteristikama stvarakačkog postupka Mustafe Skopljaka više puta sam govorio i pisao. No, uprkos tome, uvijek se, pri svakom susretu sa njegovim novim radovima u kojima se uvodi neki novi element ili materijal, aktualizira i potreba da se ovi nalazi ukratko ili ponove, ili se iznova obrazlože, ili da im se još nešto doda ili dopiše.

Materijali kojima se, u ovim radovima, obraća Skopljak na vatri se kale i oblikuju. Kažem: kale i oblikuju, zato što u skulpturama, ovdje izloženim, koje pripadaju ciklusu - **Iz livnice** - treba li reći da je u samoj riječi livnica, koja je u imenu ovog ciklusa, asocijacija na oganj i vatru, koja je u ratu razorila i u pepeo pretvorila njegove drvene skulpture, više nego očita – Skopljak uvodi materijale, kao što su to presovani grafit, presovani šamot, olovo; oni, zajedno sa staklom, nude ognju i vatri drugu ulogu: umjesto destrukcije i razaranja, oblikovanje i kreaciju.

Zapravo, kao i u kamenolomu, u kojem se kamen, gola tvar, pretače u kamen-oblik, kamenog spavača u kamenom monolitu, u livnici se gola tvar, njenim raz-liv-anjem i kaljenjem na užarenom ognju, takođe, pretače u oblik-stvar, koja i sama poprima nešto od ovog toka i procesa. Tako je, na primjer, siva boja, boja najčešća u prirodi, a koju je veoma teško pogoditi - znao je to još Sezan – dobila, u Skopljakovim skulpturama, svoj metalni, pepeljasti sjaj; ona se, iako skinuta sa lica pepela, otpatka vatre, ne rasipa i ne razvejava, što je dominantna odlika pepela kao tvari, nego okuplja i uvezuje u oblik-tvar, koji se, prošavši kroz njene vatrene ruke, zgusnuo i stvrdnuo u vrijeme, trajnost i trajanje.

Najzad, i u svojim novim slikama iz ciklusa **Putovanja**, iako ukida hromatsku suspenziju, očitovanu ponajprije u svojim crnim slikama, nastalim u okrilju rata, kojima je potpuno uskratio kolorističko bogatstvo i rasipništvo, svodeći ih na monohromne plohe s apsolutnom dominacijom crnog, Skopljak, varirajući svoje ikonografske sadržaje koji prizivaju put i putovanje, otvara dvodimenzionalni prostor svojih slika za ulazak i plastičnih postupaka i trodimenzionalnih formi. Riječju, on i ovdje, a to sam istakao i na jednom drugom mjestu, više modelira, nego što slika, više oblikuje, nego što predstavlja, što i jeste primarna odlika njegove stvaralačke vokacije. A, **Putovanja** Mustafe Skopljaka, u slavu Kamenog spavača i Slova Gorčina, da bi se mogla dočepati puta, nisu li se kalila i na užarenom ognju **Iz livnice?**

Ovim otvaram izložbu i pozivam vas da uđete u livnicu i uključite se u putovanja Mustafe Skopljaka.

PREGLED HISTORIJE MONETARNOG SUVERENITETA SREDNJEVJEKOVNE DRŽAVE BOSNE

*Riječ na otvaranju izložbe "Novac srednjovjekovne države Bosne",
Zavičajni muzej Visoko, 25. novembra 2008.*

Postojanje i vjerodostojnost istorijskog kontinuiteta Bosne i Hercegovine kao državno-pravne tvorevine nerijetko se gubi u kontraverzama istorijsko-ideoloških tumačenja. Ovo se pogotovo odnosi na pitanje vjerodostojnosti postojanja suverene srednjovjekovne države Bosne, teritorija kojim su bosanski banovi i kraljevi suvereno vladali, kao ishodišta i temelja kako njenoga današnjeg postojanja, tako i njene budućnosti. Na žalost, čini se da istorijska nauka u ovome pogledu raspolaže sa relativno malo dokumentarne građe na temelju koje bi se mogli izvlačiti, sa naučnog gledišta, nedvojbeni zaključci. Ovo svakako ne znači da takve građe nema, ali je činjenica da je takva građa u arhivama u kojima je vjerovatno pohranjena, teško dostupna zainteresiranoj naučnoj javnosti.

Međutim, bosanski vladari, banovi i kraljevi, ipak su se pobrinuli da iza sebe ostave nešto što jeste nepobitan istorijski fakat i na čemu se svako negiranje ili osporavanje državno-pravnog identiteta i suvereniteta srednjovjekovne države Bosne urušava. To nešto jeste novac.

Jedanaesta po redu autorska izložba "Novac srednjovjekovne države Bosne" autora prof. Senada J. Hodovića, kojoj imamo priliku svjedočiti, bez ikakvih dilema prezentira nam jedan važan, ako ne i krucijalni aspekt suvereniteta bosanske srednjovjekovne države.

Suverenitet jedne države ogleda se i u njenoj sposobnosti da regulira i kontrolira ekonomske tokove u okviru teritorija koji pokriva. Regulacija i kontrola ekonomskih tokova nije moguća bez realizacije monetarnog suvereniteta, tj. realizacije prava izdavanja vlastitog platežnog sredstva-novca.

U osnovi mi ispred sebe imamo pregled istorije monetarnog suvereniteta srednjovjekovne države Bosne. Prezentirani eksponati potvrđuju i neupitnost političkog suvereniteta srednjovjekovne države Bosne, jer samo političko-pravni entiteti, suverene države emituju novac. Dakle bosanski vladari su, kao i drugi vladari toga doba u Evropi, konzumirali to temeljno vladarsko-kraljevsko (regalno) pravo, pravo kovanja novca. Istina je međutim, da u odnosu na druge, susjedne srednjovjekovne države, bosanska država relativno kasno počinje sa kovanjem vlastitog novca. Bosanski vladari toga doba bili su izgleda mnogo bolji vojnici i političari nego li ekonomisti, ali unatoč tome izložba nedvosmisleno ukazuje na to da je njihova svijest o potrebi zaštite domaćih resursa i potrebi vođenja određene trgovačke politike prema susjedima bila i te kako razvijena, a trgovinski ustupci i povlastice koji su susjednim državama toga doba povremeno davani svakako su bili izraz suverene političke volje i procjene da za bosansku državu mogu biti korisni.

Arheološki nalazi na teritorijama država koje su tada graničile sa kraljevinom Bosnom nedvosmisleno potvrđuju da je njen novac, govoreći u današnjim terminima, bio i međunarodno prihvaćen. Ovo je jednostavno razumljivo imajući u vidu činjenicu kakvu je važnost za privredu toga vremena imalo rudno bogatstvo kojim je raspolagala srednjovjekovna bosanska država. Iz ovoga se nameće i nedvojbeni zaključak da su susjedne države toga doba, prihvatajući bosanski novac, de facto prihvatale i njenu suverenost.

Izložba *“Novac srednjovjekovne države Bosne”* ima dvostruku simboliku. Kao prvo, pada na datum koji obilježavamo kao Dan državnosti naše domovine. Kao drugo, novac srednjovjekovne Bosne prezentira se u Visokom, stolnom gradu bosanskih kraljeva. Ova izložba podsjeća nas na njihovo djelo koje je nesumnjivo ugrađeno u biće

bosanskog čovjeka i temelje savremene Bosne i Hercegovine, ali i opominje da će ono što činimo danas naći odjeka u budućim vremenima.

Izložba prof. Hodovića, svojom porukom, svima nama, sinovima ove zemlje, postavlja, nameće obavezu da činimo sve kako bi naši potomci bili ponosni na djela svojih predaka, kao što i mi možemo biti ponosni na djela i ostavštinu naših vladara, banova i kraljeva iz srednjovjekovne prošlosti naše domovine.